

Projekat razvoja farmera i poduzetnika u okviru
procesa Evropskih integracija
Projekat finansiran od strane NOVIB-
Oxfam Holandija
PAPIR ZA DISKUSIJU

SLOBODNA TRGOVINA I BOSNA I HERCEGOVINA : Da li smo spremni na putovanje?

trgovina, tranzicija, siromaštvo, globalizacija

Panorama b.b. BH 73 000
Goražde
Bosna i Hercegovina

ALDI u.g., APRIL 2004. GODINE

ALDI (Agencija za Lokalne Razvojne Inicijative - Udruženje građana) je osnovan sredinom 1996. godine od strane grupe građana iz Goražda koji su željeli dati doprinos što efikasnijem procesu poslijeratne obnove Bosne i Hercegovine. Od svog osnivanja ALDI je rastao kao ne-vladina i ne-profitna organizacija koja pruža poslovne usluge i tehničku podršku iz oblasti lokalnog ekonomskog razvoja u BiH. ALDI želi omogućiti građanima BiH učešće u stvaranju okruženja za razvoj otvorenog društva sa ekonomski neovisnim građanima. Tokom tri mjeseca na izradi ovog izvještaja bili su angažovani Demir Imamović, Nijaz Ratković, Mirnes Uhot, Fatima Fežić, Edita Bešlija i Meliha Gačanin.

Internet : <http://www.aldi.ba>

e-mail : aldi@aldi.ba

SAŽETAK

Slobodna trgovina zauzima sve veću pažnju javnosti u periodu kada mnogi postaju svjesni neispunjavanja brojnih očekivanih ciljeva od procesa ekonomske tranzicije Bosne i Hercegovine. Slobodnu trgovinu jedni doživljavaju kao spas koji će omogućiti Bosancima povećanu proizvodnju, zapošljavanje i povećanje životnog standarda, dok drugi o njoj misle suprotno. U Bosni svakim danom u trgovinama je sve teže pronaći domaće proizvode od prepunih policica proizvoda iz inostranstva. Zahvaljujući konkurentnijim proizvodima iz inostranstva, koji se uvoze podstaknuti otvorenošću nacionalne ekonomije, javnost Bosne i Hercegovine počela je da sumnja u efikasnost sporazuma o slobodnoj trgovini. U narednih devet poglavlja predstavljane su osnovne informacije koje bi trebale pomoći građanima da donesu ispravan sud o pitanjima kao što su značaj trgovine za svakodnevni život, koliko je važan proces tranzicije za ekonomski život, koliko trgovina i tranzicija utječu na sve manje prihode u domaćinstvu, te koliko globalizacija postaknuta rastućom trgovinom može utjecati na naše živote u budućnosti.

U prvom poglavlju dat je sažet pregled iskustava Bosne i Hercegovine na polju liberalizacije trgovinskih režima od 1991. – 2003. godine u kojem je posebna pažnja posvećena liberalizaciji Zapadnog Balkana i situaciji u Bosni i Hercegovini nakon smanjivanja obilne finansijske pomoći iz inostranstva. Zapadni Balkan, sa oko 24 miliona stanovnika i oko 52 milijarde dolara BDP, suočava se sa sličnim posljedicama liberalizacije trgovinskog režima kao i Bosna i Hercegovina. Veliki trgovinski deficit i visoke stope nezaposlenosti samo su neke od sličnosti svih zemalja ovog regiona. Tokom petogodišnjeg programa obnove i rekonstrukcije (1997-2001), BiH je dobivala skoro 30 puta veću finansijsku pomoć po glavi stanovnika od svjetskog prosjeka. Na žalost, tek nakon smanjivanja pomoći iz inostranstva postalo je svima očigledno da se nerazvijena ekonomija ne može ravnopravno takmičiti sa rastućom konkurencijom iz inostranstva. U tom periodu i pored pomoći iz inostranstva, Bosna nije uspjela daleko odmaći u procesu ekonomske tranzicije.

Sve socijalističke ekonomije su započele sa procesom ekonomske tranzicije početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. Drugo poglavlje prikazuje tok ekonomske tranzicije Bosne i Hercegovine, od prvih koraka početkom 1991. godine do kraja 2003. godine. Nakon skoro 13 godina tranzicije svima je postalo jasno da BiH mora snažno ubrzati tok ekonomskih reformi, kako bi se podstakao privatni sektor da ispuni ekonomska očekivanja građana Bosne i Hercegovine.

Kao odgovor na očigledan zastoj u sprovođenju reformi, sredinom marta 2004. godine u Bosni i Hercegovini je usvojena Srednjeročna razvojna strategija-PRSP. Treće poglavlje detaljnije analizira osnovne mehanizme za dostizanje ekonomskih ciljeva zacrtanih od strane domaćih vlasti. Porast izvoza, zaposlenosti i bruto društvenog proizvoda trebao bi omogućiti smanjivanje siromaštva u BiH za 1/3 do kraja 2007. godine. Dalja liberalizacija trgovinskih režima uključujući uključivanje BiH u Svjetsku Trgovinsku Organizaciju, trebalo bi omogućiti povećani priliv nedostajućeg kapitala i znanja iz inostranstva, koji bi doveo do ostvarivanja zacrtanih ekonomskih ciljeva PRSP.

Domaći eksperti, koji su kreatori PRSP, snažno su se priklonili klasičnoj ekonomskoj teoriji o specijalizaciji i komparativnim prednostima, koje će omogućiti Bosni i Hercegovni povećani priliv inostranih investicija koje bi trebale podstaknuti izvoz, zaposlenost i ekonomski rast. Četvrto poglavlje predstavlja potencijal međunarodne trgovine i ključne rezultate, koje je povećana participacija nacionalnih ekonomija u međunarodnoj trgovini imala na smanjivanje siromaštva u svijetu.

Nažalost, u praksi nije sve onako kako bi se moglo protumačiti posmatranjem izdvojenih ekonomskih statističkih pokazatelja. Tokom proteklih dvadeset godina i pored izuzetne ekspanzije međunarodne trgovine broj siromašnih u svijetu se povećao za više od 59 miliona. Povećanje siromaštva u svijetu, marginalizacija regiona i zemalja, te minimalne koristi radnika od međunarodne trgovine samo su neki od primjera koji jasno govore da međunarodna trgovina ne uspijeva da iskoristi potencijal da rapidno smanji siromaštvo u svijetu. Dvostruki standardi međunarodne trgovine spriječavaju veću korist zemalja u razvoju od povećane integracije u međunarodnu trgovinu. Poglavlje pet prezentira najznačajnija pitanja koja se postavljaju zagovornicima liberalnih trgovinskih režima, koji doprinose da međunarodna trgovina sve više postaje dio problema siromaštva u svijetu.

Upravo zbog toga je u šestom poglavlju postavljeno pitanje svrsishodnosti daljeg vođenja liberalne spoljno-trgovinske politike Bosne i Hercegovine. Da li će zaista liberalni trgovinski režim doprinijeti povećanoj zainteresovanosti inostranih investitora za ulaganje u BiH, koji bi u naredne četiri godine uložili 2 milijarde dolara kako je planirano u PRSP? U ovom poglavlju jasno su prikazani efekti

podsticaja stranim direktnim investicijama u Bosni i Hercegovini, te uporedni prikaz različitih zemalja u razvoju u kreiranju politika koje podstiču priliv inostranih investicija.

U 1998. godini, Zakon o politici direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini nije donešen od strane Skupštine BiH, već je nametnut od strane Kancelarije Visokog predstavnika EU. Tri godine kasnije, donešeni su najvažniji zakoni koji definišu fiskalne podsticaje za inostrane investitore. Poglavlje sedam analizira koliko je na slabe rezultate procesa tranzicije imao utjecaj neozbiljnosti vlasti Bosne i Hercegovine da svoje riječi sprovedu u djela, kada su u pitanju institucionalne reforme koje bi trebale obezbijediti funkcionalni okvir za funkcionisanje i razvoj privatnog sektora u BiH.

Poglavlje osam analizira rizike i posljedice neostvarivanja strateških ekonomskih ciljeva *'Srednjeročne strategije razvoja - PRSP'*. Šta će se desiti sa nezaposlenošću, siromaštvom i ekonomskim rastom ako se ne obezbijede svi instrumenti pomoću kojih bi se ostvarili ciljevi PRSP. U ovom poglavlju, takođe se analiziraju posljedice nastavka liberalne trgovinske politike na nivo blagostanja u BiH tokom naredne četiri godine.

Zbog brojnih ograničenja veoma je teško davati bilo kakve prognoze i zaključke na osnovu analize samo jedne politike, bez obzira na njenu važnost. Vođenje liberalne spoljnotrgovinske politike je veoma osjetljiv mehanizam koji zahtjeva mnogo informacija podataka i činjenica. Međutim, u Bosni i Hercegovini ona je samo dio tranzicijskih procesa, čiji rezultat je trebao biti transformacija ekonomije u državnom vlasništvu u otvorenu i prosperitetnu ekonomiju zasnovanu na privatnom vlasništvu i potpunim ekonomskim slobodama pojedinaca. Upravo iz tog razloga deveto poglavlje daje preporuke za dalju diskusiju o širokom spektru pitanja od globalnih do pitanja koji se odnose na svakog pojedinca u BiH. Kompletiranjem malih sličica ovaj rad bi trebao čitaocu da pomogne da shvati da li je Bosna i Hercegovina zaista spremna za potpunu liberalizaciju svoje ekonomije i da li je to zaista najbolji put za ekonomsko blagostanje njenih stanovnika.

Analiza politika je veoma važan alat za razumijevanje posljedica političkih opcija svake vlade u okviru trenutne ekonomske i političke realnosti. U ovom dokumentu se nastojao prikazati utjecaj liberalizovanog trgovinskog režima na trenutne i buduće ekonomske tokove u Bosni i Hercegovini. Na izradi dokumenta se započelo krajem 2003. godine od strane osoblja ALDI u.g., u okviru aktivnosti na olakšavanju pristupa tržištima. Tokom izrade dokumenta korištena su iskustva partnerskih organizacija, prvenstveno Oxfam GB, koja su bila od izuzetne važnosti prilikom pisanja pojedinih poglavlja ovog izvještaja.

UVOD

'... Sada smo u situaciji da smo ugovorom o slobodnoj trgovini, recimo sa Hrvatskom, toj zemlji dali monopolistički položaj u BiH. To nije slučaj sa svim zemljama EU. Njima smo uveli prelevman u iznosu od dvije do 2,5 maraka, a Hrvatskoj je to bilo samo 40 odsto visine tog prelevmana. Od početka ove godine i tih 40 odsto se ukida i Hrvatska postaje apsolutni monopolist na bh. tržištu, a naše nastojanje da zadržimo tih 40 odsto od prelevmana nije urodilo plodom.

Sada sasvim ozbiljno razmišljam da se prelevmani znatno smanje, na nekih 40 feninga i za zemlje EU, pa neka se bh. tržište otvori i za kvalitetnije proizvode iz Evrope, a neka se Hrvatska onda utrkuje sa njima..'

Adnan Terzić, predsjedavajući Vijeća ministara BiH: *Hrvatska ne može imati monopol u BiH*. Dnevni Avaz 12. april 2004. godine

Jedna od najinteresantnijih tema u dnevnim novinama i istraživačkim magazinima krajem 2003. godine u Bosni i Hercegovini bilo je pitanje utjecaja slobodne trgovine na ekonomski napredak i socijalni položaj njenih stanovnika. U većini priloga u medijima, kroz obraćanja političara i zahtjeve poljoprivrednika, građani su mogli čuti brojne primjere i statističke informacije koje su govorele o dobrim i lošim posljedicama liberalizacije trgovine u BiH. Povod za ovakve diskusije se pronašao u različitim tumačenjima potpisanih sporazuma o slobodnoj trgovini, između Bosne i Hercegovine i drugih zemalja u regionu Jugoistočne Evrope. Strahovanje poljoprivrednika od posljedica prestanka svih carinskih i drugih ograničenja na uvoz robe iz Republike Hrvatske 01. januara 2004. godine, stvorio je sumnju Bosanske javnosti u efikasnost rada domaćih političara na jačanju nacionalne ekonomije. Zagovornici nastavka dosljedne liberalizacije, uglavnom predvođeni vladinim službenicima, u medijima su prezentovali svoje stavove kojima opravdavaju dalji nastavak liberalizacije Bosanske ekonomije. Druge grupe, predvođene uglavnom poljoprivrednicima smatraju da liberalizacija trgovine predstavlja prijetnju za domaću proizvodnju i iznose argumente protiv, zahtjevajući veću zaštitu domaće proizvodnje od inostrane konkurencije.

Problem utjecaja međunarodne trgovine na životni standard, zapošljavanje i siromaštvo zauzima sve više prostora u medijima u većini država koje prolaze put razvoja i tranzicije kao i Bosna i Hercegovina. Utjecaji trgovine bez ograničenja sve više podstiču na diskusije i debate, čak i u najrazvijenijim državama svijeta. O njima raspravljaju ekonomisti i poslovni ljudi na globalnim ekonomskim forumima, a o njima je nedavno u dva navrata svjedočio¹ i Alen Greenspen pred kongresom Sjedinjenih Država, a preko četiri miliona stanovnika na svijetu je već potpisalo peticiju u kojoj se traži ravnopravni položaj zemalja u razvoju u međunarodnoj trgovini.

O koristima procesa trgovinske liberalizacije koji se odvija u mnogim državama širom svijeta ne postoji koncenzus, kao što ne postoji koncenzus i o mnogim drugim pitanjima iz oblasti ekonomije. Različite perspektive značajno utiču na formiranje mišljenja. Samo na krajnjim stranama nalaze se ekstremne grupe koje su apsolutno za ili protiv liberalizacije. Nažalost, debate o liberalizaciji trgovine

koje se vode u svijetu poznate su po sukobu ekstremista svrstanih u dva tabora: 'globalfobičare' i 'globalfiličare'². U posljednjih nekoliko godina svaki međunarodni događaj na kojem se razgovara o svjetskoj ekonomiji obilježen je konfrontacijama između ova dva tabora gdje mediji odabiraju i prezentiraju svjetskoj javnosti najekstremnije slučajeve.

Na stranicama ovog izvještaja prezentovani su dominantni stavovi o liberalizaciji trgovinskog režima i njegovog potencijala da utiče na životni standard građana. Zbog specifičnosti BiH, liberalizacija trgovine je posmatrana kroz domaća i međunarodna iskustva, koja su usko povezana sa procesom ekonomske tranzicije i sve veće integracije Bosne i Hercegovine u međunarodnu trgovinu.

1. BOSNA I HERCEGOVINA I TRGOVINSKA LIBERALIZACIJA U PERIODU 1991 -2003

Nakon završetka Drugog Svjetskog rata tokom govora na Harvarskom Univerzitetu, George Marshall državni sekretar SAD, objavljujući svoj plan da lansira masivni program pomoći svim zemljama u Evropi, je istakao: *'Logično je da Sjedinjene Države trebaju gdje god je to moguće da pomognu u povratku normalnog ekonomskog zdravlja, bez kojeg ne može biti političke stabilnosti i ne može biti obezbijeđen mir'*. Uz veliku Američku pomoć, zemlje Zapadne Evrope uspjele su se razviti u danas najveću ekonomsku silu na zemaljskoj kugli.

Evropske socijalističke zemlje, odbijajući pomoć Amerike⁴, svoje su ekonomije razvijali u okrilju marksističke državno-planske ideologije skoro 45 godina. Padom Berlinskog zida, sve zemlje Centralne i Istočne Evrope započele su sa procesom dubokih društvenih i socijalnih reformi, kako bi uspostavili demokratske institucije i tržišno orijentisane ekonomije. Ove promjene takođe su trasirale put tranziciji ekonomije Bosne i Hercegovine. Nažalost, rat u Bosni i Hercegovini zaustavio je na skoro šest godina sve započete tranzicijske procese, koji su obnovljeni tek u 1996. godini.

Na iskustvima Američke pomoći Evropi nakon Drugog Svjetskog rata, te iskustvima zapada u tranziciji drugih zemalja Centralne i Istočne Evrope, međunarodna zajednica je u periodu 1996 - 2001. godine obezbijedila izuzetno veliku finansijsku pomoć za Bosnu i Hercegovinu. Uz međunarodnu pomoć kroz Program prioritetne obnove i rekonstrukcije, upravljanim od strane Svjetske Banke, Bosna i Hercegovina je u pet godina trebala proći put ekonomske tranzicije ka funkcionirajućoj i otvorenoj ekonomiji.

Sa finansijskom pomoći od oko 5,1 milijardi dolara u periodu od 1996 do 2001. godine, privatni sektor je imao izuzetan rast prvenstveno zahvaljujući pomoći koja je pristizala iz inostranstva. Ova finansijska podrška trebala je pokrenuti domaću ekonomiju da se razvije i otvori, uspostavljajući stabilan okvir za proizvodnju, zapošljavanje i ekonomski rast. U tom periodu, Bosna i Hercegovina je primala oko 30 puta veću finansijsku pomoć po glavi stanovnika od prosjeka pomoći koje su dobivale zemlje u razvoju, uključujući i najsiromašnije zemlje na svijetu. U periodu od 1998 – 2001 samo je 16 država na svijetu primalo veću pomoć po glavi stanovnika od Bosne i Hercegovine. Tada se prosjek pomoći za ostale zemlje u razvoju⁵ kretao od 7,2 do 10, 2 dolara po glavi stanovnika. Na osnovu iskustava u drugim državama u tranziciji smatralo se da će se ovakvim načinom u 2001. godini dostići ekonomska pozicija koju je Bosna imala u 1991. godini.

U periodu od 1997 – 2002. godine u Bosni su nastale brojne promjene koje su ratom porušenu državu stavile na tračnice usmjerene ka stabilizaciji i pridruživanju Evropskoj Uniji. Stvarni Bruto Društveni Proizvod (BDP) je utrostručen, izvoz trgovačke robe je uvećan devet puta, inflacija je stabilizovana, bankarski sistem je skoro potpuno privatizovan, oko 50% proizvodnje dolazi od privatnog sektora i ostvaren je veliki pomak u broju raseljenih koji su se vratili u svoja prijeratna mjesta boravka. Tokom tog perioda postepeno se radilo na unaprijeđenju infrastrukture, zdravstva, popravljale škole, razvijao bankarski sektor, te je započeto sa privatizacijom državne imovine. Do kraja 2000. godine, skoro u potpunosti je liberalizovano domaće tržište i ukinute su brojne prakse uplitanja države u formiranje cijena na tržištu. Jedan od ključnih ekonomskih ciljeva za BiH u ovom periodu bila je ekonomska liberalizacija i deregulacija u cilju privlačenja stranih direktnih investicija.

1.1. Liberalizacija Zapadnog Balkana

Kao podrška tranzicijskim reformama Bosne i Hercegovine, u 1999. godini postavljeni su temelji regionalnoj integraciji BiH u regionu Jugoistočne Evrope, kroz proces stvaranja uslova za pridruživanje zemalja Balkana u najveću ekonomsku silu na svijetu – Evropsku Uniju. Na osnovu uspjeha u više od pedeset godina regionalne i političke saradnje zemalja Zapadne Evrope, Evropska Unija je odlučila da Bosni i Hercegovini, zajedno sa ostalim zemljama u regionu, aktivno pomaže u razvoju demokratije i bliske kooperacije u cilju promocije održivog ekonomskog razvoja.

Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje u regionu, prihvatila je koncept stvaranja ekonomske i socijalne stabilnosti kroz jačanje veza sa Evropskom Unijom. Prepoznavajući to Evropska Unija je u maju 1999. godine⁶ započela proces stabilizacije i pridruživanja sa zemljama koje se nalaze u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka (Hrvatska, BiH, Srbija i Crna Gora, Makedonija i Albanija). Procesom stabilizacije i pridruživanja su definisani principi prema kojim države i građani regiona trebaju ići, kako bi se integrisali i eventualno postali novi članovi Evropske Unije.

Proces stabilizacije i pridruživanja započet je sa ciljem da omogući zemljama Zapadnog Balkana održavanje stabilnih demokratskih institucija, obezbijedenje vladavine zakona i obezbijedenje funkcionisanja otvorene i prosperitetne ekonomije, bazirane na evropskim praksama i principima.

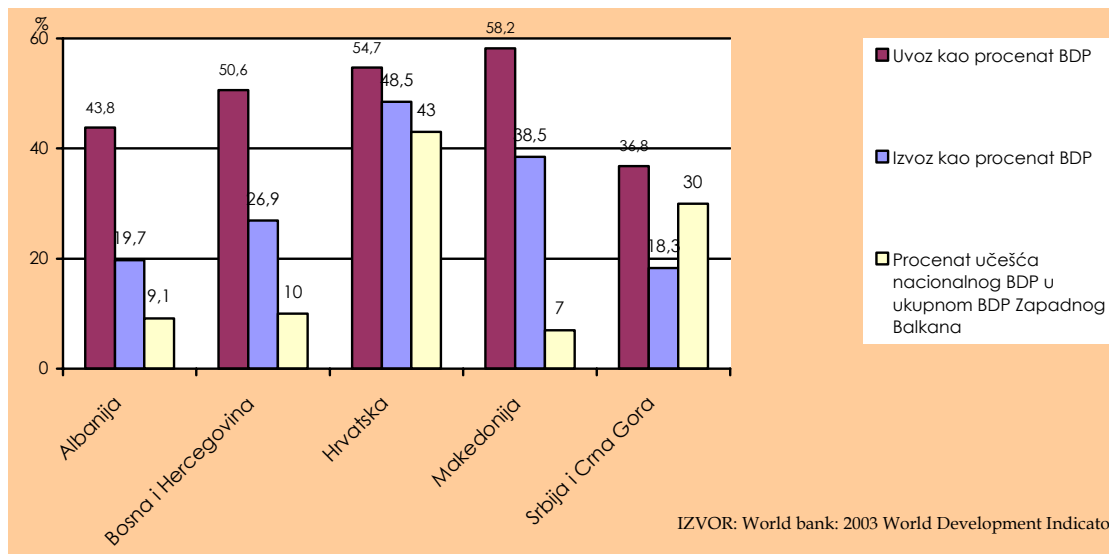
Bosna i Hercegovina u razvoju demokratije i stvaranju održivog ekonomskog razvoja je kroz proces stabilizacije i pridruživanja uključena u brojne inicijative za liberalizaciju trgovine. U okviru ovog procesa kreirane su snažne veze između svake od zemalja Zapadnog Balkana i Evropske Unije, prvenstveno kroz trgovinu i obezbijedenje finansijske pomoći. Bliska saradnja je takođe promovisana i između zemalja unutar regiona, posebno kroz zaključivanje ugovora o slobodnoj trgovini i jačanju saradnje na polju carina. Evropska Unija je uspostavila zonu slobodne trgovine sa zemljama Zapadnog Balkana u cilju podrške ekonomskim reformama. U 2000-toj godini bezcarinska trgovina je uvedena za većinu industrijskih i poljoprivrednih proizvoda. Takođe, jedan od ključnih segmenata Pakta za Stabilitet u Jugoistočnoj Evropi predstavlja pitanje ekonomske integracije zemalja Jugoistočne Evrope. Radni sto o liberalizaciji trgovine ima za cilj da olakša implementaciju Sporazuma o razumijevanju o trgovini kako bi se ubrzalo potpisivanje mreže od ukupno 21 bilateralnog sporazuma⁷ o slobodnoj trgovini u Jugoistočnoj Evropi.

U periodu od 2001. – 2003. godine Bosna i Hercegovina je potpisala bilateralne sporazume o slobodnoj trgovini sa Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom, Makedonijom i Bugarskom, a u toku su bili pregovori i sa Rumunijom, Albanijom i Moldavijom. Posljedni Sporazum o slobodnoj trgovini Bosna i Hercegovina je potpisala sa Republikom Bugarskom u oktobru 2003. godine. Ispred Bosne i Hercegovine, Sporazum je potpisao gosp. Adnan Terzić predsjedavajući Vijeća ministara, koji je tim povodom izjavio⁸: *'Utvrđili smo prioritete naših budućih odnosa koji se ogledaju u jačanju ekonomske saradnje, u prvom redu trgovinske razmjene, koja se treba realizirati kroz Sporazum o slobodnoj trgovini..'*

Zapadni Balkan je područje na kojem živi oko 24,4 miliona stanovnika i predstavlja veliko tržište koje se, zahvaljujući sporazumima o slobodnoj trgovini sve više integriše. Pet zemalja zapadnog Balkana su u 2002. godini imali BDP od 51,6 milijarde dolara. Od 2001. godine, BiH zahvaljujući bilateralnim sporazumima ima mogućnost izvoza bez ograničenja na ovo veliko tržište. Pa ipak, prema

podacima Centralne banke BiH⁹ u 2003. godini uvoz u BiH je iznosio 7,6 milijardi KM. U istom periodu, izvoz iz BiH je iznosio 2,3 milijarde KM. Međutim, kao i Bosna i Hercegovina, tako i sve ostale države Zapadnog Balkana imaju zabilježen porast uvoza za period od 1998. do 2002. godine, kako je prikazano na slici 1.

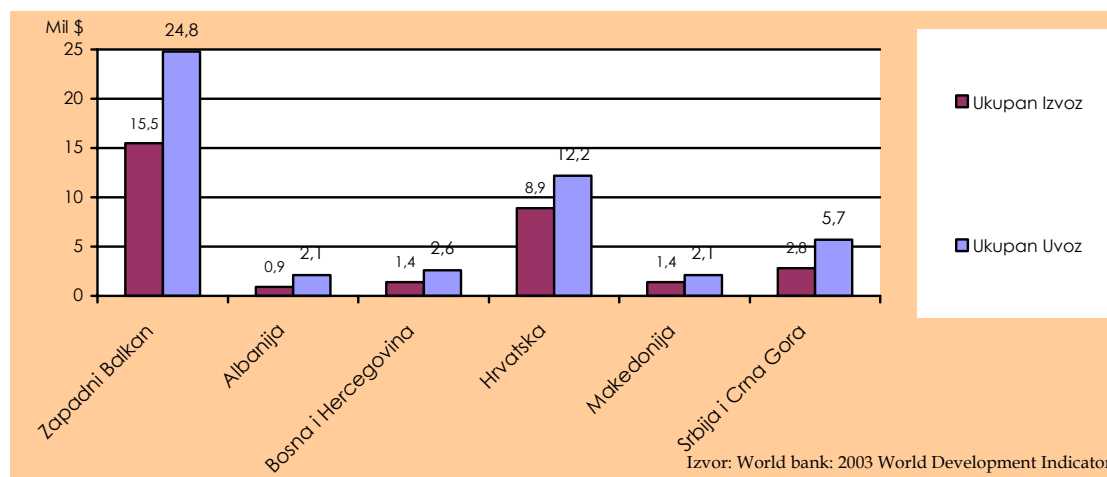
Slika 1. Učešće uvoza i izvoza kao procenata Bruto društvenog proizvoda 2002. godina (procenti)

U 2003. godini najveći spoljnotrgovinski partner BiH je upravo Hrvatska, iz koje BiH uvozi oko 23,36 % kompletnog uvoza (ukupno 1,779 milijardi KM)¹⁰. Bosna i Hercegovina takođe najviše svojih proizvoda izvozi u susjednu Hrvatsku. Približno 18 % ukupnog izvoza BiH je ostvareno u Hrvatsku.

Republika Hrvatska je najrazvijenija ekonomija od svih država Zapadnog Balkana i najviše je odmakla u procesu ekonomske tranzicije. Pa ipak kao i BiH, Hrvatska ima slične probleme. Hrvatska je u periodu 2000 – 2002 po prvi put osjetila značajne posljedice liberalizacije spoljnotrgovinskih režima. U 2001. godini zabilježen je porast uvoza¹¹ za 29,7% u odnosu na 2000-tu godinu, dok je u istom periodu izvoz porastao za samo 5,28 %. U 2002. godini situacija se nije značajnije promijenila. Uvoz u 2002. godini je porastao za 17,7 % u odnosu na 2001. godinu, a izvoz samo za 5 %. Liberalizacijom trgovine Hrvatska je samo u 2002. godini ostvarila trgovinski deficit od 5,3 milijarde američkih dolara. Porast trgovinskog deficita sve se više bilježi i u drugim državama Zapadnog Balkana. Srbija i Crna Gora je u 2002. godini zabilježila trgovinski deficit od 2,9 milijarde dolara, dok je Zapadni Balkan kao cjelina u 2002. godini zabilježio trgovinski deficit u iznosu od 9,3 milijarde dolara. Proces tranzicije zemalja Zapadnog Balkana dovodi u sve sličniji položaj države koje su otpočele sa liberalizacijom, tranzicijom i privatizacijom nacionalnih ekonomija. Ekonomije Zapadnog Balkana, bez obzira da li su prije 1991. godine imale bolju ili lošiju ekonomsku strukturu ili su pretrpjele veće ili manje ratne posljedice, sredinom devedesetih ne pokazuju značajnu razliku naspram efekata liberalizacije trgovine i deficita trgovinskog bilansa. Detaljne informacije o iznosima trgovinskog deficita zemalja Zapadnog Balkana prikazane su na slici broj 2.

Slika 2.
Uvoz i izvoz zemalja Zapadnog Balkana u 2002. godini (milijarde dolara)

1.2. Bosna i Hercegovina nakon smanjivanja finansijske pomoći iz inostranstva

Iako su u poređenju sa 1996. godinom ostvareni veliki uspjesi, u 2002. godini Bosna i Hercegovina je na polju zapošljavanja ostvarila neuspjeh. I pored masivne finansijske pomoći¹² od oko 250 dolara po glavi stanovnika, privatni sektor nije uspio apsorbovati oko pola miliona nezaposlenih u BiH. Takođe, BiH nije uspjela da uspostavi djelotvorniju vladu i javnu administraciju, djelotvorno sudstvo, efikasan poreski sistem, a zakonska regulativa je predstavljala jako zamršen okvir koji je mnogim investitorima otežavao poslovanje u zemlji. Jednostavno, Bosna i Hercegovina zbog drugih prioriteta nije uspjela sprovesti sve potrebne reforme, a prije svega nije uspjela obezbijediti funkcionirajuću i stabilnu ekonomiju.

U protekle dvije godine, od kada se u BiH osjeća značajnije smanjenje međunarodne pomoći, građani sve više postaju svjesniji posljedica sporo provedenih reformi. Danas se građani suočavaju sa sve većim ekonomskim i socijalnim problemima, koji prate proces tranzicije i ekonomskih reformi. Nezaposlenost u BiH iznosi oko 40 %, 19,5 % stanovnika živi ispod granice siromaštva, a skoro 30 % stanovništva se nalazi neposredno iznad generalne granice siromaštva. U 2002 godini izvoz je iznosio približno 27 %, a uvoz oko 51 % bruto društvenog proizvoda.¹³ Bruto društveni proizvod od 5,25 milijarde dolara godišnje ostvaruje se najvećim dijelom u uslužnom sektoru (56,1 %), jedna trećina dolazi iz industrije (oko 29,4 %), a samo sa 14,3 % iz poljoprivrede. Nezaposleni, a posebno mladi izuzetno teško pronalaze zaposlenje, državna i veliki broj privatizovanih preduzeća teško vraćaju izgubljena tržišta, nezaposlenost se povećava, a sa nedostatkom tržišta povećavaju se gubici i unutrašnja dugovanja.

Početak novembra 2003. godine na naslovnim stranicama novina i u centralnim vijestima počinju se objavljivati informacije o problemima koji pogađaju stanovnike BiH, a koji su direktno ili indirektno povezani sa trgovinskom liberalizacijom. Prvi naslovi su zvučali zaista zastrašujuće: *'BiH će biti preplavljena jeftinom hrvatskom robom'*, *'Slobodna trgovina na štetu BiH'*, ili naslov *'Od prvog januara ćemo jesti sve iz uvoza'*. U protestima poljoprivrednika, javno su izraženi zahtjevi za stavljanje moratorija na ugovore o slobodnoj trgovini, postepeno skrećući sve veću pažnju javnosti na probleme

koje će proukovati proces trgovinske liberalizacije. Nezadovoljstvo liberalnim trgovinskim režimom u 2004. godini je izraženo do te mjere, da je Vijeće ministara BiH jednostrano odgodilo na tri mjeseca primjenu dijelova sporazuma o slobodnoj trgovini sa susjednom Hrvatskom, primoravajući državne institucije na izuzetno kontraverzan potez.

Dok svoje nezadovoljstvo liberalizacijom trgovine do sada javno izražavaju samo poljoprivrednici i preduzeća koja se bave preradom poljoprivrednih proizvoda, proces tranzicije i liberalizacije sigurno ostavlja posljedice i na sve ostale grupe u Bosanskom društvu. Nezadovoljstvo poljoprivrednika je možda najočiglednije, jer se uzroci njihovog sve slabijeg ekonomskog položaja mogu povezati upravo sa trgovinskim debalansom koji je izražen upravo u strukturi uvoza poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. U 2003. godini BiH je uvezla¹⁴ 277,4 miliona KM životinja i proizvoda životinjskog porijekla, 438,0 miliona KM proizvoda biljnog porijekla, 96,6 miliona KM masti i ulja biljnog i životinjskog porijekla i 1.022,3 miliona KM prehrambenih proizvoda. Ukupan iznos uvoza za ove kategorije je 1.834,0 miliona KM ili 24 procenta ukupnog uvoza Bosne i Hercegovine. U istom periodu u BiH je ostvaren izvoz ovih proizvoda u iznosu od 141,9 miliona KM i pokrivenost uvoza izvozom u samo ove četiri kategorije iznosi 7,73 procenta. Poljoprivrednici i kompanije koje potencijalno mogu proizvoditi ove proizvode, ove podatke vide isključivo u svijetlu vlastitog gubitka tržišta što je prema njihovom mišljenju prvenstveno posljedica procesa trgovinske liberalizacije. Od 2004. godine prestala su da važe sva uvozna ograničenja i svi domaći proizvodi susjedne Hrvatske mogu se uvoziti u Bosnu bez ikakvih carinskih i necarinskih ograničenja. Ova činjenica probudila je mnoge strahove kod poljoprivrednika. Sporost u provođenju ekonomskih reformi postaje vidljiva ne samo po statistici, već i po sve manjem prihodu koji ostvaruju domaćinstva u seoskim područjima u BiH.

U Bosni i Hercegovini, dugi niz godina, najveća pažnja usmjeravana je ka političkim i nacionalnim pitanjima, povratku izbjeglica, korupciji i privatizaciji, ljudskim pravima i drugim pitanjima koja su usko vezana za rat i mirovni sporazum iz Daytonu. Proklamovani ekonomski ciljevi tranzicije, tokom koje se trebao uspostaviti funkcionalni okvir kojim bi građani praktično stekli ekonomske slobode, bilo je pitanje koje nije imalo veliki politički prioritet. Pitanja uzroka i posljedica ekonomske tranzicije i liberalizacije nacionalne ekonomije uvijek su bila na drugom mjestu. Isprovocirana svakodnevnim ekonomskim problemima, pažnja javnosti se djelimično odmakla od dnevnopolitičkih tema, smatrajući da vlasti nedovoljno čine na prevazilaženju stvarnih strukturnih ekonomskih problema u zemlji. Postavljaju se brojna pitanja o tome šta se desilo sa toliko obećanim rezultatima na polju zapošljavanja, investicija i poboljšanja životnog standarda.

2. EKONOMSKA TRANZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Proteklih godina moglo se čuti u brojnim primjerima kako Bosna i Hercegovina istovremeno sprovodi nekoliko tranzicijskih procesa. Naziv *'trostruka tranzicija'*⁴⁵ često je korišten izraz za opis sveobuhvatnog procesa tranzicije u BiH. Proces tranzicije iz rata u mir je prvi segment tranzicijskog procesa. Tranzicija iz države kojoj je neophodna hitna pomoć za normalizaciju života nakon rata u državu koja je uspostavila sve svoje institucije neophodne kako bi se stvorilo okruženje za održivi napredak drugi je segment *'trostruke tranzicije'*. Tranzicija iz centralno-planske ekonomije u slobodnu tržišnu ekonomiju treći je segment tranzicijskih procesa u BiH.

U ekonomskoj teoriji poznata su dva modela upravljanja nacionalnom ekonomijom. Prvi je centralno usmjeravanje koje uključuje upotrebu prisile i totalitarne države. Drugi je dobrovoljna koordinacija i saradnja pojedinaca putem tržišta. Između metoda centralno planske koordinacije i slobodne koordinacije pojedinaca putem tržišta, sve socijalističke ekonomije su odabrale ovo prvo.

Između 1945. i 1991. godine, vođena centralno planskom ekonomijom Bosna i Hercegovina je ostvarivala zavidne ekonomske rezultate. Tokom skoro 45 godina bilježila je u prosjeku stope ekonomskog rasta od 5 %. U 1991. godini BDP po glavi stanovnika iznosio je oko 2.400 dolara što je BiH svrstavalo među srednje razvijene države u svijetu. U trgovinskoj razmjeni⁴⁶ sa svijetom u 1991. godini Bosna i Hercegovina je ostvarivala suficit, uglavnom zahvaljujući poslovanju 12 velikih državnih preduzeća koja su ostvarivala 35 % ukupnog BDP i 40 % ukupnog izvoza.

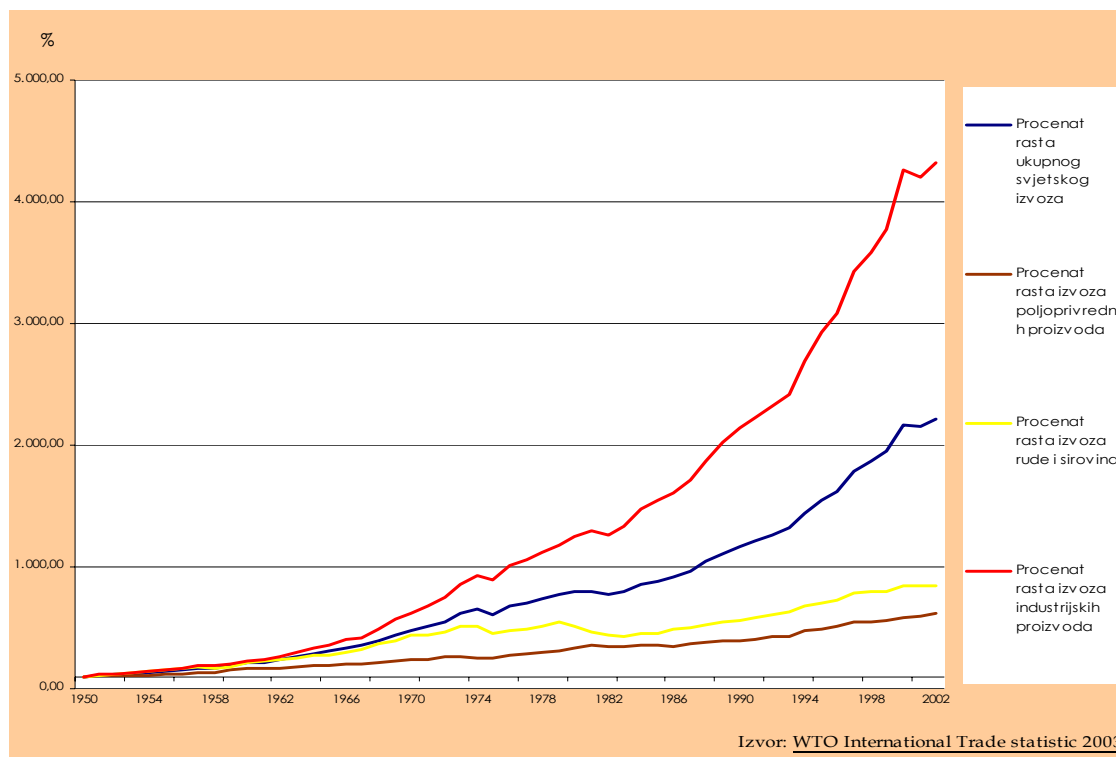
Iako se vrlo često moglo čuti da ekonomija BiH prije 1991. godine nije bila klasična socijalistička ekonomija već *'samoupravna tržišna ekonomija'* koja je prije bila tržišna nego centralno-planska, suštinski ne mijenja stvar. Prije 1991. godine državne institucije su odlučivale u kojim područjima će se formirati preduzeća, kako će se obezbijediti tržišta, koji će se proizvodi proizvoditi, koliko ljudi će biti zaposleno. Građani nisu bili slobodni da osnuju preduzeće i da na dobrovoljnoj osnovi ulože svoj kapital, znanje i vještine, te zaposle radnike kako bi ostvarili profit obavljanjem posla po vlastitom izboru. Ove ključne odluke umjesto njih donosila je država. Da li će neko raditi zanimanje po svom sopstvenom izboru ili na koji način pojedinac može ostvariti prihod zavisilo je prije svega od odluke koje su donosile državne institucije. Upravo zbog toga *'samoupravna ekonomija'* u BiH je bila samo jedna varijanta centralno planske socijalističke ekonomije.

Prije tranzicije, socijalističke ekonomije su bile dominantno zatvorene. U 1983. godini sve evropske socijalističke zemlje učestvovala su sa 9,5 % u ukupnom svjetskom izvozu, izvozeći proizvoda u vrijednosti od 184,3 milijarde dolara. Tržišta socijalističkih ekonomija bila su zatvorena za većinu proizvoda i usluga drugih tržišno orijentisanih kompanija. Zahvaljujući državnoj izolaciji od utjecaja međunarodne konkurencije, državna preduzeća razvijala su svoje proizvodne sisteme ne obazirući se na promjene koje su na međunarodnom tržištu prouzrokovale najveće tržišno orijentisane ekonomije.

Početak pedesetih godina obim svjetskog izvoza je iznosio samo 84 milijarde dolara i međunarodna trgovina je obuhvatala najviše trgovinu sirovinama i poljoprivrednim proizvodima. Visoke stope rasta sredinom sedemdesetih godina po prvi put su pokazale potencijal međunarodne trgovine. U 1982. godini, ukupni svjetski izvoz je narastao na 1835 milijardi dolara. Porast međunarodne trgovine, koji je bio posebno izražen tokom 80-tih godina, po prvi put očito pokazuje nedostatke socijalističkih ekonomija čiji su stanovnici čekali u redovima za kupovinu osnovnih

proizvoda iz inostranstva, dok su njihovi proizvodi sve manje bili interesantni na inostranim tržištima. Dok su bosanci čekali u redovima da kupe kafu ili tropsko voće, na zapadu su uživali u ekstremnom povećanju blagostanja. Državna preduzeća vođena odlukama političara jednostavno su se suočili sa smanjenom potražnjom svojih skupih i nekonkurentnih proizvoda u utakmici na sve konkurentnijem međunarodnom tržištu.

Slika 3.
Procentualno povećanje svjetskog izvoza ukupno i po kategorijama period 1950 – 2002 (procenti)

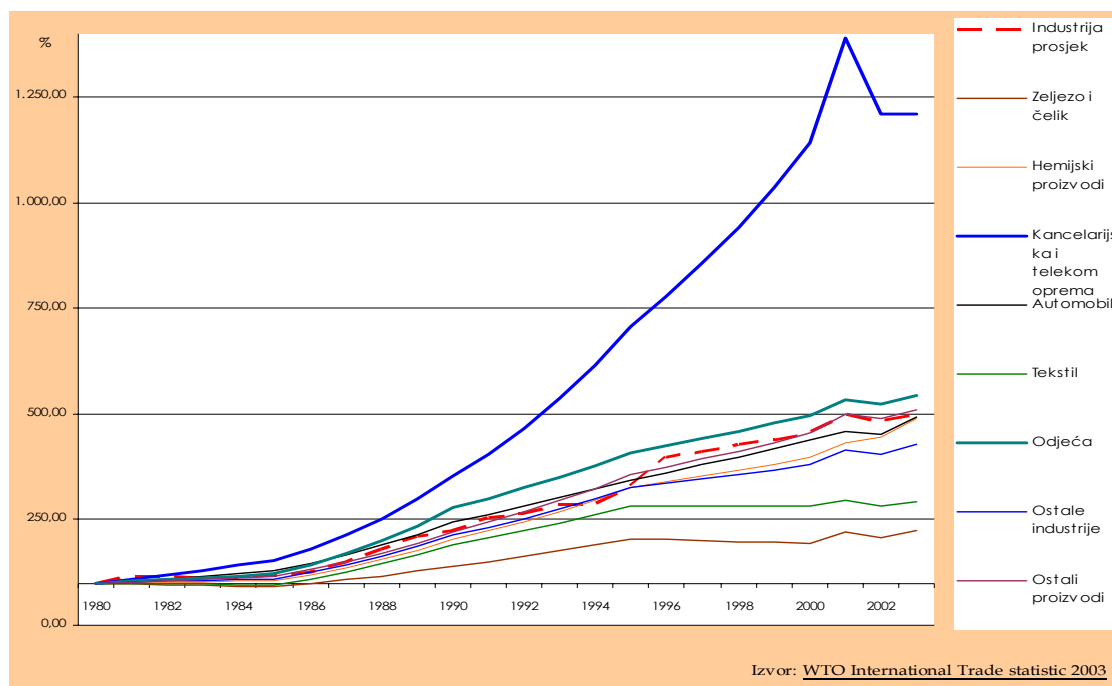
Suočavajući se sa sve većom konkurencijom na svjetskom tržištu sve Evropske socijalističke zemlje su napustile praksu državnog upravljanja preduzećima i otpočele sa procesom tranzicije svojih nacionalnih ekonomija nakon 1989. godine. Ubrzo nakon početka tranzicije, zemlje Centralne i Istočne Evrope su otpočele sa zakonskim reformama kako bi se smanjilo uplitanje države u ekonomiju. Sve zemlje su trebale preći sličan put kako bi se napravilo okruženje za razvoj privatnog sektora koji je trebao zamijeniti državne kompanije. Državna preduzeća su se nastojala privatizovati, unutrašnja tržišta je bilo potrebno liberalizovati i deregulisati, otvoriti domaću ekonomiju konkurenciji iz inostranstva liberalizacijom trgovinskog režima, stvoriti uslov za inostrani priliv kapitala, te obezbijediti prilagođavanje državnih institucija ulozi uobičajenoj u tržišnim ekonomijama.

Prvih nekoliko godina ekonomske tranzicije sve socijalističke ekonomije suočene sa smanjenom zaštitom od strane države momentalno su osjetile promjene prouzrokovane otvaranjem nacionalne ekonomije. Nakon četiri godine od pada Berlinskog zida, bivše socijalističke zemlje su smanjile svoj izvoz na 91,7 milijardi dolara, što je skoro polovina izvoza kojeg su ostvarivale u 1983. godini. U odnosu na svoje istočne susjede, države Zapadne Evrope su povećale svoj izvoz sa 713,8 milijarde dolara u 1983. godini na 1.615,2 milijarde dolara u 1993. godini.

Od 1993. godine Evropske ekonomije u tranziciji bilježe postepeni rast izvoza koji je u 2002. godini narastao na 313,6 milijardi dolara. Ubrzani razvoj međunarodne trgovine stalno stavlja nove izazove pred sve zemlje u razvoju. Godišnji izvoz zemalja Centralne i Istočne Evrope u 2002. godini se povećao za 3,4 puta ili za 221,8 milijardi. Sa druge strane, izvoz zemalja Evropske Unije je u 2002. godini narastao na 2,659 milijarde dolara.

Glavni pokretač ubrzane integracije zemalja u svjetsku trgovinu od 1980-te godine bila je trgovina industrijskih proizvoda. U 2002. godini vrijednost izvoza industrijskih proizvoda je iznosio 4.708,0 milijardi dolara učestvujući tako sa 75,06 % u ukupnom svjetskom izvozu. Izvoz industrijskih proizvoda jednostavno je postala osnovna poluga sve veće integracije zemalja u međunarodnu trgovinu. Dok je trgovina sirovinama i poljoprivrednim proizvodima zadržala sličan tempo porasta, industrijski proizvodi, posebno proizvodi visoke tehnologije nezaustavljivo su vukli ekspanziju međunarodne trgovine.

Slika 4.
Procentualno povećanje svjetskog izvoza industrijskih proizvoda po kategorijama period 1980 – 2002 (procenti)

Početak 21. stoljeća dao je do znanja svim državama na svijetu da je potrebno stalno prilagođavanje kako bi se ostalo u utakmici potaknutom globalizacijom. Promjenama nije pogođeno samo trideset zemalja u tranziciji svojih ekonomija iz socijalističkog u tržišni način poslovanja (ne računajući Kubu i Sjevernu Koreju koje se nisu prihvatile tranziciju). Promjenama prouzrokovanim ekspanzijom međunarodne ekonomije suočene su i najbogatije države na svijetu. Sjedinjene države su početkom 2002. godine započele sa desetogodišnjim programom smanjivanja poreza u cilju podsticanja zaposlenosti i ekonomskog rasta u iznosu od 650 milijarde dolara. Prvi rezultati ovog ambicioznog ekonomskog plana očekuju se tek u aprilu 2004. godine. Vlada Savezne Republike Njemačke u 2002. godini je započela sa ekonomskim reformama koje bi trebale do 2010. godine prilagoditi ovu najveću evropsku ekonomiju izazovima globalizirane međunarodne trgovine.

Jednostavno države su sve više prinudene provoditi reforme kako bi zadržale svoje ekonomske pozicije.

2.1. Ekonomska pozicija Bosne i Hercegovine u svijetu

Tokom proteklih dvadeset godina, ekonomska pozicija Bosne i Hercegovine se značajno promijenila. Prije petnaestak godina, prema osnovnim ekonomskim pokazateljima, BiH se mogla svrstati u srednje razvijene države. Svjetska banka je utvrdila kriterije prema kojima se svaka od zemalja, na osnovu prosječnih godišnjih prihoda njenih građana, može svrstati u jednu od tri kategorije zemalja prema visini njihovih prihoda. Osnovni kriterij koji banka uzima jeste Bruto Nacionalni Prihod po glavi stanovnika. U najsiromašnije države se ubrajaju skoro sve države sa niskim prihodom po glavi stanovnika od 735 dolara ili niže. Države sa nižim srednjim prihodom (od 736 \$ - 2.935 \$) i države sa većim srednjim prihodom (od 2.936 \$ - 9.075 \$) se uobičajeno nazivaju države u razvoju ili izrastajuće ekonomije. Države sa prihodom većim od 9.076 \$ po glavi stanovnika nazivaju se razvijene države. Prema ekonomskim rezultatima BiH se u 2002. godini nalazila¹⁷ na 127 mjestu prema ostvarenom BDP po glavi stanovnika. Neki osnovni podaci Svjetske Banke o poziciji BiH u odnosu na druge države nalaze se u tabeli broj 1.

Tabela 1.
Broj stanovnika, BDP, BDP po glavi stanovnika i pozicija u Svijetu u 2002. godini

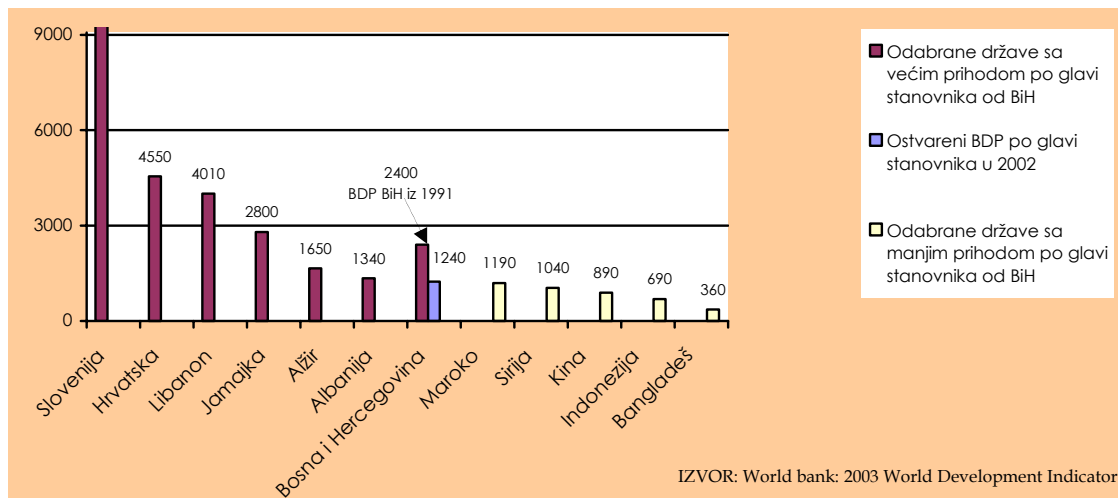
Država/regija	Broj stanovnika (milioni)	Bruto domaći prihod ¹⁸ (milijarde)	BDP* po glavi stanovnika trenutni \$	Pozicija 2001**	Bruto društveni proizvod (% rasta)
1	2	3	4	5	8
SVIJET	6.200,0	31.500,0	5.080,00	-	1,7 %
Države sa niskim prihodom (ukupno 64 države)	2.500,0	1.100,0	430,00	-	4,1 %
▪ Bangladeš	135,7	48,5	360,00	172	4,4 %
▪ Indija	1.000,0	501,5	480,00	162	4,4 %
▪ Indonezija	211,7	149,9	710,00	145	3,7 %
C Države sa srednjim prihodima					
C.1. Države sa nižim srednjim prihodima (54 države)	2.400,0	3.400,0	1.390,0	-	4,8 %
▪ Filipini	79,9	81,5	1.020,0	132	4,6 %
▪ Bosna i Hercegovina	4,1	5,2	1.270,0	127	3,2 %
▪ Rumunija	22,4	41,4	1.850,0	110	4,3 %
C.2. Države sa višim srednjim prihodima (34 države)	330,9	1.700,0	5.040,0	-	-1,5 %
▪ Meksiko	100,9	596,7	5.910,0	69	0 %
▪ Venecuela	25,1	102,6	4.090,0	72	-8,9 %
▪ Hrvatska	4,4	20,3	4.640,0	74	5,2 %
Države sa visokim prihodima (56 država)	964,7	25.400,0	26.310,0	-	1,3 %
▪ Slovenija	2,0	19,6	9.810,0	52	2,9 %
▪ Irska	3,9	92,6	23.870,0	22	3,6 %
▪ SAD	288,4	10.100,0	35.060,0	7	2,3 %

* Bruto domaći prihod u 2002. godini, ** Pozicija 2001 označava poziciju zemlje u svijetu prema prosječnom prihodu iz 2001. godine.
Izvor: World Bank: 2003 World Development Indicators

Danas prema kriterijima Svjetske Banke, Bosna i Hercegovina se nalazi u grupi od 54 države sa nižim srednjim prihodom po glavi stanovnika. U ovu grupu zemalja pripadaju takođe i Srbija i Crna Gora, Makedonija i Albanija. Hrvatska se nalazi u grupi zemalja sa višim srednjim prihodom u kojoj se takođe nalaze i sve zemlje Centralne i Istočne Evrope izuzev Slovenije. Slovenija je jedina država u Centralnoj i Istočnoj Evropi koja se svrstala u države sa visokim prihodom. Slovenija koja je tek nedavno prešla u grupu bogatih zemalja, nalazi se na dnu ove kategorije zemalja, ostvarujući oko 37

procenata prosjeka prihoda bogatih zemalja. Pozicija BiH u odnosu na zemlje sa sličnim prihodom prilazan je na slici 5.

Slika 5.
BDP po glavi stanovnika Slovenije, zemalja sa srednjim višim i srednjim nižim prihodom u 2002. godini (dolari)

Ovim pristupom se jasno može vidjeti pozicija Bosne i Hercegovine u odnosu na svjetski ili regionalni prosjek, ali takođe i pozicija između pojedinih zemalja koje imaju slične prosječne godišnje prihode po glavi stanovnika. Ovakav pristup je neophodan, jer efekti međunarodne trgovine na povećanje blagostanja su usko povezani sa stepenom razvijenosti svake nacionalne ekonomije.

2.2. Razvoj privatnog sektora u Bosni i Hercegovini

Ubrzanim porastom međunarodne trgovine početkom '80 godina (slika 4), i najveći zagovornici prednosti državno/socijalističkog načina upravljanja preduzećima su se uvjerali da tržišno orijentisana privatna preduzeća imaju ogromnu konkurentsku prednost nad državnim preduzećima. Upravo zbog toga, osnovni cilj ekonomske tranzicije jeste promjena systemske uloge države, iz institucije koja je kreirala politike i direktno upravljala preduzećima u državnom vlasništvu u ulogu koja bi omogućila razvoj ekonomije bazirane na privatnom vlasništvu pojedinaca koji samostalno i bez prisile države odlučuju o poslovanju preduzeća. Tranzicija, pojednostavljeno rečeno, trebala je obezbijediti proces u kojem ekonomske uloge države i pojedinca trebaju zamijeniti mjesta. Prije tranzicije, odluku o osnivanju preduzeća, novim investiranjima, novom zapošljavanju radnika, ekonomskom razvoju na lokalnom nivou donosila je država. Tranzicijom se nastoje stvoriti uslovi da privatna preduzeća preuzmu ulogu države u donošenju odluka o ekonomskim aktivnostima i prije svega zapošljavanju novih radnika. Nakon otpočinjanja sa ekonomskom tranzicijom, jedan od osnovnih ciljeva svake države je bio upravo stvaranje uslova za rast privatnog sektora, kako bi se obezbijedila konkurentnost ne samo na inostranom, već i na domaćem tržištu.

Preduzeća se na sve raspoložive načine prilagođavaju promjenama na tržištu prouzrokovanih očiglednim efektima liberalizacije. Bez prilagođavanja na tržištu oni samo mogu ostati vještački. Ako preduzeće nije u mogućnosti da ostvari veći obim poslovanja kroz proširivanje tržišta, preduzeće je primorano da snizi troškove poslovanja povećavajući produktivnost. Ovo se direktno odražava ili na nivo plaća ili na broj zaposlenih u nacionalnoj ekonomiji.

Privatni sektor, tokom proteklih godina ekonomske tranzicije, postao je najznačajniji dio ekonomije Bosne i Hercegovine. U narednim godinama, ovaj sektor ekonomije ima izuzetno važan zadatak. Porast privatnog sektora je neophodan, kako bi se mogao apsorbovati višak radne snage iz preduzeća koja su još uvijek u državnom vlasništvu, rastući broj nezaposlenih koji dolaze iz privatizovanih preduzeća, te ogroman broj nezaposlenih koji se nalazi na evidenciji nezaposlenih radnika koji čekaju posao.

Da bi se ispunio ovaj zadatak neophodno je da se veličina privatnog sektora u Bosni skoro udvostruči¹⁹. Ekonomski pokazatelji jasno govore da se u periodu 1991 - 2001. godine vrlo malo odmaklo u ekonomskoj tranziciji Bosne i Hercegovine. Privatni sektor u BiH, zahvaljujući finansijskoj pomoći iz inostranstva jednostavno je transformisan u pravcu suprotnom od očekivanog. Umjesto da se transformiše i prilagodi uslovima koji vladaju na međunarodnom tržištu, domaća preduzeća su se u ogromnom procentu usmjerila ka lokalnom tržištu. O tome možda najbolje svjedoče podaci o strukturi privatnih preduzeća u Bosni i Hercegovini.

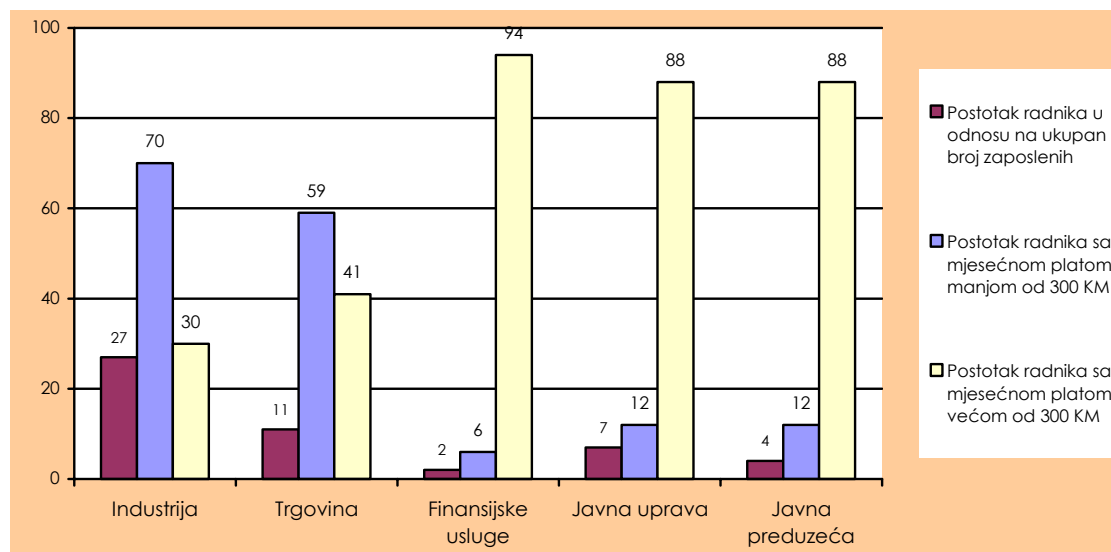
U 2001. godini privatna preduzeća su učestvovala²⁰ sa skoro 77 % u ukupnom broju svih preduzeća u BiH. Prema djelatnosti u 2001. godini oko 74 % svih privatnih preduzeća se bave uslužnim djelatnostima, od kojih je sa 54 % zastupljena trgovina. Prema informacijama entitetskih registara preduzeća²¹ objavljenim za 2003. godinu podaci su čak dramatičniji. U Bosni i Hercegovini postoji 29.255 registrovanih preduzeća čija je glavna djelatnost trgovina. Samo oko 14 % privatnih preduzeća obavljalo je djelatnost koja je povezana sa proizvodnjom ili preradom proizvoda.

Tek nakon što se počelo osjećati smanjivanje finansijske pomoći, domaća preduzeća su se počela značajnije prilagođavati uslovima na međunarodnom tržištu. U 2003. godini zaposlenost se smanjila u odnosu na 2002. godinu, za 5,7 % u preduzećima koja se bave proizvodnjom i preradom industrijskih proizvoda. Ukupna nezaposlenost je takođe povećana. U decembru 2003. godine u Bosni je bilo registrovano 440.213 nezaposlenih osoba. To je 1,01 % više nego u decembru 2002., ali i 5,61 % više nego u decembru 2001. godine, u kojem je posao tražilo 415.517 radnika.

Povećavanje broja nezaposlenih zbog prilagođavanja privatnog sektora konkurenciji iz inostranstva, jedan je od osobina najteže faze tranzicije. Bosna i Hercegovina još uvijek nije privatizirala neke od najvećih preduzeća. Ona tek trebaju da se prilagode promjenama koje u svijetu traju već skoro 25 godina.

Pored svih problema koje sa sobom donosi tranzicija, statističari u BiH svake godine zabilježe porast neto plata za zaposlene. Prosječne plate su u BiH u periodu 2000. – 2003. godine rasle²² po stopi od 8,25 %. Prosječna neto plata je porasla od 362 KM u 2000. na 457 KM u januaru 2004. godine. Ovi statistički podaci govore manje u prilog povećanja produktivnosti, već više o krutim zakonskim rješenjima koja nerijetko vještački podižu nivo plata u državi.

Slika 6.
Procenat zaposlenosti po sektorima u F BiH i procenat radnika prema visini neto plate (Mart 2001)

Prema podacima statističkog zavoda F BiH²³ za mart 2001. godine, u razvijenijem dijelu Bosne i Hercegovine oko 27 % svih zaposlenih radilo je u prerađivačkoj industriji. Oko 70 % zaposlenih u industriji u martu 2001. godine, primalo je mjesečne plate manje od 300 KM. U javnoj upravi (bez zdravstva i obrazovanja) radilo je 7 % svih zaposlenih i oko 88 % je primalo plaću veću od 300 KM. Prema lokalnim istraživanjima²⁴ i razgovorima sa radnicima, koje je obavljeno u decembru 2003. i januaru 2004. godine, plate zaposlenim u sivoj ekonomiji se kreću od 70 – 250 KM mjesečno (40 – 125 \$).

Da rast prosječnih plata ne odražava stvarno stanje napomenuto je i u mišljenju²⁵ Misije Međunarodnog Monetarnog Fonda u BiH, gdje se u preporuci koja se odnosi na nominalne plate jasno kaže da trenutna struktura plata i zakonski način obračunavanja minimalne plate predstavlja problem preduzećima u BiH. Stalno povećavanje minimalnih plata na osnovu zakona preduzeća ne mogu podnijeti, što uzrokuje gubitke i nagomilavanje dugovanja po osnovu plata. Prema najavama Socijano-ekonomskog vijeća iz 2004. godine trenutno teku razgovori oko promjene metode za utvrđivanje minimalne plate, bez mehanizama indeksacije što bi spriječilo neracionalno povećavanje plata bez rasta produktivnosti. Prema novim prijedlozima, od 2004. godine minimalna plata će se definisati u novčanom iznosu, kako bi se olakšalo poslovanje privatnog sektora. Minimalna dnevica bi tako od sa 6,5 dolara na dan mogla spasti na oko 4,0 dolara na dan.

Reforme u oblasti minimalnih plata su samo dio reformi koje su od sredine 2001. godine pokrenute kako bi se ekonomija Bosne i Hercegovine prilagodila tržišnim uslovima. Skoro dvije godine u Bosni i Hercegovini se razvijao proces koji je okupljao domaće predstavnike vlasti, domaćih političkih partija i organizacija civilnog društva kako bi se napokon pripremila sveobuhvatna strategija ekonomskog razvoja. Analiziranjem stanja i problema, sagledavanjem mogućnosti i opasnosti, pripremana je strategija koja bi trebala da pronađe rješenja za stvarno poboljšanje ekonomskog i socijalnog stanja u Bosni i Hercegovini.

3. RAZVOJNA STRATEGIJA BiH – PRSP

Sredinom marta 2004. godine u Bosni i Hercegovini je usvojena prva srednjeročna razvojna strategija. Razvojna Strategija BiH – PRSP (*eng.skr. PRSP – Poverty Reduction Strategy Paper – Strateški papir za smanjivanje siromaštva*) nudi rješenje i put za brži ekonomski oporavak i smanjivanje rasprostranjenog siromaštva u državi. Pored toga što je ovo prva sveobuhvatna ekonomska strategija, usmjerena direktno na poboljšanje životnog standarda, ona je skoro u potpunosti kreirana od domaćih institucija. Radom na izradi strategije, predstavnici domaće vlasti iskoristili su šansu da napokon bosanskoj javnosti prezentuju svoj plan za brži ekonomski oporavak. Kako stoji u uvodnom pismu premijera i države i entiteta u PRSP: *'.. odlučili smo prekinuti praksu da nam predstavnici međunarodnih institucija nameću strateške dokumente, a da ih mi samo implementiramo. Cijenimo da bolje poznajemo našu zemlju i da znamo šta je bolje za sve nas. Stoga strategiju pripremamo isključivo sopstvenim snagama, a u njen rad uključeni su samo domaći eksperti.'*²⁶ PRSP je strategija za koju su se odlučile vlasti Bosne i Hercegovine i prvenstveno je rezultat domaćih napora da se pronađe put za povećanje blagostanja svih građana.

Kao što i sam naziv govori, osnovni cilj razvojne strategije jeste stvaranje pretpostavki za samoodrživ i ujednačen ekonomski razvoj i smanjenje siromaštva za jednu trećinu do kraja 2007. godine. Bosni i Hercegovini je napokon, nakon osam godina usvojena ekonomska strategija na nivou države kako bi se ujedinili svi naponi u cilju bržeg provođenja tranzicijskih reformi. Kako proces tranzicije i dalje generiše nezaposlenost i siromaštvo, za realizaciju ekonomske strategije neophodna je podrška međunarodnih finansijskih institucija, jer jedino one imaju mogućnost da obezbijede sredstva neophodna kako bi se ostvarili ciljevi zacrtani u PRSP. Finansijska podrška Svjetske Banke i MMF je od presudnog značaja, i zbog toga je bitno da okvir u kojem je kreirana bude prihvatljiv i interesantan za ove dvije institucije, kako bi one odobrile odgovarajuću podršku implementaciji PRSP²⁷. Za realizaciju ciljeva PRSP domaće vlasti su pred sebe postavili slijedeće strateške zadatke:

- Do 2007. godine dostići stopu ekonomskog rasta od 6 %, kako bi u 2007. godini naš ukupan proizvod bio jednak 2/3 proizvoda BiH iz 1991. godine;
- Do 2007. godine smanjiti stopu siromaštva za 33 %, odnosno iz siromaštva izbaviti oko 230.000 stanovnika Bosne i Hercegovine;
- Stvoriti pretpostavke za punopravno članstvo u Evropskoj Uniji (Potpisati i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i ispuniti uslove iz sporazuma);
- Stvoriti pretpostavke za dalju liberalizaciju i integraciju Bosne u svjetske trgovinske tokove, u cilju privlačenja novih Stranih Direktnih Investicija (SDI) i dostizanje stope rasta izvoza od 15 %.

Da bi se postigli navedeni ciljevi, u okviru PRSP kreiran je akcioni plan koji planira donošenje ili prilagođavanje 121 zakona, uspostavljanje ili reorganizaciju 79 institucija i poduzimanje 242 konkretne mjere za dostizanje planiranih ciljeva²⁸. Da bi se uspjelo u naporima za dostizanje ciljeva razvojne strategije, pored navedenih makroekonomskih prioriteta u PRSP je ugrađeno 12 sektoriskih prioriteta²⁹ od kojih socijalni sektor, obrazovanje, zdravstvo i poljoprivreda imaju najveći utjecaj na smanjenje siromaštva u BiH. Svaki od sektoriskih prioriteta ima detaljno razrađen skup zakona, institucija, te mjera koje je neophodno donijeti ili prilagoditi kako bi se u potpunosti realizirali ciljevi PRSP.

Jedan od osnovnih ciljeva PRSP jeste da se što veći broj građana izbavi iz siromaštva. U BiH trenutno 19,5 % stanovnika živi ispod granice siromaštva. Približno oko 700.000 stanovnika Bosne i Hercegovine dnevno troši manje od 2 dolara³⁰. Podaci dobiveni istraživanjem o ispitivanju životnog standarda stanovnika BiH krajem 2001. godine na uzorku 5.400 domaćinstava u 25 opština iz oba entiteta, govore da je siromaštvo u zemlji izuzetno rasprostranjeno. Oko 50 % stanovnika BiH nalazi se³¹ ispod linije siromaštva ili odmah neposredno iznad generalne linije siromaštva. Zbog nepostojanja preciznih statističkih podataka o većini ekonomskih i demografskih kretanja u BiH, ovo istraživanje predstavlja temeljni izvor informacija o strukturi i izvorima siromaštva u BiH³².

U Bosni i Hercegovini građani žele da se obezbijede svi uslovi koji će omogućiti brži ekonomski rast, kako bi se smanjilo siromaštvo i unaprijedio životni standard svih stanovnika. Uz stvaranje pretpostavki za brži ekonomski rast, građanima se otvaraju mogućnosti za nova i bolja zaposlenja, veća primanja za njihove porodice, kvalitetnije usluge za socijalne kategorije stanovnika, bolje zdravstvene usluge i bolje obrazovanje.

3.1. Očekivanja građana od sprovođenja reformi u Bosni i Hercegovini.

Sprovođenjem ekonomskih reformi, u okviru PRSP planirane su aktivnosti koje bi doprinijele stvaranju uslova za povećavanje izvoznih sposobnosti, dodatna zapošljavanja i obezbjeđenje ekonomskog rasta. Provođenjem reformi i dostizanjem ekonomskih ciljeva korist bi imali svi građani, a najveća očekivanja bi bila ispunjena nezaposlenim, mladima i poljoprivrednicima.

Nezaposleni. Svakim danom sve više osoba se registruje u zavodima za zapošljavanje kao osobe koje traže određeni posao u formalnom sektoru. Prema procjenama sindikata uskoro bi u Bosni i Hercegovini broj nezaposlenih prešao pola miliona. Lokalna preduzeća nažalost ne mogu da ostvare takav obim aktivnosti koji bi im omogućio veću potražnju za radnom snagom. Nezaposleni radnici sa svojim radnim iskustvom nisu u mogućnosti da pronađu adekvatno stalno zaposlenje, samo rijetki mladi ljudi nakon završene srednje škole uspiju pronaći stalno zaposlenje, nerijetko samo zahvaljujući sreći ili vanrednim sposobnostima, a oni koji to mogu odlažu ulazak u radnu snagu, nastavkom školovanja na univerzitetima. Prema pojedinim istraživanjima više od 250.000 stanovnika BiH³³ trenutno je zaposleno u neformalnom sektoru, u kojem imaju znatno niža primanja i u kojima nemaju plaćeno socijalno i zdravstveno osiguranje. Samo tokom protekle tri godine, prema statističkim podacima broj nezaposlenih se povećao za više od 23.000 radnika.

Mladi. Prošlo je dvanaest godina od početka rata. Godinu prije rata započete su prve aktivnosti u političkoj i ekonomskoj tranziciji u Bosni i Hercegovini. Mladi, koji su tada završili osnovnu ili srednju školu, su svake godine slušali o tome *kako je prije bilo* i kako će biti bolje nakon rata, nakon izbora, nakon privazacije, nakon ulaska BiH u Vijeće Evrope, nakon što se ispune uvjeti iz *mape puta*, nakon što EU prihvati studiju izvodljivosti, nakon što Bosna potpiše sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, nakon što zemlje Evropske Unije ukinu vizne režime prema BiH, nakon... brojnih očekivanja da će oni nekako uspjeti bolje od drugih i da će moći pronaći adekvatno zaposlenje, ići na ljetovanja na kojima će trošiti uštedevinu koju su stekli svojim radom, da će moći dobiti kredit za kupovinu stana ili njegovo opremanje, kako bi mogli stvoriti vlastitu porodicu i normalan život. Nažalost, za ogromnu većinu ovakva ili bar slična očekivanja nikako da se ostvare. Zbog toga i nije čudo da sve veći broj mladih prestaje biti optimistično i da svoju budućnost vide izvan BiH.

Poljoprivrednici. Prema statističkim informacijama Organizacije za hranu i poljoprivredu UN FAO, u BiH od ukupnog broja stanovnika³⁴ u ruralnom području živi oko 2 miliona stanovnika ili oko 50 %. Prema podacima FAO, u proteklih 10 godina procenat ruralnog stanovništva se smanjio za više od 8 %. Prema drugim državnim procjenama u ruralnom području živi čak i manji broj stanovnika. Procjene govore da je taj broj oko 1,5 miliona stanovnika. Stanovništvo u ruralnim područjima uglavnom svoje prihode ostvaruje na mješovit način, radom u formalnom sektoru i prodajom svojih poljoprivrednih proizvoda. Stanovnici na selu su uvijek proizvodili poljoprivredne proizvode koje su razmjenjivali u gradovima za druge proizvode i usluge koje su im bile potrebne za normalan život. Povećavanjem broja nezaposlenih i padom životnog standarda stanovnici u gradovima se sve rjeđe odlučuju da kupuju poljoprivredne proizvode od lokalnih poljoprivrednika, uglavnom zbog nižih cijena koje za iste ili slične proizvode mogu nabaviti iz inostranstva. Na sličan način, zbog visoke cijene koštanja proizvodnje na selu³⁵, domaći poljoprivrednici su sve manje važni proizvođači sirovina za preduzeća koja se bave proizvodnjom ili preradom poljoprivrednih proizvoda. U takvoj situaciji, oko 181.000 poljoprivrednika³⁶ koji svoj prihod ostvaruju uglavnom kroz bavljenje poljoprivredom, svoj položaj opravdano nazivaju izuzetno teškim.

3.2. PRSP i trgovinska liberalizacija

Proces tranzicije trebao je privući investitore koji bi pomogli domaćim preduzećima da se što bezbolnije prilagode promjenama koje diriguje tržište. Zahvaljujući naučenim iskustvima iz drugih država, takve promjene najbrže dolaze uz pomoć inostranih kompanija, koje bi otvorile mogućnost za zapošljavanje lokalnog stanovništva obezbijedivanjem sredstava za investicije iz inostranstva. Upravo zbog toga za domaće političare je bilo od izuzetne važnosti da svoj ogroman angažman upotrijebe za organizaciju i promociju dvodnevne Međunarodne investicijske konferencije Mostaru krajem februara ove godine. Organizatori Konferencije su često i sa očiglednim ubjeđenjem u ono što govore izjavljivali da će : *'..i pored malih efekata ranijih konferencija ovaj put predstaviti Bosnu i Hercegovinu u drugačijem svijetlu, kao zemlju koja je spremna otvoriti vrata stranim investicijama.'*³⁷. Tokom investicijske konferencije posjetiocima je prezentovano oko 300 projekata domaćih kompanija pripremljene da zainteresuju potencijalne inostrane investitore za ulaganja u BiH.

Prema podacima Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH³⁸, u Bosnu i Hercegovinu je u periodu od osam godina od 1994. do 2002. godine došlo ukupno 762,30 miliona dolara stranih direktnih investicija. Iako je priliv stranih direktnih investicija u 2002. godini povećan za 47 % u odnosu na 2001. godinu, prosječan priliv stranih direktnih investicija u ovom periodu je iznosio 152,46 miliona američkih dolara. Ovaj iznos inostranih investicija je proteklih godina bio nedovoljan da podrži planirane ekonomske rezultate posebno u pogledu zapošljavanja i povećavanju izvoza.

Upravo iz razloga što planirane strane direktne investicije nisu stizale u očekivanom obimu tokom 2001., 2002. i 2003. godine, u ekonomsku strategiju BiH je jasno potcrtan značaj stvaranju uslova za brži i veći priliv stranih investicija. Da bi se ostvarili planirani ekonomski ciljevi u naredne četiri godine, planirano je da se privuče 2 milijarde američkih dolara stranih direktnih investicija³⁹ ili oko 500 miliona dolara godišnje. Vrlo je neizvjesno ostvarivanje ključnih zacrtanih ciljeva Bosanskog PRSP bez ostvarivanja više od trostruko većeg priliva finansijskih sredstava iz inostranstva putem direktnih investicija. Bez promjena koje bi dovele do ovakvog fantastičnog skoka u mogućnostima BiH da privuče zainteresovane investitore, mnogi nezaposleni će ostati bez nade za skoro zaposlenje.

Bosna i Hercegovina iz vlastitih izvora ne može obezbijediti potrebna finansijska sredstva neophodna za realizaciju zacrtanih strateških ciljeva. Razvijene zemlje jednostavno sve više smanjuju finansijsku pomoć, ne mareći previše za stvarne potrebe zemalja koje se razvijaju i prolaze kroz tranzicijske teškoće. Za poboljšanje ekonomskog zdravlja u Bosni i Hercegovini sve je manje dostupna direktna finansijska pomoć. Upravo prepoznavajući stvarnu poziciju domaćeg javnog i privatnog sektora, kreatori PRSP očekuju ostvarivanje zacrtanih ciljeva obezbijediti kroz povećani priliv inostranog kapitala u obliku direktnih inostranih investicija. Uz njihovu pomoć bi se obezbijedilo:

- Smanjivanje uvoznog deficita i povećavanje izvoza iz Bosne i Hercegovine kroz korištenje beneficija liberalizacije trgovinskih režima;
- Stvaranje novih radnih mjesta u domaćim preduzećima;
- Stvaranje uslova za veće stope ekonomskog rasta, što bi dovelo do povećanja društvenog standarda svih stanovnika.

Na osnovu ciljeva Strategije razvoja BiH jasno se vidi put kojim se želi obezbijediti bolji životni standard. Prioritet spoljnotrgovinske politike PRSP jeste nastavak liberalizacije bosanske ekonomije kroz stvaranje uslova za slobodnu trgovinu i članstvo u Svjetskoj Trgovinskoj Organizaciji (WTO). Dalja liberalizacija podstakla bi veću zainteresovanost za direktna ulaganja u BiH. Kako je potrebno ostvariti veće stope rasta izvoza, od ključne važnosti je inostrani priliv kapitala u obliku stranih direktnih investicija. SDI su planirane da budu ključni faktor u podsticanju bosanskog izvoza koji bi trebao rasti godišnje po stopi od 15 %. Upravo zahvaljujući povećanom izvozu, planirano je da ekonomija Bosne i Hercegovine ostvari veće stope ekonomskog rasta, koje bi sa 3 procenta trebale biti povećane na oko 6 procenata u 2007. godini.

Povećane stope ekonomskog rasta trebale bi doprinijeti ubrzanom povećavanju prihoda najsiromašnijim kategorijama stanovništva. Prema istraživanju i mjerenju životnog standarda u BiH iz 2002. godine, u Bosni i Hercegovini postoji mala nejednakost između siromašnih i onih koji to nisu. Gini koeficijent⁴⁰ je statistički pokazatelj kojim se izražava nejednakost u raspodijeli prihoda. U BiH Gini koeficijent iznosi 26 indeksnih poena, svrstavajući je tako u zemlje sa malom nejednakošću prihoda među građanima. Ekonomski rast na smanjenju siromaštva djeluje različito, u zavisnosti od veličine nejednakosti u visini prihoda. Povećavanje stope ekonomskog rasta dovodi do povećavanja ukupnog društvenog prihoda koji se zatim raspodijeljuje na sve stanovnike u zemlji. Što je Gini koeficijent manji, to se povećanje ukupnog prihoda ravnomjernije dijeli na sve stanovnike u zemlji i od povećanih stopa ekonomskog rasta veću korist imaju kategorije stanovništva sa nižim prihodima.

Sa ovakvim stopama ekonomskog rasta, velikom broju građana bi se omogućilo povećanje njihovih prihoda i time poboljšanje životnog standarda. Polazeći od pretpostavke da trgovinskom liberalizacijom i inostranim investicijama Bosna najbrže može ostvariti zacrtane ciljeve, domaći eksperti su se snažno priklonili afirmatorima liberalnog trgovinskog režima.

Postoje mnogi pozitivni rezultati u pogledu smanjivanja siromaštva putem povećane međunarodne trgovine ovih zemalja sa ostatkom svijeta. Naredno poglavlje prezentuje razloge i ključne razloge na osnovu kojih se očekuje da će biti postignuti zacrtani ciljevi strategije razvoja BiH PRSP.

4. MEĐUNARODNA TRGOVINA – SNAŽAN INSTRUMENT ZA SMANJIVANJE SIROMAŠTVA

Na koji to način slobodna trgovina doprinosi poboljšanju životnog standarda? Svi oni koji zagovaraju da je trgovina najsnažnija sila u smanjivanju siromaštva, argumente za svoje tvrdnje pronalaze u preko 200 godina staroj ideji klasičnih ekonomista o specijalizaciji i komparativnim prednostima.

U našim svakodnevnim životima svi mi razmjenjujemo proizvode i usluge i tako ulazimo u najsloženiji sistem koji postoji danas u svijetu – trgovinu. Protekli mjesec smo radili u fabrici i zamijenili smo 190 sati našeg rada za određenu platu, ili smo bili nezaposleni pa smo koristeći uštedevinu ili poklone potrošili određenu količinu prehrambenih i neprehrambenih proizvoda. Vrlo mali broj ljudi danas zamišlja da bi njihov život bio bolji ako bi odustali koristiti usluge drugih ili da prestanu sa korištenjem proizvoda koje nisu sami napravili. Na sličan način država svoje proizvode razmjenjuje sa proizvodima i uslugama drugih zemalja. Da su tokom proteklih stoljeća nacionalne ekonomije bile zatvorene sigurno da se životni standard danas ne bi mnogo razlikovao od onog iz srednjeg vijeka. Narodna Republika Koreja jedna od nazatvorenijih i najnedemokratskijih država na svijetu i slikovito prikazuje kakav je životni standard stanovnika u državi u kojoj nema demokratije i u kojoj država ne dozvoljava ekonomske slobode njenim građanima. Vrlo je mali broj ljudi na ovoj planeti ko bi volio da živi u jednom takvom sistemu.

U slijedećem pojednostavljenom modelu zagovornika rapidne liberalizacije, možda se najbolje može prikazati kako međunarodna trgovina doprinosi povećavanju životnog standarda i smanjivanja siromaštva u državi.

Liberalizacija trgovine i povećanje izvoza na osnovu komparativnih prednosti dovodi do povećavanja investicija koje generiraju veliki broj novih radnih mjesta. Nove investicije zatim stvaraju uslove za povećavanje stopa ekonomskog rasta. Visoke stope ekonomskog rasta omogućavaju generiranje značajnih količina domaće štednje koje su presudne za buduće investiranje. Nove investicije doprinose povećavanju produktivnosti zaposlenih radnika i omogućavaju usvajanje novih tehnologija i novih proizvodnji zasnovanih na znanju, koje zatim omogućavaju proširivanje proizvodnje i izvoz kvalitetnijih i skupljih proizvoda. Ovakva izvozno orijentisana proizvodnja omogućava stvaranje bolje plaćenih radnih mjesta, direktno utičući na povećavanje životnog standarda u državi.

4.1. Pozitivna iskustva

Kakav utjecaj ima povećanje liberalizacije nacionalnih ekonomija na smanjivanje siromaštva često je postavljano pitanje. Iako je nauka, pomognuta rezultatima dugogodišnjeg posmatranja, uveliko doprinijela razumijevanju rezultata liberalizacije, ne postoji jednostavan odgovor na tako postavljeno pitanje. Ekonomske teorije govore u prilog tome da trgovina podstaknuta liberalizacijom ima ogroman potencijal za stvaranje uslova za ekonomski rast i smanjivanje siromaštva.

Iskustva nacionalnih ekonomija u razvoju prvenstveno u Istočnoj Aziji (Kina, Južna Koreja, Filipini, ...), Južnoj Aziji (Indija, Bangladeš, Vijetnam, ...), Latinskoj Americi (Meksiko, Argentina, Kostarika, ...) mogu biti od izuzetne važnosti u razumijevanju potencijala trgovine na ekonomski rast i smanjivanje siromaštva. Iako su neke ekonomije svoju liberalizaciju započele znatno ranije, najveći broj zemalja je otpočeo sa liberalizacijom u periodu pada berlinskog zida. Skoro sve zemlje koje su

liberalizovale svoju ekonomiju u tom periodu su koristile sličan recept kao i Bosna i Hercegovina. Njihova iskustva oslanjanja na liberalizaciju trgovine značajno nam mogu pomoći u sagledavanju potencijala koji nudi međunarodna trgovina u borbi protiv siromaštva.

Najveći uspjeh u smanjivanju siromaštva proteklih trideset godina imale su zemlje u Istočnoj Aziji. Uzimajući bilo koju mjeru za mjerenje, bilo procenat ljudi koji su živjeli u siromaštvu, ili poboljšanje obrazovanja, povećanje prosječnog vijeka življenja, blagostanje se popravilo dramatično. Iako svi ovi uspjesi nisu mogući da se pripisu samo izvozno orijentisanom rastu, uloga izvoza i njegovog rasta u unaprijeđenje blagostanja u ovim zemljama je bila na izuzetno visokom mjestu. Početkom osamdesetih godina u ovom regionu svaki šesti od deset ljudi živjelo je u ekstremnom siromaštvu. Danas manje od 20 procenata stanovnika je u tom položaju. Broj ljudi koji su živjeli sa manje od 1 dolar na dan je pao sa 720 miliona na 278 miliona stanovnika⁴¹. U prosjeku svakom stanovniku ovog regiona prihod je rastao više od 5 % godišnje tokom osamdesetih i devedesetih godina. Približno svakih 14 godina prosječan prihod svakog stanovnika se udupljavao. Samo u Kini, povećanje životnog standarda oslobodilo je više od 200 miliona stanovnika iz siromaštva. U tom periodu rast izvoza iz Kine se svake godine povećavao za 13 %. Danas Kina skoro 25 % svog ukupnog Bruto društvenog proizvoda ostvaruje izvozom. U drugim državama Istočne Azije rezultati su još i bolji. Danas Koreja skoro 50 % BDP ostvaruje izvozom. Slične su informacije za Indoneziju, Maleziju i Tajland. U prosjeku cijeli region Istočne Azije ostvaruje 30 % svog BDP izvozom.

Zemlje u razvoju učestvuju u međunarodnoj trgovini sa primarnim i poljoprivrednim proizvodima i industrijskim proizvodima razvrstanim u proizvode niske, srednje ili visoke tehnologije. Zemlje Istočne Azije oko 25 % izvoza bilježe u visokotehnološkim proizvodima, dok je 50 % u proizvodima niske i srednje tehnologije. U Južnoj Aziji 50 % ukupnog izvoza jeste izvoz proizvoda niske tehnologije, a samo 20 % proizvoda srednje i visoke tehnologije. Latinska Amerika oko 60 % ukupnog izvoza bazira upravo na izvozu proizvoda srednje ili visoke tehnologije. Primjeri izvoznog uspjeha iz ovih zemalja su najznačajniji argumenti svima koji zagovaraju liberalizaciju trgovine u cilju poboljšanja životnog standarda.

Izvoz visoko tehnoloških proizvoda kao što je elektronika, kompjuteri i automobili, te srednje tehnoloških proizvoda kao što su uređaji i mašine su uvijek bili proizvodi od specijalnog interesa u kojima su zemlje tražile da se integrišu u globalno tržište. Ovo su najbrže rastuće oblasti međunarodne trgovine i ovi proizvodi spadaju među proizvode u kojima se stvara najveća dodatna vrijednost. Proizvodnja i izvoz ovih proizvoda takođe ima najveći dugoročni potencijal za razvoj zato što se njihovom proizvodnjom stvara mogućnost za savladavanje tehnologija i jačanje veza sa ostalim proizvodnim sektorima. Danas Filipini oko 70 % svog izvoza ostvaruju u izvozu proizvoda visoke tehnologije, Singapur oko 60, a Meksiko oko 35 %. Upravo zahvaljujući navedenim prednostima liberalizacije, ove zemlje su uspjele da razviju grane industrije koje su ranije bile smještene isključivo u najrazvijenijim državama na svijetu.

Meksiko je jedan od najčešće spominjanih modela kako jedna zemlja može imati izuzetne koristi od međunarodne trgovine postaknute sporazumima o slobodnoj trgovini. Potpisivanjem Sporazuma o ulasku NAFTA (Sporazum o slobodnoj trgovini u Sjevernoj Americi) u 1994. godini omogućilo je Meksiku da se transformiše od jedne od najzatvorenijih u jednu od najotvorenijih ekonomija u svijetu tokom samo deset godina. Zahvaljujući sporazumu o slobodnoj trgovini izvoz je rastao u prosjeku više nego 14 procenata godišnje. Danas je Meksiko drugi najveći svjetski izvoznik

srednje tehnoloških proizvoda iza Koreje, ali ispred Tajvana i šesti najveći svjetski izvoznik proizvoda visoke tehnologije. Automobilska industrija je između svih zabilježila najveće izvozne rezultate. Danas Meksiko izveze automobila i dijelova za automobile u vrijednosti od 21 milijardu američkih dolara. U specijalnim izvoznim zonama⁴² popularno nazvanim 'Maquiladora zone' danas radi gotovo polovina ukupnih proizvodnih radnika u Meksiku⁴³ koji skoro 90 procenata svoje proizvodnje izvoze na inozemna tržišta.

4.2. Potencijal liberalizacije trgovine

Ideja specijalizacije i integracije u svjetska tržišta koja je sadržana u teoriji komparativnih prednosti, omogućava nam da prepoznamo prednosti slobodne trgovine⁴⁴ u kojima zapravo leži sav potencijal trgovine za poboljšanje životnog standarda stanovnika zemalja u razvoju:

Mnogo veći ekonomski rast. Međunarodna trgovina je važan izvor generiranja bogastva. Rast svjetske trgovine je brži od rasta ukupne svjetske proizvodnje i zbog toga učestvovanje u svjetskoj trgovini postaje od sve većeg značaja za određivanje ekonomskog rasta svake zemlje. Bez izvoza države ne mogu se ostvariti dovoljne količine stranih valuta kako bi finansirale uvoz neophodnih tehnologija. Mnoge države Afrike zbog malog izvoza pate od 'uvoznog gušenja' jer ne mogu da unaprijede svoje kapacitete zbog nedostatka sredstava za nabavu novih tehnologija iz inostranstva.

Pristup većim tržištima. Međunarodna trgovina daje proizvođačima mogućnost da svoje proizvode ponude drugim ili većim tržištima na kojima postoje kupci sa većom kupovnom moći. Tajvan, Koreja, Meksiko države koje proizvode visokotehnološke proizvode nikada ne bi mogli razviti proizvodnju mikroelektronike da su svoje proizvode prodavali samo na domaćim tržištima.

Pristup idejama i tehnologijama. Uvozom možemo obezbijediti nove tehnologije koje su neophodne da bi domaća preduzeća podignula produktivnost i konkurentnost. Zaštićene ekonomije su imale praksu uvođenja visokih carina na uvozne licence koje su onemogućavale lokalnim preduzećima uvoz inostranih tehnologija. Takve ekonomije nerijetko su proizvodile proizvode koji nisu mogli naći mjesto na inostranim tržištima. Liberalizovane ekonomije imaju mogućnost većeg pristupa idejama i tehnologijama u cilju proizvodnje proizvoda za kojima postoji potražnja na međunarodnom tržištu.

Pristup jeftinijim proizvodima. Uvozne carine i porezi imaju utjecaja na povećavanje razlike u cijeni između svjetskih i domaćih cijena i na taj način umanjuju životni standard stanovnika. Liberalizacijom ekonomije građani imaju mogućnost koristiti raznovrsnije, kvalitetnije i jeftinije proizvode što značajno doprinosi poboljšanju kvalitete njihovih života.

4.3. Strane direktne investicije

Većina vlada i međunarodnih finansijskih institucija vidi investicije transnacionalnih kompanija (TNK) kao jedan od ključeva uspješne integracije država u globalnu ekonomiju. Sve države koje vide svoju šansu u izvoznj orijentaciji svoje proizvodnje, ulažu napore da privuku investicije transnacionalnih kompanija. U ovoj izuzetno velikoj konkurenciji, države koriste brojne manje ili više uobičajene politike u cilju njihovog privlačenja baš u svoju državu. Liberalizacija trgovine, obezbjeđenje poreskih olakšica, unaprijeđenje marketinga država domaćina, organizovanje promotivnih konferencija i skupova, uspostavljanje posebnih prava za transnacionalne kompanije su

samo primjeri koliko se napora ulaže u stvaranje uslova za njihov dolazak. Veća uspješnost jednih u odnosu na druge zemlje, pored ostalog u velikome se ugleda u uspješnosti političara da svoje države prezentuju na takav način da u očima TNK one izgledaju kao najpodesnija mjesta za njihova ulaganja.

Zagovornici liberalizacije vide u direktnim investicijama alternativu uz čiju pomoć bi se obezbijedilo povećanje izvozno orijentisane proizvodnje i produktivnosti, kako bi se podstaklo novo zapošljavanje i ekonomski rast. O stranim direktnim investicijama se u Bosni govori na svakom koraku. Ove teme postaju predmet običnih međusobnih razgovora građana, ali i iniciraju diskusije u parlamentima i vladinim uredima. Multinacionalne kompanije su motor koji pokreće globalizacijske procese i one suvereno odlučuju gdje, kako i kada će investirati. Strateškim odlukama da prošire svoje proizvodne, trgovinske i investicione aktivnosti uglavnom donose po istim pravilima koja važe svugdje u svijetu. TNK lako mogu državu kao što je BiH uvući u globalno svjetsko tržište, napraviti izvozni bum i u kratkom roku pomoći u ostvarenju strateških ekonomskih ciljeva. Ali isto tako je mogu i zaobići. Bez njihovog značajno većeg prisustva, teško da bi i jedna država u razvoju ostvarila svoje zacrtane ciljeve za rast izvozno orijentisane proizvodnje.

Prema definiciji, transnacionalne kompanije imaju prednost nad domaćim kompanijama prvenstveno zbog njihove lakoće pristupa kapitalu, tehnologijama i tržištima kojima domaća preduzeća vrlo teško samostalno mogu pristupiti. Postoji nekoliko osnovnih razloga zbog kojih je izvozno orijentisani rast lakše ostvariti uz pomoć transnacionalnih kompanija u odnosu na lokalna preduzeća:

- Pristup finansijama. Transnacionalnim kompanijama je znato lakše obezbijediti finansijska sredstva za finansiranje investicija od domaćih kompanija. Ove kompanije mogu u kratkom roku obezbijediti nevjerovatna sredstva za finansiranje u inostranstvu. Primjeri kompanije Vodafone Group, čija je imovina u inostranstvu u 2000-toj godini vrijedila 221,24 milijarde dolara⁴⁵, ili broj zaposlenih od 170.000 radnika u inostranstvu američke kompanije IBM, sami za sebe govore o njihovoj mogućnosti da obezbijede kapital za investiranje.
- Znanje i tehnologije. TNK su u znatno boljoj prednosti od lokalnih preduzeća da zajedno sa inostranim investiranjem obezbijede sredstva i opremu, koja je neophodna da se unaprijede vještine radnika, tehnologije proizvodnje i ostala tehnička rješenja koja bi dovela do uspostavljanja produktivnosti u proizvodnji na većem nivou. Multinacionalne kompanije jako investiraju u istraživanje i razvoj koje uz pomoć kontrole patentima obezbjeđuju konkurentnost na svjetskom tržištu. Domaće kompanije nerijetko imaju mogućnost korištenja tih tehnologija jedino kroz direktna ulaganja od strane TNK.
- Pristup tržištima. Kao što je poznato mala i srednja preduzeća u BiH ulažu ogromne napore kako bi došli do kupaca u Evropskoj Uniji ili Americi. Zbog nedostatka marketinških kapaciteta i znanja Bosanske kompanije, teško mogu da obezbijede tržište u razvijenim zemljama. Nerijetko transnacionalne kompanije kontroliraju cijele proizvodne lance i dominiraju tržištima. Uz njihovu podršku, neuporedivo je lakše obezbijediti tržište bilo gdje u svijetu.

- Istraživanje i razvoj. Uz korištenje direktnih investicija domaće kompanije najlakše mogu koristiti prednosti rezultata istraživanja i razvoja, koje uglavnom provode transnacionalne kompanije. Samostalno istraživanje od strane lokalnih kompanija često je neprofitabilno i neefikasno, dok korištenje licenci i patenata predstavlja izuzetno skupe akcije ukoliko lokalna preduzeća nemaju izrazito razvijeno poslovanje.

Direktne strane investicije sigurno da mogu pomoći BiH u povećanju izvoza, zaposlenosti i stvaranju bržeg ekonomskog rasta. Međutim, prije svega bi se trebalo istaći da su sve ove prednosti samo potencijalne i da one u svakom slučaju zavise od individualnog ponašanja svake strane investicije, u skladu sa strategijom kompanije⁴⁶. Ove strategije su zasnovane na nekoliko ključnih principa i oni su presudni u donošenju odluka o investiranju u neku državu:

Lokalno tržište. Investiranje u cilju stvaranja prisustva na lokalnom tržištu. Ovo je proces koji se događa odmah nakon što se jedna nacionalna ekonomija otvara prema svijetu. Na osnovu atraktivnosti lokalnog tržišta, inostrana kompanija investira u cilju proizvodnje i prodaje proizvoda na lokalnom tržištu. U Bosni i Hercegovini najznačajnije investicije u ovoj oblasti proteklih godina su investicije u bankarskom sektoru. U proteklih deset godina⁴⁷ 25 % svih SDI u BiH su došle upravo zbog zainteresovanosti za lokalno tržište BiH.

Prirodni resursi/privatizacija. Strane direktne investicije dolaze na osnovu otvorene mogućnosti za investiranje u poslove povezane sa korištenjem prirodnih resursa i/ili mogućnosti nastale u procesu privatizacije. Inostrane kompanije investiraju u kupovinu preduzeća koja proizvode proizvode na bazi raspoloživih prirodnih resursa (rude, metale, šumsko bogastvo, nafta) sa kojima jedna država raspolaže. U Bosni i Hercegovini u proteklih sedam godina najveća inostrana investicija je bila upravo u Željezaru Zenica. Mnoge manje inostrane investicije su takođe u drvenoj i metalnoj industriji. Oko 50 % svih SDI proteklih deset godina je ostvareno ulaganjem motivisanim prirodnim resursima, ili preduzećima koja su se prodavala u procesu privatizacije. Kao i u drugim zemljama Istočne Evrope najveći izazovi za strane investitore u BiH je bio proces privatizacije državnih preduzeća i mogućnosti koje su se nudile u spajanju ili kupovini privatnih preduzeća u BiH. Prema posljednjim podacima u BiH je ostvareno⁴⁸ svega 446 miliona KM prodajom državne imovine, što pokazuje skoro nevjerovatno slabu zainteresovanost investitora za ulaganjem kapitala u proces privatizacije.

Radna snaga. Investiranje na osnovu relativno niske cijene radne snage. Tehnološkim napretkom postignuta je takva mogućnost kontrole kvaliteta, upravljanja procesima da je i za procese izrade visokotehnoloških proizvoda moguće angažovati nespecijaliziranu radnu snagu. Kroz treninge i kurseve, nestručna radna snaga dobiva potrebne vještine i sposobnosti na jednostavne procese sastavljanja. Pored mogućnosti da inostrana kompanija ulaže zbog relativno jeftine stručne radne snage, najveći dio inostranih kompanija ulaže prvenstveno zbog niskih troškova proizvodnje prouzrokovanih niskim troškovima rada.

U poglavlju tri jasno su prikazani ekonomski ciljevi PRSP, koji su kreirani sa namjerom da se unaprijedi ekonomski i socijalni položaj stanovnika BiH. Prema PRSP, nastavak vođenja liberalne trgovinske politike omogućio bi povećani priliv stranih direktnih investicija u Bosnu i Hercegovinu. Povećan priliv SDI omogućio bi povećanje proizvodnje, produktivnosti i izvoza, što bi doprinijelo značajnom povećanju zaposlenosti i ekonomskog rasta u narednim godinama. U ovom poglavlju

predstavljene su potencijali liberalizacije trgovine i direktnih stranih investicija u ostvarivanju ekonomskih ciljeva PRSP. Naredno poglavlje detaljnije razmatra pitanja koja se najčešće spominju u slučajevima kada međunarodna trgovina ne iskoristava svoj potencijal da smanji siromaštvo, već upravo suprotno – da ga povećava.

5. DVOSTRUKI STANDARDI MEĐUNARODNE TRGOVINE

Nekada se vjerovalo da će globalizacija dovesti svijet u novu eru ubrzane redukcije siromaštva sa sve većim smanjivanjem nejednakosti u svijetu. Ekonomisti su se takmičili u preciznosti procesa u kojima će se prihod '*približavati*' sa povećanim dotokom kapitala i investicija, koji bi državama u razvoju omogućili da dostignu prosječan prihod bogatih zemalja. Neki vjeruju da je to obećanje već dostignuto. '*Globalna integracija...*' izjavljeno je od strane Svjetske banke '*... je već snažno sredstvo za smanjenje siromaštva...*'⁴⁹. Ovu procjenu ćemo u ovom poglavlju uporediti sa stvarnim činjenicama.

U poglavlju 4. predstavljen je potencijal kojim međunarodna trgovina može doprinijeti smanjivanju siromaštva na koji se oslanjaju kreatori ekonomske politike u BiH. Međunarodna trgovina podstaknuta liberalizacijom doprinosi blagostanju, ali iz brojnih razloga ona nekome doprinosi više, a nekome manje. Nažalost, brojne informacije o životu običnih ljudi ne govore uvijek istim jezikom kao statističke informacije i ekonomske analize. U ovom poglavlju nastojaćemo da prezentiramo propuste međunarodne trgovine u smanjivanju siromaštva i poboljšanju životnog standarda.

Liberalizacija trgovine svoje negativne posljedice ispoljava u nekoliko ključnih oblika. Prije svega liberalizacijom trgovine proširuju se jazovi između siromašnih i bogatih, što dovodi do većih poteškoća naporima koji su usmjereni ka smanjivanju siromaštva. Ako se država ne uspije potpuno integrirati u međunarodnu trgovinu kroz izvoz, međunarodna trgovina može postati uzrokom siromaštva. Drugo, međunarodna trgovina posjeduje snage koje mogu da marginaliziraju pojedine države u globalnom trgovinskom sistemu. Prema podacima za proteklih trideset godina vidi se da je uspjeh u izvozu jako koncentrisan na određene države. Pored ove koncentracije uspjeha u izvozu, neki rezultati koji su postignuti u tim zemljama na polju smanjivanja siromaštva znatno su preuveličani. I na kraju, posmatranjem ne država, već običnih ljudi može se primijetiti da vrlo mali broj ljudi ima značajne beneficije liberalizacijom ekonomije i porastom izvoza. Između teorije i prakse, multinacionalne kompanije dosta unose zabune u statističke podatke⁵⁰.

5.1. Povećavanje siromaštva u svijetu

Jedno od prvih kontraverznih pitanja koje se postavljalo među ekonomistima jeste da li je globalna integracija zaista tako snažno doprinijela smanjivanju siromaštva. Prema istraživanjima Svjetske banke⁵¹ u 1999. godini 1,151 milijarda ljudi na ovoj planeti živjela je sa prihodom manje od 1 dolara dnevno. Prema istim izvorima, broj stanovnika koji su živjeli sa manje od 2 dolara na dan je u 1999. godini iznosio 2,802 milijarde. Prema posljednim informacijama u svijetu trenutno živi oko 6,200 milijardi stanovnika. U periodu 1990. – 1999. godine, iako se procenat siromašnih smanjio za 6 %, broj stanovnika koji žive sa manje od 2 dolara na dan se povećao⁵² za 59 miliona. Rastući broj stanovnika koji žive ispod granice siromaštva snažan su argument koji govori da postoje određeni problemi koji se ne mogu riješiti brзом liberalizacijom i brзом integracijom država u međunarodnu trgovinu.

Pored ove globalne slike, vrlo je važno posmatrati regionalne razlike, pa čak razlike između pojedinih država u istom regionu. Neki regioni bilježe bolje rezultate u smanjivanju siromaštva, dok neki ne. U Istočnoj Aziji siromaštvo se u periodu od 1990. – 1999. godine smanjilo za oko 9 %, u Latinskoj Americi manje za 6 %, a u Evropi i Centralnoj Aziji se povećalo⁵³ za skoro 9 %. U poređenju sa visoko razvijenim državama za svaki dolar bogatstva⁵⁴ koji je generisan u globalnoj ekonomiji, 80 centi ostane u zemljama sa visokim dohodkom, oko 17 centi u ostalim zemljama, a samo 3 centa u

zemljama sa niskim dohodkom u kome je ekstremno siromaštvo najizraženije i u kojim živi oko 40 % svjetskog stanovništva.

Liberalizacijom međunarodne trgovine smatralo se da će doći do smanjivanja nejednakosti u svijetu. Nažalost, procjep između bogatih i siromašnih iz godine u godinu postaje sve veći. Krajem osamdesetih godina utvrđena nejednakost u svijetu mjerena sa Gini koeficijentom iznosila je više nego za bilo koju drugu državu posebno. Sredinom devedesetih, Gini koeficijent se povećao za 3 poena na 65.9 (0,659). Nažalost, nejednakost u svijetu se sve više povećava.

Koliko je povećavanje nejednakosti između različitih zemalja dobar je primjer odnosa Bosne i Hercegovine i Hrvatske. U 2002. godini procjena je da je GDP po glavi stanovnika oko 2800,0 KM ili oko 1,270 USD⁵⁵. Do kraja 2007. godine prosječan prihod po glavi stanovnika trebao bi se povećati za nešto više od 800 KM po glavi stanovnika. Danas prosječni stanovnik Bosne i Hercegovine ima samo 30-tak procenata prihoda prosječnog stanovnika susjedne Hrvatske. Prema zabilježenim stopama ekonomskog rasta za BiH i Hrvatsku podaci govore da se u odnosu na 2002. u 2003. godini prosječan prihod Bosanca povećao za 38,1 dolar, a prosječnom stanovniku Hrvatske prihod se u istom periodu povećao za 176,3 dolara. Da bi se stanovnicima obje države ravnomjerno povećavao prihod u toku jedne godine, u Bosni i Hercegovini bi stope ekonomskog rasta trebale iznositi oko 13,5 % godišnje, a u odnosu na svjetski prosjek oko 28 % godišnje.

5.2. Opasnost marginalizacije zemalja i regiona

Urugvajski historičar⁵⁶ Eduardo Galeano je u svom radu 'Otvorene vene Latinske Amerike' iz 1973. godine napisao: *'Podjela rada između nacija je takva da se neke specijaliziraju u dobijanju, a druge u gubljenju'*. Neke zemlje u razvoju su uhvatile priliku koje je kreirala globalizacija. Druge jednostavno nisu. Neke su uspjele da povećaju svoj izvoz, a neke čak i da povećaju kvalitet svog izvoza sa povećavanjem njegove vrijednosti, posebno one koje su se uspjele probiti na tržište proizvoda visoke tehnologije i uspjele su pokrenuti ciklus koji je snažno doprinijeo poboljšanju životnog standarda. Mnoge druge države u tome nisu uspjele.

U ovu veću grupu zemalja ne spadaju samo zemlje koje se nalaze u Africi, a koje leže ispod saharke pustinje i koje su u međunarodnu trgovinu uključene uglavnom kroz izvoz sirovina. U one koje nisu uspjele da iskoriste potencijal međunarodne trgovine, pripadaju i države koje su uspjele da se uključe u međunarodnu trgovinu u nekim od najdinamičnijih oblasti, kao što su visoke tehnologije. Mnoge od ovih država uključene su u međunarodnu trgovinu prvenstveno zahvajući niskim troškovima radne snage koja se uglavnom zapošljava za nisko plaćene poslove sastavljanja proizvoda. U većini ovih država skoro da ne postoje linkovi između izvoznih kompanija i domaćih preduzeća⁵⁷, što značajno doprinosi umanjivanju efekata izvoznog poslovanja na porast blagostanja u zemlji.

Transnacionalne kompanije su dominantni izvori rasta izvoza u zemljama u razvoju kroz direktno investiranje. Na osnovu njihovih strateških odluka, one mogu da preferiraju jedan kontinent u odnosu na drugi, jednu državu u odnosu na drugu, pa čak jednu regiju u državi u odnosu na drugu. Iako zbirni podaci pokazuju unaprijeđenje izvoznih performansi, struktura izvoza je takva da je najveći uspjeh koncentrisan u Istočnoj Aziji koji se trenutno računa za tri četvrtine izvoza svih zemalja u razvoju i skoro 60 % izvoza visoko i srednje tehnoloških proizvoda. Najveći broj zemalja u razvoju i dalje zadržava svoje prisustvo u povećanom izvozu sirovina i radno intenzivnim proizvodnjama kao što

je izvoz odjeće. Prema podacima WTO u 2001. godini u odnosu na 1995. godinu za 64 najnerazvijenije države, učešće u međunarodnoj trgovini⁵⁸ jedino je povećano u izvozu nafte i sirovina za 10 i u izvozu odjeće takođe oko 10 %.

Globalna integracija je podržavana zbog svog potencijala da zemlje u razvoju većim uključivanjem u globalno tržište dobiju mogućnost za brži ekonomski rast, koji bi doveo do smanjivanja siromaštva i poboljšanja životnog standarda. Nakon trideset godina danas samo pet zemalja ostvaruje skoro 2/3 ukupnog izvoza svih zemalja u razvoju, a samo dvije od njih u prije nekoliko godina su uspjele da se svrstaju u zemlje sa visokim prosječnim dohodkom po glavi stanovnika – Republika Koreja i Singapur!

Problem je daleko izraženiji kada se posmatraju regije unutar samih država. Nekoliko najznačajnijih uspješnih ekonomija, poznatih po izvozu proizvoda visoke tehnologije, svoje izvoze ostvaruju u izvoznim zonama koje se bukvalno pretvaraju u izolovana ostrva unutar nacionalne ekonomije. Mnogi izvoznici proizvoda visoke tehnologije ulaze na svjetska tržišta na osnovu niskih plata i jednostavnog rada na sastavljanju proizvoda visoke tehnologije pod okriljem multinacionalnih kompanija.

Jedan od nailustrativnijih primjera integracije u međunarodnu trgovinu jeste obalni grad Dongguan u provinciji Guangdong u Kini. Dongguan, u kojem živi oko 6 miliona stanovnika, jedan je od najvećih primaoca SDI u Kini. Dongguan ima 21.200 registrovanih kompanija od kojih⁵⁹ su 13.500 inostrane kompanije, a od toga je oko 3.000 kompjuterskih i IT-baziranih kompanija, između ostalih i najpoznatije u svijetu: IBM, Hewlett Packard, Fujitsu i Dell. Danas ovaj grad ima godišnji izvoz od 34,455 milijardi \$. Ova izlovana ostrva su nerijetko samo pasivni primaoci direktnih stranih investicija sa minimalnim vezama sa ostatkom domaćih preduzeća u državi.

5.3. Koristi radnika od međunarodne trgovine

Kada je prije trideset godina Galeano pisao o podijeli rada, nije mogao znati kakve sve moguće procese može prouzrokovati globalizacija sa kraja dvadesetog stoljeća. U Dongguan je do kraja 2002. godine pristignuto 13,272 milijardi dolara stranih direktnih investicija. Priliv stranih investicija u ovaj grad motiviran je mnogim razlozima, ali jedan je sigurno imao najveći utjecaj. Regionalni menadžer Rockwell Automation iz Hong Konga je za potrebe istraživanja problema zapošljavanja u Hong Kongu rekao da '*.. Mogućnosti zapošljavanja /u Hong Kongu/ u trgovini i proizvodnji izgledaju mnogo manje obećavajuće. Većina oglasa za posao u lokalnoj industriji su povezani za logistiku i administraciju, ostatak poslova se pomjera u obalne Kineske gradove, posebno u Dongguan i Shenzhen, koristeći se prednostima nisko-plaćene radne snage tamo*'. Drugi utjecaji su vjerovatno manje bitni.

Standardna ekonomska teorija, čini se, nudi dobre vijesti za siromašne. S obzirom da zemlje u razvoju imaju obilje nekvalifikovane radne snage u odnosu na druge faktore, a posebno kapital, u odnosu na visoko razvijene zemlje, pretpostavlja se da će slobodna trgovina povećati globalnu potražnju za izvozom nastalim zahvaljujući radom nekvalifikovane radne snage. Slobodna trgovina bi zatim povećala zaposlenost, povećala prihode i na taj način utjecala na smanjenje siromaštva. Nažalost, teoretska predviđanja obezbijedila su slab dokaz u trenutnim stvarnim rezultatima. Stvarnost je znatno manje ohrabrujuća.

Nezaposlene kategorije stanovništva (izuzev onih koji su trenutno nezaposleni zbog promjene posla ili dodatnog obrazovanja – dobrovoljno nezaposleni) su uglavnom stanovnici koji nemaju adekvatno obrazovanje (u BiH 60 % svih siromašnih živi u domaćinstvima u kojima glava porodice ima samo završenu osnovnu školu⁶⁰), ili koji imaju određene kvalifikacije koje nisu atraktivne na tržištu radne snage. Kako domaća preduzeća nemaju mogućnost zapošljavanja velikog broja nezaposlenih, nezaposlene kategorije stanovništva koje nemaju posebna znanja i vještine jedino na osnovu niske cijene rada mogu posao pronaći u izvoznim granama podstaknute inostranim ulaganjima.

Poljoprivrednici zbog postojeće loše opremljenosti i neproduktivne proizvodnje imaju izuzetne barijere da pristupe tržištu. Zbog toga što stanovnici na selu imaju male šanse da pristupe kreditu, tržišnim informacijama i zbog toga što se često sreću sa višim troškovima transporta, oni se skoro da ne mogu takmičiti sa poljoprivrednim proizvodima iz uvoza.

Kako stanovnici ruralnih područja imaju sve manje mogućnosti za ostvarenje svojih prihoda bavljenjem poljoprivredom, njihovi se prihodi smanjuju što mnoge motiviše da posao pronađu u industriji ili oblastima u kojima se koncentrišu inostrana ulaganja. Nezaposleni u ruralnim područjima takođe. Tokom 2001. godine, u istraživanju⁶¹ koje su proveli Oxfamovi partneri u Meksiku, u regiji Chipasas u kojem se stanovništvo najviše bavi proizvodnjom kafe, kako bi utvrdili posljedice sezonske krize iz 2000-te godine, jedan je farmer izjavio: *'Trenutno nam trgovci plaćaju 40 centi po funti. To nije dovoljno. Za farmere koji proizvode kafu... to je smiješno. Rad na parčetu zemljišta na kojem uzgajamo kafu nije vrijedno truda. Sa našim radom ne možemo izdržavati domaćinstvo. To je razlog zašto ljudi prodaju svoja zemljišta. Tužno je to reći, zbog toga što je mnogo truda u njih uloženo. Ako ljudi ne prodaju zemljišta, muškarci napuštaju svoja polja i idu na sjever. Ovdje nema posla za siromašne ljude'*. Nažalost, oni koji direktno proizvode kafu na svojim plantažama dobijaju samo 2 ili 3 % njene cijene koja se prodaje u supermarketima širom svijeta.

Nestle kompanija je jedna od vodećih transnacionalnih kompanija u svijetu koja prodaje proizvode od kafe i kakaa. Nestle učestvuje sa oko 10 % ukupne svjetske proizvodnje kafe. Koliki je njihov značaj u ovom globalnom lancu snadbijevanja kaže i sama njihova reklama⁶²: *'Slijedeći put kada budete uživali u šoljici Neskafe, stanite i razmislite o tome kako više od 100 miliona ljudi, koje je uključeno u industriju uzgajanja kafe, rade zajedno da vam pomognu "započeti Vaš dan".'* Uzgajivači kafe u Africi ujedno spadaju i u najsiromašnije ljude na svijetu. Kako je jedan Tanzanijac rekao: *'Neko mora uzeti novac od naše kafe, ali sve što mi imamo ovdje je siromaštvo'*.

U zemljama koje sve više participiraju u međunarodnoj trgovini, bazirano na niskim troškovima rada, radnici zaposlenje sve više pronalaze u industrijama koje su okrenute izvozu. Bangladeš je svjetski poznati izvoznik odjeće ili dijelova odjeće. Jedan od Oxfamovih partnera u Bangladešu je radio na istraživanju koristi koje radnici dobijaju zapošljavanjem u ovim industrijama. U intervjuu datom tokom istraživanja⁶³ o stvarnim izazovima koje pruža rad u izvoznim zonama u kojima se može pronaći zaposlenje jedna dvadesetogodišnja majka je pokušala objasniti doprinos koji je učinjen na smanjivanju siromaštva: *'Ovaj posao je težak – i mi nismo tretirani dobro. Menadžeri ne poštuju nas žene. Ali posao je mnogo teži za one koji rade izvan. Tamo u mom selu, ja bih imala manje novca. Izvan tvornice, ljudi koji prodaju stvari po ulici ili koji rade na građevinama zarade manje nego mi. Ovdje je malo drugih opcija. Naravno, ja bih voljela bolje uslove, ali za mene ovaj posao znači da će moja djeca imati dovoljno da jedu i on može unaprijediti njihove živote'*.

Tokom proteklih desetak godina veliki je broj ljudi napustio ruralna područja u Bangladešu kako bi pronašao sličan posao u glavnom gradu. Tekstilne tvornice su uglavnom smještene u izvoznim zonama u kojem posluju brojna preduzeća koja proizvode dijelove odjeće za svjetske poznate marke – od Pierre Cardin do Adidas. Na naljepnicama piše 'Made in Bangladesh', ali te tvornice uvoze pređu iz Indije, štof iz Tajvana i Koreje, lan i pakovanja iz Kine i dugmad iz Indonezije. Za sastavljanje svega toga u skupu košulju ili majcu, radnici u Bangladešu su plaćeni u prosjeku 1,5 dolara za desetosatni rad dnevno.

Poziciju mnogih siromašnih u Južnoj Aziji mnogi komentiraju na različite načine. Istorijski razlozi, neobrazovanost, nerazvijena infrastruktura, rasprostranjeno siromaštvo, samo su doprinijeli trenutnoj poziciji ovih zemalja koje se ubrajaju među najnerazvijenije države svijeta. Ne obazirući se na stvarne potrebe ili želje domaćih vlasti, međunarodne kompanije investiraju i preseljavaju svoje proizvodnje na osnovu vlastitih strateških odluka. Oni ne traže dozvole da dođu u državu kako bi pomogli u borbi protiv siromaštva. U principu oni su uvijek dobrodošli. Jedno nedavno istraživanje⁶⁴ obavljeno u Meksiku govori kako ulazak jedne zatvorene ekonomije u slobodnu trgovinsku zonu utiče na živote običnih ljudi.

U slobodno tržište Sjeverne Amerike 1994 priključio se i Meksiko Potpisujući Sjeverno Američki Sporazum o Slobodnoj Trgovini (*eng. Skr. North America Free Trade Agreement -NAFTA*). Ovj sporazumom omogućio je Meksiku tokom deset godina transformaciju od najzatvorenije do jedne od najotvorenijih ekonomija u svijetu. Meksiko je pristupio u NAFTA prvenstveno nadajući se će ekonomska integracija stimulirati veliki priliv stranih direktnih investicija u proizvodnju, posebno od Sjeverno Američkih korporacija koje traže platformu za izvoz zasnovanoj na niskim platama. Ekspanzijom izvoza, SDI trebale bi olakšati vraćanje meksičkog duga, kreirati visoko produktivne poslove u industriji i snažno potaknuti ekonomski rast.

Od SDI se očekivalo da će takođe izliječiti ekološke i socijalne probleme. Novi poslovi u industriji bi privukli siromašne u gradovima i siromašne poljoprivrednike raseljene zbog NAFTA, dopuštajući Meksiku, prema riječima Predsjednika Carlos Salinas da '*izvozimo dobra, ne ljude*'. Pored toga, transnacionalne kompanije transferisat će '*čistu tehnologiju*' i vrhunske sisteme za menadžment okoliša, smanjujući zagađenje i rizike po zdravlje koji su pridruženi sa brzim industrijskim rastom, posebno u zemljama u razvoju sa slabim regulativnim sistemima. Deset godina nakon što je prošlo od NAFTA, jasno je da je operacija uspješna – priliv SDI i izvoza je napravio bum u Meksiku.

Na površini, strategija je, bar donedavno, imala vrtoglav uspjeh. Od 1994. do 2002., priliv SDI u Meksiko je dostigao godišnji prosjek od 13 milijardi dolara, skoro tri puta više nego godišnji prosjek od 4,5 milijardi dolara ostvaren u periodu od 1988. do 1993. godine. Zaista, Meksiko je rangiran između top tri zemlje u razvoju prema primanju globalnih SDI. Pored toga, kako se i nadalje, oko polovine SDI došlo je u proizvodnju. Izvoz se povećao skoro 50 % nakon što se potpisao Sporazum (NAFTA) u 1994. godini i industrija obuhvata skoro 90 % ukupnog izvoza. U odnosu na propuste mnogih zemalja u razvoju da privuku SDI – uprkos prihvatanju integracijskih politika – Meksiko je postao najsvijetliji primjer neoliberalne globalizacije. Samo Volkswagen je u periodu 1994 – 2002 u svoje pogone u Meksiku uložio oko 2 milijardi dolara. Danas se Volkswagen Buba kabriolet proizvodi u samo jednoj tvornici koja je po mnogima jedna od najsavremenijih tvornica za proizvodnju automobila na svijetu. Ona je locirana u obalnom gradiću oko 100 km istočno od glavnog grada Meksika. U ovu

istu tvornicu Volkswagen planira uložiti dodatnih 180 miliona dolara kako bi se u njoj proizvodila nova Bora za Evropsko tržište.

Ispod površine stanovnici Meksika svakim danom osjećaju sve veće probleme koje donosi liberalna integracija u svjetsko tržište. Iako je izvoz rastao brzo, uvoz je rastao još brže, generirajući tako stalni trgovinski deficit. TNC jednostavno su koristile Meksiko kao mjesto za sastavljanje proizvoda oslanjajući se prvenstveno na uvoz dijelova od inostranih snabdjevača. U 2002. godini, lokalni izvori za nabavu u izvozno-orijentisanim maquila industrijskim tvornicama nisu bili veći od 4 % ukupne dodane vrijednosti.

Meksiko je postao ekstremno ovistan ne samo na uvoz, već i na vanjske izvore kapitala, postajući tako visoko osjetljiv na promjene u globalnoj ekonomiji. Kada je recesija pogodila SAD u 2001. godini, SDI su se smanjile drastično. U dodatku TNK su kao stampedo počele sa premještanjem proizvodnje u Kinu nakon što je ona pristupila WTO, zbog zabrinutosti u svoju sposobnost koja je bazirana na strategiji industrijskog rasta zasnovanoj na niskim platama. Iako su male u odnosu na US ili Kanadske, plate u Meksičkoj industriji su u prosjeku četiri puta veće nego u Kini.

Primarni razlog smanjivanja domaćih investicija bio je nemogućnost pristupa kreditima, posebno za mala i srednja preduzeća. Vladina monetarna, fiskalna i radna politika stavila je kao prioritet kontrolu inflacije, prvenstveno da privuku inostrane investitore. Rezultat je precijenjena valuta i visoke kamatne stope koje su u prosjeku bile 22 % između 1994. i 2002. godine. Pored toga, domaći Meksički bankarski sistem postao je široko disfunkcionalan, kreirajući apsolutni nedostatak kredita za domaće privatne firme. Dok su se domaće firme suočile sa nedostatkom kredita, TNC globalno integrisane Meksičke firme su se spojile sa jeftinim, stranim izvorima kapitala, omogućavajući njihovu ekspanziju.

Potpisivanjem NAFTA-e postojala su visoka očekivanja u terminu kreiranja novih radnih mjesta. Trenutne performanse su, najbolje rečeno, razočaravajuće. Između 1994. i 2002. godine, oko 630.000 novih radnih mjesta je kreirano u industrijskom sektoru – nešto ispod 83.000 godišnje. Međutim, zahvaljujući dijelimično demografskim napućenostima i djelimično zahvaljujući seljenju farmera prouzrokovanim NAFTA poljoprivrednom liberalizacijom, oko 730.000 novih stanovnika je ulazilo u radnu snagu svake godine. Industrijski sektor, ukratko, obezbjeđivao je posao za manje od 12 % novih ljudi koji su tražili zaposlenje.

5.4. Problem dvostrukih standarda

Niska cijena rada značajno privlači inostrane kompanije da investiraju u zemlje u razvoju. Nažalost, kreirana pravila po kojima se odvija proces liberalizacije nisu poštena i zbog njih jedni imaju prednost nad drugim. Kao i u mnogim drugim državama, ovim dvostrukim pravilima su pogođeni upravo siromašni. Jedan od naslovnih citata Oxfamove kampanje 'Big Noise' jeste razmišljanje Nawaz Hazari, koja radi na mašini za šivenje u izvozno proizvodnoj zoni Ganakbari, u glavnom gradu Bangladeša Daki: *'U mom selu mi smo živjeli veoma siromašno. Ja sam došla ovdje da pronađem bolji život. Danas, ja imam više novca. Moj posao ovdje znači da ja svojoj djeci mogu dati edukaciju i mi nismo gladni. Oni će imati šansu za bolju budućnost. Ali rad u tvornici je težak. Sa nama se ne postupa dobro. I ako se mi razbolimo, mi nemamo zaštitu. Da li ljudi u Vašoj zemlji misle o našim uslovima kada oni kupuju majice koje mi proizvodimo?'*

Trgovina može obezbijediti snažan motor za ekonomski rast i smanjenje siromaštva. Da bi ovaj motor funkcionisao, zemlje u razvoju trebaju pristup tržištima bogatih zemalja. Obezbeđivanjem mogućnosti pristupa bogatim tržištima može se pomoći zemljama u razvoju da ubrzaju ekonomski rast, posebno ako se izvoze poljoprivredni proizvodi i proizvodi u čijim troškovima najviše učestvuju troškovi radne snage.

Nažalost, trgovinska liberalizacija radi protiv siromašnih. Zemlje u razvoju ubrzano otvaraju svoje ekonomije, dok bogate zemlje, unatoč retorici o slobodnom tržištu njihovih vlada, itekako zadržavaju protekcionizam prema izvozu iz zemalja u razvoju. Ove protekcionističke politike su jedan od razloga zašto integracija u svjetsko tržište ne daje veću korist za siromašne države. Carinske i ne-carinske barijere sprječavaju pristup bogatim tržištima precizno u oblastima u kojima zemlje u razvoju imaju prednost. Bogate zemlje uvode carinske olakšice za veliki procenat uvoza. Ali ipak za one proizvode kojima bi siromašne zemlje mogle konkurisati na ovim tržištima, posebno poljoprivredni proizvodi za tržište, i dalje trpe velika carinska ograničenja.

Carinske barijere. Kao i domaći izvoznici iz drugih zemalja i lokalni bosanski izvoznici prilikom izvoza proizvoda iz BiH na tržišta razvijenih zemalja susreću se sa različitim carinskim i ne carinskim barijerama. Carina na uvoz mesa, duhana, proizvoda prehrambene industrije, tekstil, primjeri su carinskih ograničenja koja sprječavaju konkurentniji izvoz na ova tržišta.

Ne carinske barijere. Ove barijere su značajno veće prepreke nego što su to carinske barijere, posebno proteklih godina, kako bogate zemlje kreiraju povoljnije carinske tretmane za zemlje u razvoju. Ne carinske barijere uključuju kvantitativna ograničenja, kao što su uvozne kvote, sezonske zabrane uvoza, pravilo *zemlje porijekla* i širok spektar standarda za proizvode. Ove barijere su znatno više efikasnije, a znatno manje vidljive.

Subvencije. Pored navedenih ograničenja, politike subvencioniranja proizvodnje razvijenih zemalja su najpoznatije politike koje sprječavaju izvoz proizvoda u bogate zemlje. U kombinaciji sa podsticajima za izvoz, ove politike značajno doprinose sve manjoj konkurentnosti domaćih proizvoda i na samim lokalnim tržištima. Mnoge zemlje u razvoju imaju konkurentnost upravo u poljoprivredi, ali zahvaljujući barijerama i ovim politikama one ne uspevaju ni da približno ostvare rast u izvozu ovih proizvoda, kao što bilježe rast izvoza industrijskih proizvoda. U 2001. godini u prosjeku najsiromašnije zemlje ostvaruju 24,7 % GDP u poljoprivredi, države sa nižim srednjim prihodom oko 11,5 %, Bosna i Hercegovina oko 14, 3 %. Udio poljoprivrede u GDP bogatih zemalja iznosi oko 2 %. Sa druge strane, u najsiromašnijim zemljama oko 70 % stanovništva, oko 40 % stanovništva ostalih zemalja u razvoju i manje od 10 % u bogatim zemljama zavisno je na prihodima iz poljoprivrede. Zahvaljujući većoj produktivnosti u poljoprivrednoj proizvodnji, kombiniranu sa poticajima od 245 milijardi dolara za subvencije poljoprivredi koliko su bogate zemlje platile u 2000-toj godini, zemlje u razvoju jedva uspevaju zadržati isti udio u trgovini poljoprivrednih proizvoda. Samo u poljoprivredi⁶⁵ u 1999. godini američki farmer je u prosjeku dobijao 20.803,0 dolara subvencije, Evropski 16,028,0 i oko 2.000,0 dolara farmeri u zemljama sa srednjim dohodkom. Pored poljoprivrede i ostale industrije dobivaju izvozne subvencije, od proizvođača automobila do proizvođača aviona, istraživanje i razvoj, okoliš i mnoge druge oblasti. Procijenjuje se da dnevno, razvijene države daju oko 2 milijarde dolara različitih subvencija.

Mogućnosti koje se nude za zemlje u razvoju, koje se rapidno uključuju u međunarodnu trgovinu teoretski su ogromne. Pristup većim tržištima, idejama i tehnologijama i jeftinijim, raznovrsnijim i kvalitetnijim proizvodima su mogućnosti koje se nude za smanjivanje siromaštva i povećavanje ekonomskog rasta. Zahvaljujući brojnim sličnim primjerima, sve se jasnije čuju primjedbe zbog kojih se proces liberalizacije u svijetu sve više smatra najblaže rečeno ne-fer. Govoreći pred studentima Stanford Univerziteta 4. marta 2004. godine, Predsjednik svjetske banke James Wolfensohn⁶⁶ izjavio je *'Ludilo je zahvatilo planetu'*, reagirajući na statističke informacije da se godišnje daje oko 56 milijardi dolara na pomoć, dok se godišnje troši 20 puta više samo na vojske (oko 900 milijardi dolara). U 2002. godini ukupan iznos međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima je iznosio 583 milijarde dolara, dok subvencije i zaštita svjetske poljoprivrede dostigla je 350 milijardi dolara. *'Ovo je velika frustracija. Mi moramo pronaći način da se fokusiramo na siromaštvo i razvoj ... ali veliko je pitanje nezainteresovanost. Ljudi ne brinu. Novac ne dolazi tamo gdje je potreban,'* izjavio je tim povodom Predsjednik Svjetske Banke.

5.5. Kako učiniti trgovinu poštenom

Jasno je da međunarodna trgovina nije uspjela da iskoristi svoj potencijal da efikasno utiče na smanjenje siromaštva u svijetu. Prema brojnim istraživanjima, međunarodna trgovina postaje biti uzrokom siromaštva, potpuno suprotno brojnim očekivanjima. Uzroci ovakvim posljedicama su mnogobrojni. Dio rješenja se nalazi u promjeni dosadašnjeg pristupa prema zemljama u razvoju kroz:

- I. Povećavanje obima pomoći zemljama u razvoju, kako bi mogle unaprijediti infrastrukturu, zdravstvo i obrazovanje kako bi se ubrzao razvoj regija koje su marginalizirane u međunarodnoj trgovini;
- II. Smanjivanje svih carinskih ograničenja koje prelaze 15 % na manje od 10 % za zemlje u razvoju;
- III. Za sve države u razvoju koje izvoze tekstil i odjeću smanjiti carinske stope na 5 %;
- IV. Uspostaviti zabranu anti-damping akcija usmjerenih ka zemljama sa niskim prihodom;
- V. Uspostavljanje institucija koje bi omogućavale zemljama u razvoju da dostignu potrebne standarde proizvoda koji bi zadovoljili uslove razvijenih zemalja;
- VI. Dozvoljavanje zemljama u razvoju da uspostave mehanizme pomoću kojih bi se mogla štiti domaća poljoprivredna proizvodnja;
- VII. Da razvijene države rekonstruiraju politiku subvencija kako bi promovisale ekstenzivnu poljoprivredu, a ne podržavale farme-fabrike;
- VIII. Ukidanje uslova za trgovinsku liberalizaciju iz uslova kredita MMF i Svjetske Banke;
- IX. Obezbeđivanje povoljnih kredita od strane MMF i Svjetske banke za zemlje u razvoju koje su već provele liberalizaciju;
- X. U PRSP neophodno je uključivanje procjene posljedica koje će trgovinska liberalizacija imati za smanjivanje siromaštva i raspodijelu prihoda;
- XI. Reforma korporativnih strategija i obavezivanje poštivanja domaćih zakona u oblasti radnog zakonodavstva i socijalnog osiguranja, organizovanje u sindikate i jednak tretman svih radnika;
- XII. Kreiranje radne grupe za trgovinu i proizvode u WTO;
- XIII. Smanjivanje vremena trajanja patenta za zemlje u razvoju;
- XIV. Stvaranje uslova da interesi javnog zdravlja ne budu podređeni nikome;
- XV. Omogućavanje zemljama u razvoju da iz najjeftinijih izvoza nabavljaju lijekove;

XVI. Nedoovoljavanje primjene patenata za resurse za hranu i poljoprivredu pod WTO pravilima.

Ovo su samo neke od preporuka kako bi se na globalnom nivou utjecalo na eliminisanje standarda, koji odgovaraju samo razvijenim državama i kako bi liberalizacijom isti standardi važili za sve države u svijetu. Preporuke su preuzete iz Izvještaja *'Namještena pravila i dvostruki standardi'* u okviru globalne kampanje *'Učinimo trgovinu poštenom'* Oxfama iz Ujedinjenog Kraljevstva, kako bi se unaprijedio položaj zemalja u razvoju koje se integriraju u međunarodnu trgovinu. Samo u prvoj godini kampanje podršku je dalo preko 4 miliona stanovnika na planeti. Jedan citat iz izvještaja sigurno može mnogo poslužiti bosancima i hercegovcima: *'Međunarodni trgovinski sistem nije sila prirode. To je sistem razmjene, vođen prema pravilima i putem institucija koje odražavaju politički izbor.... ovaj politički izbor može imati za prioritet interese slabih i ranjivih, ili interese bogatih i moćnih. Pravila igre odražavaju snagu stečenih interesa.... javnost to može promijeniti ako se dovoljno koncentriše'*. Iz ove konstatacije postavlja se jedno vrlo jednostavno pitanje: Ako bi imali šansu da prekinete siromaštvo miliona ljudi, da li bi je iskoristili?

6. SVRSISHODNOST DALJEG PROCESA LIBERALIZACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Prema strategiji ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine, jedan od ključnih ciljeva vanjskotrgovinske politike Bosne i Hercegovine jeste dalja integracija Bosne i Hercegovine u svjetske trgovinske tokove prvenstveno kroz pristupanje Svjetskoj Trgovinskoj Organizaciji. Drugim riječima, bez obzira na to što u trenutnoj situaciji Bosna i Hercegovina kasni u provođenju ekonomskih reformi skoro na svim područjima, što privatni sektor izuzetno teško uspijeva da zadrži prisustvo čak na domaćem tržištu, domaće vlasti i dalje smatraju da je trgovinska saradnja i liberalizacija trgovinskih režima ekonomski prioritet BiH. Na osnovu informacija iz poglavlja četiri i pet, jasno se postavljaju pitanja čiji odgovori dovode u pitanje svrshodnost daljeg procesa liberalizacije trgovinskih režima, u trenutku kada se u Bosni i Hercegovini druga i puno bitnija ekonomska pitanja postavljaju skoro na dno ljestvice ekonomskih prioriteta.

Dalja liberalizacija vanjskotrgovinskih režima opravdava se ne pozitivnim efektima koje je liberalizacija imala u Bosni i Hercegovini, već na osnovu teoretskih principa, koji su detaljnije objašnjeni u četvrtom poglavlju. Opravdavanje se pronalazi u klasičnim pretpostavkama:

- Da će dalja trgovinska liberalizacija ubrzati ekonomski razvoj. Nažalost, lokalna ekonomija i pod trenutnim trgovinskim režimima jedva sastavlja kraj s krajem i kako je ranije prikazano u slučaju sličnog tempa provođenja reformi, sa ili bez dalje liberalizacije ona će doživjeti kolaps.
- Da će dalja trgovinska liberalizacija uticati na smanjenje trgovinskog deficita, slično kao što kaže klasična teorija. Ali ne moramo ponovo čitati predhodno poglavlje, nego samo uporediti podatke o stopama rasta uvoza i izvoza iz BiH, pa da se uvjerimo da povećanjem izvoza, istovremeno povećava i uvoz prvenstveno kada je izvoz povezan sa poslovanjem kompanija koje su obezbijedile strane direktne investicije.
- Da će dalja liberalizacija ojačati kvalitet i konkurentnost na domaćem tržištu. Ovo je potpuno tačno. U slučaju kada je sadašnja stopa liberalizacije skoro u potpunosti ugasila domaću proizvodnju proizvoda za lokalno tržište, da li je to dovoljan razlog da povjerujemo da ekonomija nije konkurentna ili trebamo potpunu liberalizaciju koja ne bi nikog poštedita.

Naprijed navedeno pokazuje samo jedno. Da kreatori vanjskotrgovinske politike ne žele da se suoče sa očiglednom istinom, koju je možda najbolje ukratko opisao direktor Coca-Cola Kompanije u Bosni i Hercegovini, davajući odgovor na pitanje novinara magazina Dani⁶⁷ o njegovoj ulozi u dolasku Coca Cola u Bosnu i Hercegovinu: *'Mi smo došli dovoljno rano, 1996. godine. Niko u kompaniji, kada smo razgovarali o strategiji, nije ni sumnjao da će stvari biti komplikovane kakve su i bivale. Ono što se očekivalo u kompaniji jeste da će ova zemlja imati jasnu viziju, da će 1998 ili 1999. godine znati u kom pravcu ide. To se nije ostvarilo. Realno, nijedan novi sistem nije došao poslije nas. Mi smo dakle došli u pravom trenutku. Bojim se da smo dolazak prolongirali do 2000 ili 2001. godine, teško da bi bilo isto.*

6.1. Podsticaji stranim direktnim investicijama u Bosni i Hercegovini

U PRSP je konstatovana jedna činjenica koja je poznata skoro svakom građaninu Bosne i Hercegovine. Da bi se uspjele u ekonomskim reformama Bosni je potreban novac iz inostranstva. I to puno novca.

Izračunato u dolarima za naredne četiri godine Bosni i Hercegovini je potrebno⁶⁸ 3,5 milijardi dolara inostranih investicija kredita i pomoći. Domaći izvori su već uračunati sa investicijama od 450 miliona dolara godišnje i oni ne ulaze u ovu kalkulaciju potrebnih sredstava. Nedostajuće milijarde potrebno je pronaći izvan BiH. Komercijano zaduživanje države je praktično nemoguće – skoro da nema institucije koja bi joj te pare posudila izuzev Međunarodno Monetarnog Fonda. Međutim mogućnosti za posuđivanje kod MMF su male i moguće je da će Bosni biti odobren kredit u okviru PRSP, ali možda samo oko 500 miliona. Takođe, svijet više nije tako suosjećajan za probleme zemalja u tranziciji. Prije skoro deset godina svijet je obećao i dao Bosni i Hercegovini 5 milijardi dolara. Na žalost, ta vremena su prošla. Prema PRSP, planirano je da se kroz inostrane investicije obezbijedi 2 milijarde dolara, a kroz direktnu pomoć u iznosu od 1 milijarde dolara. Iznos direktne pomoći 'očekivao' se da će se potvrditi u aprilu 2004. godine na donatorskoj konferenciji koja ni do kraja marta 2004. godine nije ni zakazana.

Investicije u Bosanskohercegovačku ekonomiju, sigurno je da su prijeko potrebne. Ali nažalost, liberalizacija je samo potreban, ali nikako i jedini uslov za njihovo privlačenje. Dosadašnje aktivnosti na liberalizaciji i priliv stranih direktnih investicija to uporno dokazuju. Ali ako se i nastavi sa liberalizacijom ovakvim tempom, šta garantuje da će upravo to privući inostrane investitore. Jer, bez obzira na stepen otvorenosti granica, TNK mnogo više zanimaju druge prednosti u slučaju kada su sve ekonomije na svijetu manje ili više isto otvorene.

Da bi podstakla dolazak stranih investicija, Bosna i Hercegovina je u martu 1998. godine donijela Zakon⁶⁹ o politici direktnih stranih investicija koji je inostrane investitore doveo u ravnopravan položaj sa domaćim investitorima. Skoro tri godine poslije, domaće vlasti na entitetskim nivoima su donijeli Zakon o stranim ulaganjima, koji obezbjeđuje fiskalne podsticaje za inostrane investitore obezbjeđivanjem fiskalnih olakšica na uvoz i dobit u trajanju od 5 godina. Očigledno da ovakvi podsticaji nisu imali značajan efekat na privlačenje stranih investitora.

Značaj podsticaja u privlačenju SDI se počeo mijenjati tokom proteklih deset godina. Sve do prije nekoliko godina postojao je jak konzensus u literaturi, da će SDI najviše privući snažni ekonomski pokazatelji zemlje između kojih su bili najznačajniji:

- Veličina nacionalnog tržišta i nivo prihoda,
- Vještine radnika,
- Infrastruktura koja obezbjeđuje efektivnu specijalizaciju proizvodnje,
- Trgovinske politike i
- Politička i makroekonomska stabilnost.

Smatrajući da su snažni ekonomski pokazatelji dovoljan motiv za privlačenje inostranih investicija u zemlju domaćina, vrlo malo pažnje se posvećivalo kreiranju posebnih direktnih podsticaja inostranim investitorima. Sve veća integracija u međunarodnu trgovinu promijenila je tu sliku, kako je sve veći broj zemalja razvijao svoje vlastite mehanizme za direktni podsticaj za privlačenje SDI.

Do momenta kada je Bosna i Hercegovina usvojila Zakon o inostranim ulaganjima koji je obezbjeđivao fiskalni podsticaj za inostrane ulagače, u svijetu je 100 zemalja imalo razvijen sistem podsticaja SDI. Svega nekoliko zemalja⁷⁰ koje se natječu za privlačenje SDI do 1998. godine, nisu obezbijedile mehanizme za podsticaje SDI.

U većini zemalja u razvoju slično kao i u BiH šeme podsticaja SDI su najčešće bazirane na odredbama o oslobađanju poreza na dobit na neko vrijeme i ostale fiskalne mjere koje su omogućavale ne plaćanje poreza i carina na uvoz mašina i opreme. Ali kao što je to slučaj i sa BiH i u drugim zemljama za ljude koji upravljaju velikim kompanijama, ovi podsticaji su igrali minimalnu ulogu, ali sve do prije nekoliko godina. U periodu 2000 – 2003 podsticaji igraju sve veću ulogu u privlačenju inostranih kompanija. Velika konkurencija zemalja koje su zainteresovane za privlačenje inostranog kapitala doprinijela je razvoju mehanizama podsticaja za privlačenje inostranih kompanija – aktivne politike podsticaja i direktne finansijske podsticaje.

Aktivne politike podsticaja ne zadržavaju se na fiskalnim podsticajima za inostrane kompanije jer je međunarodna konkurencija država dovela do '*ratovanja*' u povoljnijim ponudama kako bi privukli inostrane investitore. Postepeno se broj godina u kojem inostrane kompanije oslobađaju plaćanja poreza na dobit povećava, sa 5 na 10, sa 10 na 15 i 20 godina. Da bi ostali u Brazilu⁷¹ kompanijama General Motors i Ford Motor&co vlada je ponudila po 250 miliona dolara direktnih finansijskih podsticaja na ime smanjenja troškova izgradnje tvornica. Takođe, obezbjeđen im je paket za oslobađanje od potencijalnih poreza na dodatnu vrijednost (PDV) i drugih poreza u ukupnom iznosu od po 1,25 milijarde dolara, u periodu od 15 godina.

Južna Koreja je u januaru 2004. godine dopunila Zakon o promociji inostranih investicija, u cilju da obezbijedi veće podsticaje inostranim investitorima u kojem su uključena davanja gotovine, unaprijeđenje infrastrukture za strane kompanije i davanja popusta za iznajmljivanje zemljišta u zonama za strane investitore. Po novom Zakonu, Vlada će obezbijediti direktan finansijski podsticaj u novcu u omjeru od 10 do 20 % u odnosu na veličinu inostrane investicije bez ikakvih preduslova. Druge zemlje, kao što su Britanija, Irska, Izrael obezbjeđuju takođe finansijski podsticaj od 10 do 20 % od ukupnog iznosa inostrane investicije.

U praksi, pojedine države smanjuju preduslove bitne za dobivanje finansijskog podsticaja. Neke zemlje su imale preduslove, koji su bili povezani sa brojem novih radnih mjesta. Tako je u nekim zemljama pomoć iznosila i po 10 hiljada dolara za jedno radno mjesto. U odnosu na veličinu investicije kompanije su mogle dobiti direktni finansijski podsticaj ako investiraju više od 50 miliona dolara. Danas pojedine zemlje postavljaju limite na 20 ili 10 miliona dolara investicije, da bi se mogli isplatiti bezuslovni finansijski podsticaji.

Dok Bosna i Hercegovina skoro pet godina reformama⁷² nastoji u praksi sprovesti zakonske odredbe koji garantuju ravnopravi položaj za strane investitore, kako bi se mogla vidijeti stvarna zainteresovanost za inostranih kompanija za BiH, u svijetu su se desile promjene prouzrokovane globalizacijom kojim su države primorane '*držati tempo kako bi ostali na istom mjestu*'. Jednostavno sporim provođenjem reformi državne institucije direktno utiču na sve niže mjesto BiH u očima inostranih investitora. Dalja liberalizacija trgovinskih režima, bez konkretno vidljivih uspjeha na ostalim poljima tranzicije, slabi domaću ekonomiju i povećava neizvjesnost ostvarivanja planiranih ekonomskih ciljeva Bosne i Hercegovine.

7. KOLIKO LOKALNE VLASTI OTEŽAVAJU POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE

Od posljednjih izbora u oktobru 2002. godine, u državnom i entitetskim parlamentima Bosne i Hercegovine učestvuje 26 političkih partija i dvije koalicije. Vijeće Ministara BiH i entitetske vlade sačinjavaju predstavnici nacionalnih političkih partija, koje su nakon dvije godine ponovo povratile vladajuću poziciju u parlamentima, koju su neprekidno imale od 1991. godine. Na izborima u 2002. godini skoro sve političke stranke su imale manje ili više slične ekonomske programe⁷³ u kojima su se zalagali za brži ekonomski razvoj, zaštitu domaće proizvodnje, jačanje poduzetništva i smanjivanje nezaposlenosti. Nakon izbora, Vlada je nastavila sa javnim zagovaranjem nastavka reformi utemeljenih na opštoj saglasnosti oko potrebe ubrzanja procesa reformi i ispunjavanju uslova zacrtanih u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja Evropskoj Uniji.

Da bi odgovorili ovim izazovima, u martu 2003. godine, vlade Bosne i Hercegovine prepoznale su potrebu za reformom javne uprave⁷⁴, kako bi se ispunila sva očekivanja građana Bosne i Hercegovine u pogledu ekonomskih reformi i procesa približavanja EU. Vlasti Bosne i Hercegovine su još uvijek spore, nepredvidive i troše previše javnih sredstava. Zaposleni u javnoj upravi su nestručni i neosposobljeni da odgovore na izazove koje donosi proces tranzicije. Vladini kapaciteti imaju ograničenu sposobnost strateškog planiranja i koordinacije. Rad vlada na tranziciji dodatno je opterećen prošlošću i malim pomacima u skoro sedam godina provođenja reformi.

Nakon što je Evropska komisija objavila Izvještaj o spremnosti Bosne i Hercegovine za pregovore o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom Unijom sredinom novembra 2003. godine, možda po prvi put javnost Bosne i Hercegovine je dobila mogućnost da se napokon uvjeri u efikasnost rada Vlade Bosne i Hercegovine.

Vlasti Bosne i Hercegovine su izradile Studiju o izvodljivosti, koja je dostavljena Evropskoj komisiji, na osnovu koje bi Evropa započela pregovore o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Nakon analiziranja dostavljene Studije izvodljivosti, Evropska komisija je objavila izvještaj u novembru 2003. godine, koji je sačinjen kao ocjena napretka kojeg je napravila Bosna i Hercegovina u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja, kako bi BiH mogla započeti pregovore o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji sa EU. U svom izvještaju Evropska komisija je jasno predstavila prioritetne probleme na kojima vlasti BiH trebaju ubrzano raditi i dala je precizan rok od šest mjeseci, u kojem očekuje da će vlasti BiH ispuniti dodatnih 16 uslova, kako bi BiH započela pregovore o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji sa EU.

Vlasti Bosne i Hercegovine prihvatile su prijedlog Evropske komisije i dale obećanje da će do kraja maja 2004. godine ispuniti sva prioritetna pitanja, kako bi studija izvodljivosti bila potpuna i kako bi Bosna mogla započeti pregovore o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. Ovo je po prvi put da javnost može vidjeti na djelu na koji način vlasti Bosne i Hercegovine ispunjavaju obaveze, za koje se javno obavežu da će ispuniti. Iz Evropske komisije su upozorili da jedino ako Bosanske vlasti budu radile svakodnevno ubrzanim tempom mogu u roku ispuniti sve uslove i na taj način pokazati da ono za šta se oni zalažu i za šta su dobili povjerenje građana, nije samo obična retorika.

Tokom 2004. godine, javnost je svakodnevno mogla biti upoznata sa primjedbama međunarodnih institucija kako domaće vlasti nikako da promjene tempo u svom radu i da bez obzira što su javno preuzele obavezu u praksi stvari ostaju nepromijenjene. U svom obraćanju Vijeću

sigurnosti Ujedinjenih nacija, 03. marta 2004. godine, Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu je upozorio da je *'sadašni tempo reformi suviše spor za ispunjavanje 16 ključnih preduslova, koje je postavila Evropska komisija, do kraja juna.'* Početkom marta 2003. godine, Visoki predstavnik je također ukazao⁷⁵ na *'obeshrabrujuće dokaze'* da se lokalne vlasti u BiH sve više fokusiraju na nove lokalne izbore, koji neće biti okarakterizirani obnovljenim koncentriranjem napora na provođenju reformi, *'već povratkom na staru praksu agresivne politike o ugroženosti naroda koja pruža, naročito nacionalističkim strankama, najbolju mogućnost da popune svoje glasačke kutije'*. Nekoliko dana kasnije, Visoki predstavnik je javno upozorio⁷⁶ u Sarajevu Bosanskohercegovačke vlasti da se tempo reformi mora ubrzati, inače će Bosna i Hercegovina propustiti šansu za učlanjenje u NATO program Partnerstvo za mir i korak ka Europskoj uniji. Međunarodna zajednica smatra, prema istim vjestima, da vlasti Bosne i Hercegovine ne uzimaju za ozbiljno svoje obaveze i zadatke.

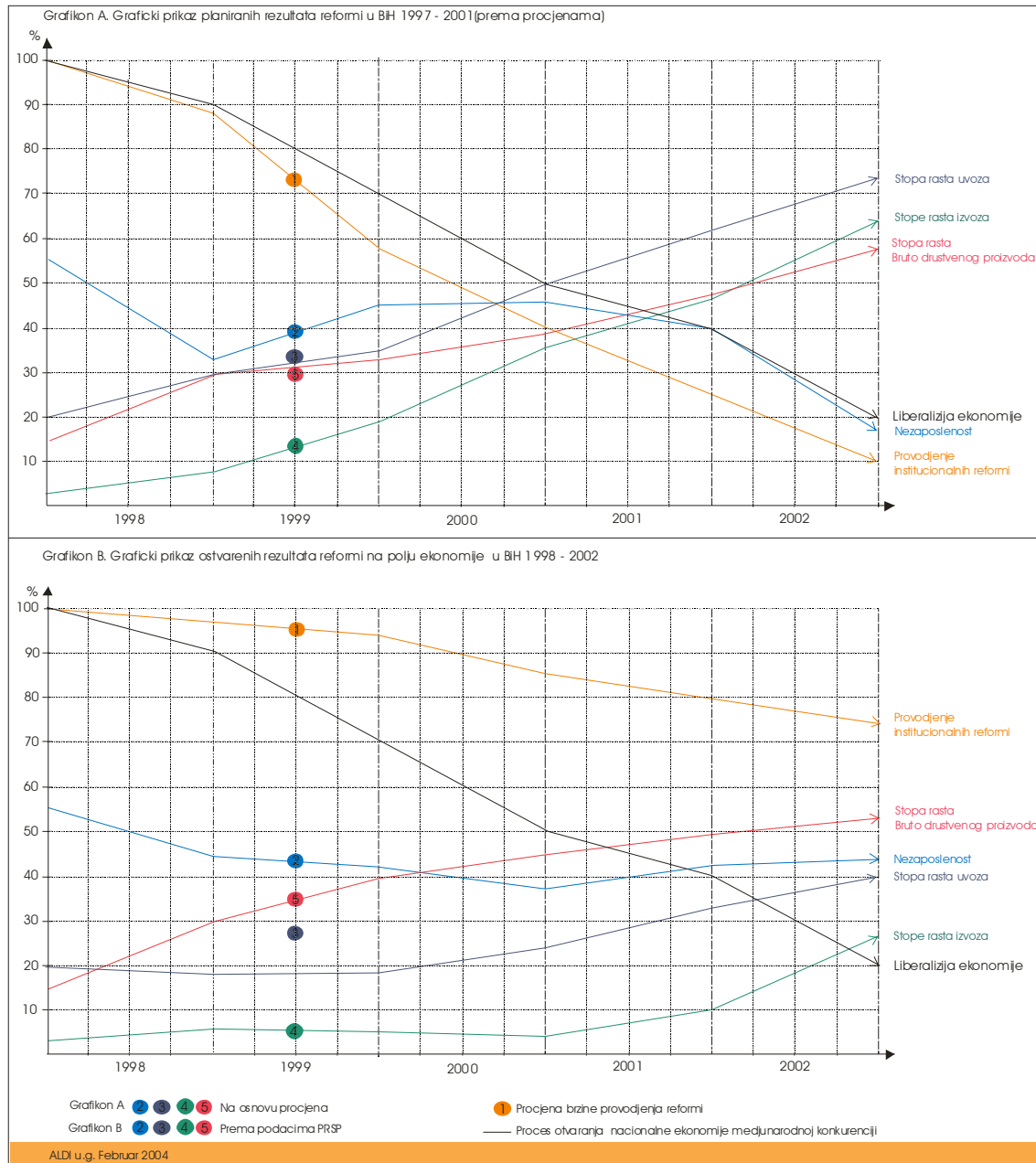
7.1. Utjecaj neozbiljnosti vlasti Bosne i Hercegovine u provođenju ekonomskih reformi

Tokom svakih izbora u Bosni i Hercegovini građani su birali između političkih partija koje su po njihovom mišljenju imale najveće kapacitete da obezbijede što bezbolniji proces tranzicije sa što manje negativnih posljedica po životni standard stanovnika. Proces provođenja ekonomskih reformi traje više od sedam godina. Na slici broj 7. grafički su prikazane osnovne ekonomske informacije u periodu od 1998. – 2002. godine. Grafikon pokazuje statističke informacije o kretanju tri osnovna ekonomska indikatora – Stope rasta izvoza, BDP i nezaposlenosti. Takođe, grafikon prikazuje tokove procesa liberalizacije ekonomije BiH i aktivnosti domaćih vlasti na procesu provođenja institucionalnih reformi. U gornjem dijelu slike grafikon prikazuje planirane rezultate koji su trebali biti ostvareni u periodu 1998 – 2002 na osnovu predviđenih planova iz 1997. godine, dok donji grafikon prikazuje stvarno zabilježene ekonomske rezultate.

U periodu od 1996 – 2000 političke stranke desno orijentisane, u izbornim kampanjama su se nadmetale sa obećanjima koja će stranka ostvariti veće ekonomske uspjehe ako im birači poklone svoje glasove. Političke strategije zasnovane na pretpostavkama centralno-planskog funkcionisanja vladinih institucija, obećavale su građanima ubrzane stope ekonomskog rasta, zapošljavanja i prosperiteta samo ako građani za njih glasaju. U tom periodu na političkoj sceni vlasti su provodile tranzicijske reforme samo ako su bile primorane od strane međunarodnih institucija. Ovaj period za Bosnu i Hercegovinu je bio karakterističan po dva vrlo važna toka koji su se uporedno odvijali.

Na prvom mjestu, u ovom periodu planirano je dostizanje svih ključnih preduslova kako bi se otpočelo sa tranzicijom centralno-planoske ekonomije u kojoj bi dominantnu ulogu u poslovnom sektoru od državnih preduzeća preuzele privatne kompanije. Liberalizovano je unutrašnje tržište i ukinute su barijere za koje su omogućavale liberalizovan tretman inostranim kompanijama na domaćem tržištu. Drugo, u tom periodu građani BiH nisu još bili svjesni svojih ekonomskih sloboda i načina funkcionisanja tržišne ekonomije i smanjene uloge države. Jednostavno su očekivali da će državna preduzeća biti pokrenuta, prije ili odmah nakon privatizacije i da će biti ispunjena obećanja stranaka na vlasti da će se zaposliti stotine hiljada bivših vojnika i nezaposlenih radnika. Tokom ovih pet godina, vlasti nisu mogle ispuniti niti dio svojih predizbornih obećanja, već su stope nezaposlenosti bile snižavane jedino pod utjecajem razvoja privatnog sektora koji je potpuno bio van *'kontrolle'* vladinih institucija. U tom periodu, tek je započet proces privatizacije i uglavnom je bila praksa da su državna preduzeća, najviše zahvaljujući vladinim politikama, formalno zapošljavali ljude koji niti su radili, niti su primali plaću.

Slika 7.
Uporedni prikaz planiranih i stvarnih rezultata za period 1996 – 2001 u ekonomskoj tranziciji BiH (period 1998 -2002)

Zahvaljujući svojim nerealnim obećanjima koje nisu mogli ispuniti, a ne poduzimanjem ozbiljnijih koraka na ubrzanju procesa tranzicije, građani su na izborima 2000-te dali podršku lijevo orijentisanoj opoziciji. Na izborima 2000-te, građani su svoje nezadovoljstvo izrazili davanjem podrške političkim strankama koje su skoro 10 godina bile u opoziciji, nadajući se da će one omogućiti stvaranje novih radnih mjesta i poboljšanje životnog standarda. Građani su glasali za opoziciju čiji je glavni politički program bio ubrzani rad na procesu tranzicije i ekonomskih reformi. Građani su očekivali da će promjenom vlasti momentalno biti unaprijeđen njihov ekonomski položaj. Od 2000 – 2002. godine desile su se značajne tranzicijske promjene, koje su nagovještavale hvatanje koraka u

procesu ekonomske tranzicije. Ovaj period je karakterističan po tome da su vlasti prepoznale put kojim bi trebalo ići, ali da ni oni nisu bili potpuno svjesni posljedica koje je trebalo realno očekivati na tom putu. Stanovnici BiH pogotovo. U tom periodu, proces ekonomskih reformi pokazao je sve slabosti koje je imala Bosanska ekonomija, uključujući dodatne probleme koji su 10 godina zadržavali proces reformi, što ni u kom slučaju nije bilo dovoljno da bi građani mogli osjetiti koristi od reformi. Na izborima 2002. godine, građani su jasno pokazali da su njihova očekivanja bila usko vezana ne sa rezultatima u ekonomskim reformama, već upravo suprotno – očekivali su samo jedno – povećanje životnog standarda.

U različitim viđenjima razloga, toka i posljedica tranzicije i ekonomskih reformi, stanovnici BiH su nakon samo dvije godine ubrzanih reformi odlučili promijeniti svoje mišljenje i ponovo šansu dati desno orijentisanim političkim strankama koje su naučene ranijim iskustvom u svojim programima obećavali rapidno poboljšanje ekonomskog stanja zajedno sa ubrzani nastavakom reformi. Politički programi su uključili pretjerana ekonomska očekivanja koja su išla dotle da su neke političke stranke obećavale vrlo brzo zapošljavanje i do nekoliko stotina hiljada nezaposlenih radnika.

Od 2002. godine, vlasti Bosne i Hercegovine nalaze se u položaju iz kojeg se skoro nemoguće izvući. 2004. godine, lokalne vlasti su sočene sa pitanjima od strane međunarodne zajednice zbog čega se toliko sporo provode obećane hitne reforme? Građani, sa druge strane, pitaju šta je sa toliko obećanim pozitivnim ekonomskim rezultatima? Vlasti prepoznavaju da ne mogu učiniti niti jedan mali pozitivni uspjeh na ekonomskom planu, jer se prvo suočavaju sa potrebom da značajno snize javne troškove, a drugo, efekti šest godina dugog procesa postepene liberalizacije nacionalne ekonomije tek su od 2002. godine počeli biti uočljivi. Do 2004. godine liberalizacija trgovinskih režima je dovela dotle da građani skoro i da ne vide druge probleme, od posljedica prouzrokovanih liberalizovanim trgovinskim režimom.

7.2. Šta misle građani Bosne i Hercegovine

Tokom decembra 2003. godine ALDI je uradio istraživanje⁷⁷, koje je bilo usmjereno da se provjeri stav javnog mnijenja po pitanjima koja su povezana sa liberalizacijom trgovinskih režima u Bosni i Hercegovini. Građani Bosne i Hercegovine su uglavnom putem medija dobijali informacije na osnovu kojih su mogli stvarati stavove povodom pitanja trgovinske liberalizacije. Političke stranke uglavnom sve one koje participiraju u vlasti na svim nivoima su tokom izbornih kampanja jasno potvrđivali njihovu spremnost za dalju liberalizaciju ekonomije Bosne i Hercegovine. Glavni rezultati istraživanja su da oko 50 % stanovnika informacije o pozitivnim i negativnim utjecajima liberalizacije bosanske ekonomije saznaju putem medija ili su samo djelimično upoznati sa generalnim razlozima za potpisivanje sporazuma o slobodnoj trgovini. Oko 40 % stanovnika izjasnilo se da nije dovoljno upoznato sa mogućnostima i opasnostima koje proizilaze iz liberalizacije trgovinskih režima putem sporazuma o slobodnoj trgovini. Samo 10 % stanovništva smatra da je u potpunosti upoznato sa svim što sa sobom nosi liberalizacija trgovinskim sporazumima.

Građani Bosne i Hercegovine možda manje poznaju snage i sile koje vuku proces integracije, ali svakako smatraju da poznaju trenutnu situaciju u zemlji. Na pitanje da li su zahtjevi poljoprivrednih proizvođača opravdani 75 % stanovnika je odgovorilo potvrdno, smatrajući da je položaj poljoprivrednika težak i da su njihovi zahtjevi za većom zaštitom opravdani. Oko 20 % stanovništva nema formirano mišljenje o tom pitanju, a samo 6 % smatra da su zahtjevi Bosanskih

poljoprivrednika neopravdani. Tokom razgovora sa farmerima iz Posavine, jedna gospođa je na pitanje da li je svjesna posljedica koje prouzrokuje trgovinska liberalizacija odgovorila: *'Nema surhe da mi postavljate takvo pitanje ili da vam ja nešto odgovaram, kad ništa nije do nas. Upravo jutros sam saznala da cijena jedne tone pšenice sada iznosi 130 Eura. Treba čovjeku vremena da prihvati takvu vijest'*.

Oko 88 % stanovnika je dalo svoje mišljenje kako je moguće popraviti položaj poljoprivrednika, u pogledu njihovih zahtjeva za zaštitom domaće proizvodnje. Samo 1 % ispitanika je smatrao da će domaća proizvodnja rasti postepeno i bez uvođenja novih radikalnih mjera i vladinih politika. Oko 2 % smatra da bi vlade u okviru trenutnih planova trebale poduzeti dodatne mjere, kako bi zaštitile domaću proizvodnju i 85 % stanovnika smatra da bi bosanske vlasti trebale poduzeti konkretne mjere na zaštiti domaće proizvodnje.

Na osnovu rezultata ankete vidi se da iako građani možda nemaju sve informacije koje su potrebne da sagledaju mogućnosti i posljedice trgovinske liberalizacije, dovoljno poznaju trenutnu situaciju, ali takođe prepoznaju i domaće uzroke koji dodatno pogoršavaju položaj domaće proizvodnje.

8. KUDA IDE BOSNA I HERCEGOVINA

Koliko je proces tranzicije težak vidljivo je na skoro svakom dijeliću Bosne i Hercegovine. Ali, za globalnu perspektivu, možda je najbolji primjer teškoća tranzicije upravo druge najveće industrijske države na svijetu – Savezne Republike Njemačke. U istočnom dijelu Njemačke, prije Drugog svjetskog rata uspostavljene su neke od najvećih kompanija u tadašnjoj Evropi. Nakon Drugog svjetskog rata, zapadni dio Njemačke je bio skoro do temelja razrušen u avionskim napadima. Zahvaljujući Ruskim snagama Istočni dio je bio značajno manje porušen. Nakon 45 godina funkcionisanja dva različita sistema, dvije države su se spojile u jednu – Saveznu Republiku Njemačku. Tadašnji kancelar Helmut Kol je izjavio da će za tranziciju biti potrebno 10 godina i 200 milijardi maraka, nakon čega će se istočni dio potpuno integrirati i bit će završen proces tranzicije. Nakon što je proteklo 10 godina tranzicije, 200 milijardi finansijskih ulaganja i kontinuiranog procesa demokratizacije i reformi uvidjelo se da su procjene od 10 godina bile više nego optimistične. I danas ljudi iz bišeg istočnog dijela žele da se presele u zapadni, kompanije nevoljno investiraju u istočnom dijelu, a Njemačka Vlada svim naporima nastoji privoliti velikim finansijskim poticajima da kompanije iz drugih država Evropske Unije i Sjedinjenih Država investiraju u Istočni dio. Poznata kompjuterska kompanija Dell je otvorila svoje pogone u Lajpcigu u istočnoj Njemačkoj, ali tek nakon što je dobila direktni poticaj od 500 miliona Euro. Danas procjenjuju da će za potpunu integraciju Njemačke biti potrebno da prođe cijela jedna generacija.

Bosna i Hercegovina sporo provodi planirane reforme na polju uspostavljanja stabilnih demokratskih institucija, vladavine zakona, te institucija koje će obezbijediti okvir po Evropskim standardima za efikasno funkcionisanje ekonomije. Ali, u jednoj oblasti provodi brže od ostalih zemalja – na polju liberalizacije trgovine. Ovaj paradoks je možda '*najzaslužniji*' tome da u 2004. god. u Bosni i Hercegovini liberalizacija trgovinskih režima donosi siromaštvo njenim građanima. U 1996. godini, donešena je odluka da se BiH obezbijedi finansijska pomoć od oko 5 milijardi američkih dolara za rekonstrukciju i tranziciju ka samoodrživoj ekonomiji. Sedam godina poslije jasno možemo vidjeti kakvi su rezultati ostvareni u odnosu na plan iz 1996. godine.

8.1. Rizici za ostvarenje ciljeva PRSP

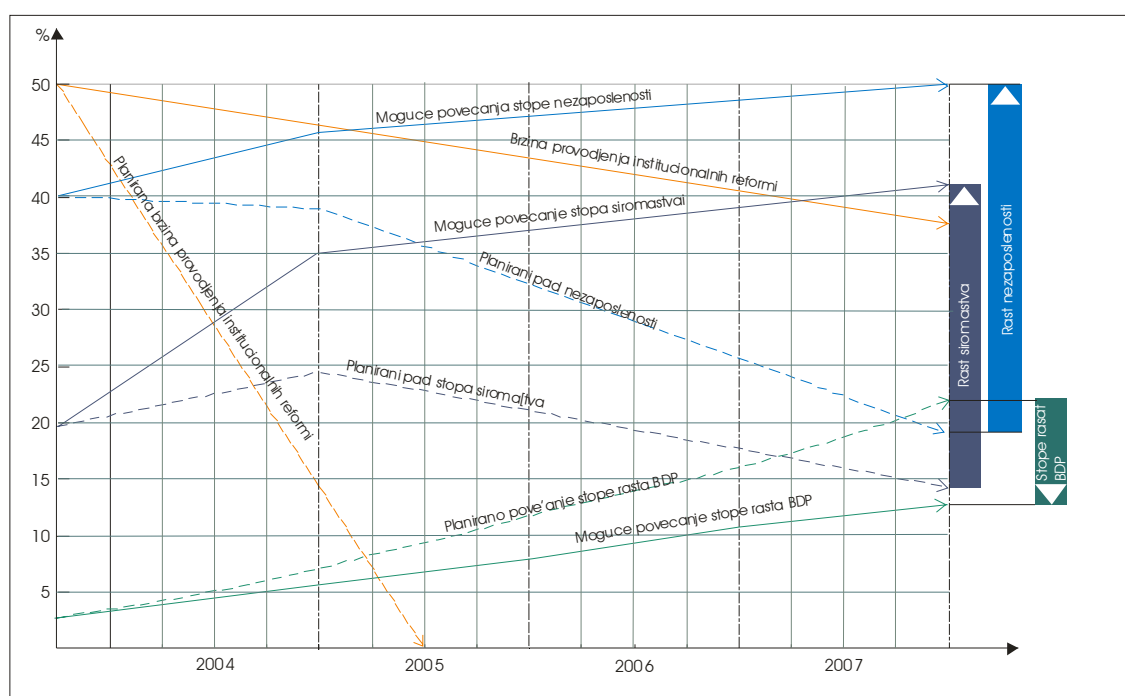
Nakon što se u Bosni i Hercegovini uspostavi djelotvorna i efikasna vlada sa prilagođenim i podsticajnim zakonima i institucijama, koje će olakšati poslovanje privatnog sektora i nakon što vlada poduzme mjere, koje će obezbijediti efikasno okruženje za ekonomski razvoj, na poslovnom sektoru je da ostvari zacrtane ekonomske ciljeve.

U periodu 1997. – 2003., Bosna i Hercegovina je bilježila veoma slabe rezultate u napretku tranzicijskih procesa. Svakodnevno smanjivanje budžeta u ogromnom broju domaćinstava i povećavanje siromaštva; porast nezaposlenosti; iznos uvoza od 7,6 milijarde konvertibilnih maraka; male stopa ekonomskog rasta; stagnacija u broju zaposlenih ,stavljaju pred svakoga jedno pitanje:

Šta će biti sa Bosnom i Hercegovinom ako se i dalje nastavi praksa sporosti u provođenju tranzicijskih reformi, ako i dalje vlada BiH nastavi biti nedjelotvorna i neefikasna i ako se nastavi sa daljom liberalizacijom trgovinskih režima u periodu 2004 -2007. godine?

Da bi se pokušalo odgovoriti na ovo pitanje, potrebno je obezbijediti dovoljan broj činjenica i pretpostavki na osnovu kojih bi se mogao prognozirati odgovor na ovo pitanje. Dobar temelj za kreiranje pretpostavki mogu biti strateški ekonomski planovi BiH, koji su uvršteni u PRSP. U njemu su dati precizni pokazatelji planiranih makroekonomskih pokazatelja koje bi BiH trebala ostvariti do kraja 2007. godine. Takođe, djelotvorna i efikasna vlada podrazumijeva vladu u širem smislu, koja obezbjeđuje takav okvir za funkcionisanje privatnog sektora bez neuobičajenih administrativnih i političkih barijera, koje sputavaju ili koje odvrćaju pojedince od donošenja ekonomskih odluka. Tri ključna pokazatelja kao što su stopa nezaposlenosti, rast izvoza i rast bruto društvenog proizvoda mogu nam jasno dati odgovor na ekonomski dio postavljenog pitanja. Slika 8. prikazuje vremenski period posljednjeg tromjesečja 2003. godine i četiri godine u kojima se planira provoditi PRSP.

Slika 8.
Prikaz efekata planiranih ekonomskih ciljeva PRSP u odnosu na stvarno stanje (mart 2004)

Na slici, pune linije predstavljaju procjenu kretanja Bruto društvenog proizvoda, nezaposlenosti i siromaštva. Isprekidane linije govore kako bi se ti agregati promijenili kada bi se PRSP realizirao u skladu sa planom. Na slici je jasno prikazano da u odnosu na 2003. godinu:

- Postoji mogućnost da BiH ostvari iste ili opadajuće stope ekonomskog rasta u periodu 2004 – 2007;
- Rast izvoza da ostane na niskim stopama oko 6 %;
- Povećavanje stope nezaposlenosti za više od 10 % i
- Povećavanje stope siromaštva za 20 %.

Takođe, na slici je posebno prikazan problem značajnog povećavanja stope nezaposlenosti, od planiranih 20 % na preko 50 % krajem 2007. godine.

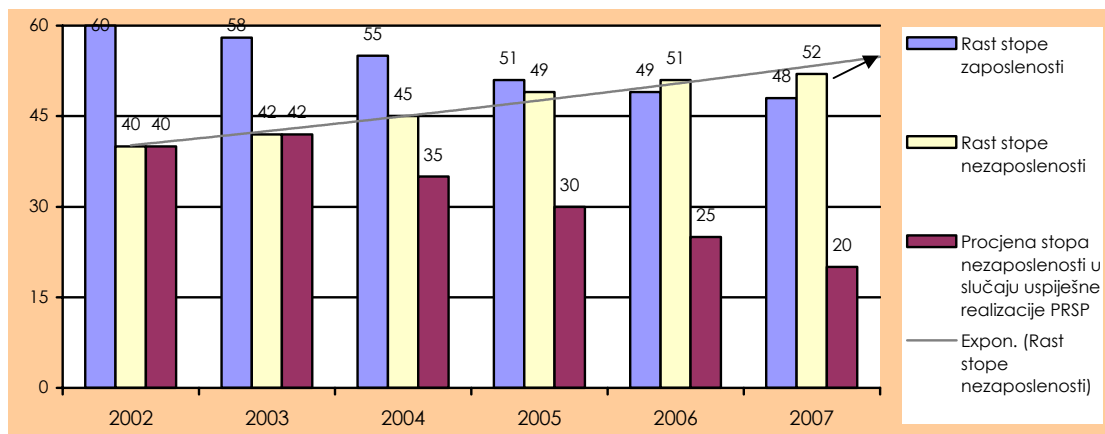
8.2. Opasnost od rasta stope nezaposlenosti i siromaštva u zemlji

Kako bi se to odrazilo na život građana Bosne i Hercegovine, teško da je moguće pretpostaviti. Niske stope rasta BDP dovelo bi do potpunog izostanka lokalne privatne inicijative i očekivanja u vlastiti uspjeh u biznisu bi bila mnogo pesimističnija za potencijalne poduzetnike. Niske stope rasta izvoza direktno bi utjecale na smanjenje uvoza i samim tim direktno umanjile kvalitet života i stečene navike u potrošnji. Povećanje stope nezaposlenosti bi direktno utjecalo na smanjenje prihoda stanovništva, a posebno na smanjenje realnih plata zaposlenim, što bi direktno dovelo do povećavanja stope siromaštva u državi. Posljedice stagniranja u ekonomskom rastu i niske stope izvoza direktno mogu dovesti do slijedećih posljedica:

- a. Ubrzanje procenta rasta nezaposlenosti prouzrokovano smanjenjem broja radnika u postojećim preduzećima. Prema pokazateljima smanjenja broja zaposlenih u privatnom sektoru za period 2001 – 2003, moguće je očekivati nastavak smanjivanje broja zaposlenih za oko 2 % godišnje ili oko 12.400 radnika godišnje. Ukupno za četiri godine privatni sektor bi smanjio zaposlenost za skoro 50.000 radnika. Ukupan broj radnika bi se mogao smanjiti sa 638 hiljada na 588.4000 radnika.
- b. U slučaju ne obezbjeđenja značajnog priliva inostranih investicija, moguće je⁷⁸ da dođe do smanjenja broja nezaposlenih u državnim preduzećima, koja će biti privatizovana u periodu od 2004 – 2005. godine za 50.000 radnika;
- c. U periodu 2001 – 2003. sigurno je da je zabilježena značajna migracija ruralnog stanovništva ka većim gradovima, zbog smanjene mogućnosti obezbjeđenja prihoda na selu. Trenutno u seoskim područjima i manjim mjestima u Bosni i Hercegovini živi oko 1,5 miliona stanovnika. Zbog sve manje potražnje za domaćim poljoprivrednim proizvodima, zbog niske produktivnosti na selu i značajno većih cijena, domaći poljoprivredni proizvodi su sve manje konkurentni. Takođe, veliki broj privatnih biznisa u manjim gradovima susreće se sa nedostatkom potražnje za njihovim proizvodima i uslugama. Značajnim smanjivanjem prihoda, od oko 2 % stanovništva moglo bi doći u veće gradove u potrazi za poslom. To bi predstavljalo godišnje povećanje nezaposlenosti za 30.000 novih nezaposlenih ili 120.000 u toku naredne četiri godine;

Opisani procijenjenji efekti posljedica stagnacije u ekonomskom rastu pod a., b., i c., mogli bi dovesti do povećavanja broja nezaposlenih u periodu 2004 – 2007. godine za 220.000 novih nezaposlenih radnika. Ukupan broj nezaposlenih mogao bi narasti sa 440.000 u 2003. na 660.000 osoba u decembru 2007. godine. Zbog novih zapošljavanja mladih radnika, te povoljnijih troškova radne snage smanjivanjem minimalne plate, prouzrokovane velikom ponudom nezaposlenih radnika, stopa nezaposlenosti bi čak i mogla preći 50 %. Rast nezaposlenosti po godinama mogao bi izgledati kao na narednoj slici.

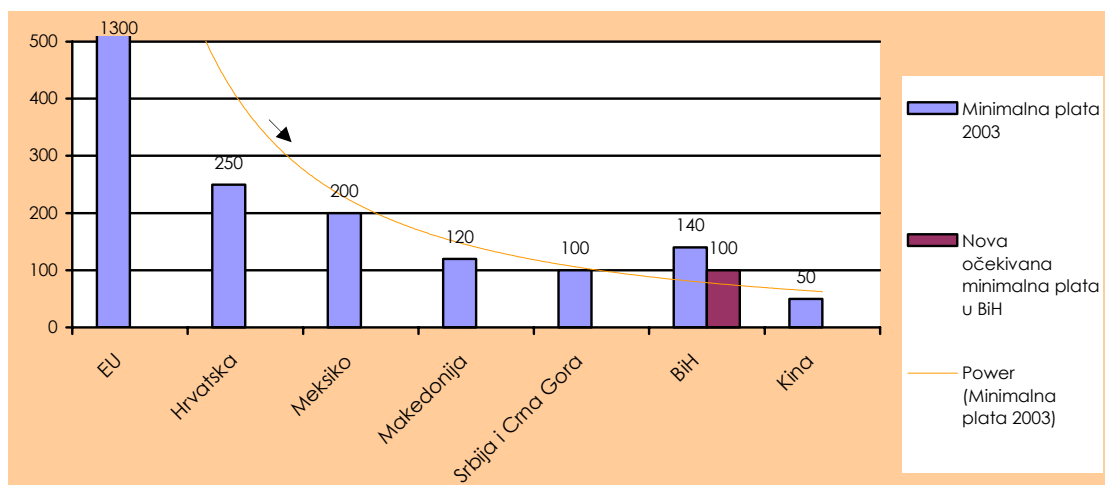
Slika 9.
Procjena rasta stopa zaposlenosti i nezaposlenosti u slučaju sporog provođenja reformi i nastavka liberalizacije (%)

Sa stopom nezaposlenosti od 40 % u 2002. godini Bosna i Hercegovina se nalazila na 15. mjestu po procentu nezaposlenih radnika u svijetu. Neke države imaju stope nezaposlenosti i oko 70 %, dok većina država koje imaju stope nezaposlenosti veće od Bosne i Hercegovine imaju stope nezaposlenosti oko 50 %.

Iako su ovo samo procjene, koje zbog nedostatka statističkih informacija teško mogu biti potvrđene u praksi, dva procesa sigurno će značajno utjecati na tokove zaposlenosti i nezaposlenosti u BiH. Prvo, to je efekat povećane ponude radne snage, zbog stvaranja potrebe za većom produktivnosti radnika koja ima sličnosti sa drugim ekonomijama u razvoju koje su liberalizovale svoje ekonomije. Povećana ponuda radne snage sigurno će stvarati pritisak na minimalnu platu od 4 dolara/sat koja je predviđena da se usvoji u 2004. godini. Grafički ova posljedica je prikazana na slijedećoj slici.

Slika 10.
Minimalne plate za selektovane države u 2003. godini (USA Dolari)

Druga bitna pretpostavka koja može utjecati na povećavanje stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini jeste povećan ulazak novih radnika u radnu snagu. Trenutno u BiH ima oko 1,05 miliona

stanovnika koji su ili zaposleni ili nezaposleni i koji spadaju u radnu snagu. Prema statističkim informacijama odnosa radne snage naspram ukupne populacije, Bosna i Hercegovina se nalazi na samom svjetskom dnu svjetske ljestvice. Prema podacima UN ILO za 2002. godinu BiH se nalazila na 190 od 208 svjetskih ekonomija po broju radne snage na 1000 stanovnika. U Bosni i Hercegovini na 1000 stanovnika približno je 283 stanovnika u radnoj snazi (ili su zaposleni ili nezaposleni). U Susjednoj Hrvatskoj u radnu snagu je ušlo 384 od svakih 1000 stanovnika, Albaniji 358, Sloveniji 422, a u Makedoniji od 1000 stanovnika 533 se nalazi u radnoj snazi. Ovim se jasno vidi potencijalna mogućnost većeg ulaska stanovništva u radnu snagu, sa daljim smanjivanjem njihovih prihoda.

Direktna posljedica povećavanja nezaposlenosti dovest će do povećavanja siromaštva u zemlji. U BiH prema procjenama iz marta 2001. godine, oko 35 % svih zaposlenih prima minimalnu platu. Takođe, prema rezultatima mjerenja životnog standarda, najveći broj siromašnih živi u ruralnim područjima. Kako bi izbjegli ekstremno siromaštvo, dio ruralnog stanovništva će pokušati pronaći zaposlenje u gradovima. Veliki dio seoskog stanovništva se može suočiti sa dodatnim smanjenjem prihoda i tako se svrstati u siromašne kategorije stanovništva. Zbog toga je moguće da se dodatnih 450.000 stanovnika svrsta među siromašne stanovnike Bosne i Hercegovine. PRSP je jasno prezentovao mogućnost da u slučaju ekonomskih šokova postoji velika vjerovatnoća da bi se oko 50 % stanovnika moglo naći u situaciji da ne može ostvariti prosječna primanja od 183 KM mjesečno. Sporost u provođenju ekonomskih reformi dovelo bi do povećavanja nezaposlenosti, što bi na kraju imalo posljedicu da oko 1.500.000 stanovnika živi u siromaštvu.

9. PREPORUKE ZA DALJU DISKUSIJU

Tokom samita Evropske Unije u Solunu, u junu 2003. godine, Evropska Unija je jasno poručila da se proces ujedinjena Evrope neće završiti sve dok se zemlje Zapadnog Balkana ne pridruže Evropskoj Uniji. Na ovom Samitu jasno je rečeno da Evropa želi vidjeti Bosnu i Hercegovinu kao članicu Evropske Unije. Ova činjenica predstavlja jedinu specifičnost Bosne i Hercegovine u odnosu na druge zemlje u razvoju u svijetu, među kojima i one čiji su primjeri korišteni u ovom izvještaju.

Proces stabilizacije i pridruživanja nudi Bosni i Hercegovini mogućnost da razvije svoje institucionalne kapacitete, razvije demokratske stabilne institucije, pomogne u razvoju i funkcionisanju održive ekonomije, koja bi trebala funkcionisati po principima i praksama koje se primjenjuju u Evropskoj Uniji. Evropska Unija je prepoznala da je Bosni i Hercegovini, kao i drugim zemljama Zapadnog Balkana potrebna finansijska podrška u ovom procesu približavanja. Evropska Komisija je odobrila CARDS program, koji je namijenjen upravo finansiranju aktivnosti koje doprinose većem približavanju BiH Evropskoj Uniji. Kako jedna država čini sve više napora na približavanju, ona može očekivati i veću podršku od Evropske Unije. Upravo zbog toga je toliko značajan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Pored toga što Sporazum potvrđuje ostvarene rezultate, on otvara mogućnost za veću finansijsku podršku od strane Evropske Unije. Nakon što se Sporazum potvrdi u parlamentima svih zemalja članica EU, stvari se značajno mjenjaju. Završetkom procesa ratifikacije Sporazuma državi se garantuje da će u tom periodu biti završen proces pristupanja i da će u periodu do maksimalno šest godina država biti primljena u članstvo EU. U tom periodu Bosna i Hercegovina sigurno može očekivati značajniju podršku za razvoj infrastrukture, poljoprivrede i drugih oblasti kako bi se struktura ekonomije prilagodila Evropskim standardima. Nakon što se država primi u Evropsku Uniju, sve regije u državi koje imaju ekonomske performanse, koje su za 70 procenata manje od Evropskog prosjeka imaju mogućnost da dobivaju izuzetnu finansijsku podršku. Upravo u ovoj potencijalnoj mogućnosti za korištenje podrške, Bosna i Hercegovina ima šansu da ispuni snove građana, koji samim procesom liberalizacije teško da će biti i odsanjeni.

Upravo zahvaljujući ovoj otvorenoj mogućnosti za Bosnu i Hercegovinu da pristupi Evropskoj Uniji, Bosanci i Hercegovci imaju šanse da se u svojoj budućnosti ne suoče sa svim posljedicama nekonkurentnosti na međunarodnom tržištu. Ali, brzina približavanja EU ne zavisi ni od koga više nego od same Bosne i Hercegovine, a i pri najvećoj brzini približavanja, sigurno je da će bar deset godina godina biti potrebno da pozitivni efekti pridruživanja EU budu veći, od posljedica sporog prilagođavanja Bosne i Hercegovine promjenama na globalnog tržišta. Upravo iz tog razloga preporuke za diskusiju se ne ograničavaju samo na pitanja vezana za slobodnu trgovinu i njene potencijalne beneficije, već su preporuke uobličene u nekoliko tema za diskusiju o ekonomskoj budućnosti BiH. Teme su pokušane biti strukturirane na tri nivoa - Pitanja odnosa BiH naspram globalnih promjena u svijetu; Realnost potrebe sveukupne tranzicije unutar Bosne i Hercegovine i na kraju, teme vezane za doprinos građana ekonomskoj budućnosti BiH. Iz bar nekoliko razloga potrebno odgovoriti na nekoliko pitanja koja su direktno vezana za položaj BiH u međunarodnom trgovinskom sistemu:

- Bosna i Hercegovina je znatno bliže zemljama sa nižim dohotkom od zemalja sa višim srednjim dohotkom po glavi stanovnika. Građani Bosne i Hercegovine trebali bi biti svjesni činjenice da polovina ukupnog stanovništva na zemlji trpi posljedice dvostrukih standarda u međunarodnoj trgovini. Da li vlasti Bosne i Hercegovine trebaju dati svoj glas

kako bi međunarodna trgovina bila poštena? Ili o tome treba razmišljati kada građani BiH na svojoj koži osjete šta znače 'dvostruki standardi'?

- Da li je za BiH zaista jedino rješenje za privlačenje inostranih investicija dalja liberalizacija trgovinskih režima i ulazak u Svjetsku Trgovinsku Organizaciju? Da li je ekonomski opravdano favorizirati potencijale liberalizacije i istovremeno praviti zastoje na svim ostalim dijelovima ekonomske reforme? Da li je stvarno privatnom sektoru potrebna dodatna liberalizacija ili uspostavljanja uloge države sa vrlo važnim zadatkom - da obezbijedi funkcionisanje državnih institucija, koje neće sputavati promicanje vlastitih interesa pojedinaca i privatnog sektora?
- Šta je prioritet za građane Bosne i Hercegovine? Ekonomski prosperitet, u državi u kojoj su uspostavljeni evropski standardi ili ekonomska bezizlaznost u državi koja svaki dan odlučuje umjesto svojih građana, šta treba da rade ili kada treba da očekuju pomoć ili podršku da bi nahranili svoje porodice.

Cijeli proces ekonomskih reformi je dizajniran u pravcu da država postane tvorac pravila ekonomskog ponašanja, da bude arbitar između međusobno suprotstavljenih interesa pojedinaca, da obezbijedi tehnički monopol u pružanju usluga građanima, u kojim je teško obezbijediti fer konkurenciju privatnih preduzeća, te da obezbijedi sufinansiranje usluga građanima, čija bi cijena bez tog finansiranja bila neprihvatljiva za građane, kao što su komunalne usluge ili usluge javnih televizijskih servisa. Upravo zbog toga, potrebno je znatno više diskusije o pitanjima kao što su:

- Na lokalnom nivou vrlo se malo odmaklo u transformaciji uloge lokalnih organa vlasti iz sistema od prije dvadeset godina. Prije dvadeset godina, odluku da će se u nekoj lokalnoj zajednici ili nekom od malih Bosanskih gradova zaposliti 50 ili 500 radnika donosile su političke partije u administrativnim centrima, dok je uloga općinskih institucija bila minorna. Promjenom uloga, općine imaju znatno veći značaj u lokalnom ekonomskom razvoju u odnosu na Vijeće Ministara. Nažalost, u oblasti ekonomije općine nisu skoro ni odmakle u procesu tranzicije od svoje uloge iz socijalističkog sistema u općine koje će u saradnji sa građanima pomagati pojedincima da lakše donesu ekonomske odluke koje će imati pozitivne efekte na zaposlenost i proizvodnju. Da li je potrebna brža tranzicija lokalnih organa uprave i da li je bitnije da općine imaju službe za rad sa mjesnim zajednicama ili službe koje bi se bavile pitanjima lokalnog ekonomskog razvoja, stranih direktnih investicija ili možda čak evropskih integracija?
- Da li lokalne političke partije u svojim javnim nastupima trebaju da govore da su njihove zasluge u slučaju rijetkih pozitivnih primjera uspješnosti privatnih preduzeća? Da li je to njihov uspjeh ili je možda to zamjena teza da partije prisvajaju uspjehe pojedinaca koji su 'uspjeli' da i pored svih birokratskih zapreka ostvare svoje ekonomske ciljeve?
- Da li vladajuće političke partije pomažu svojim glasačima svjesno, stavljajući ne-ekonomske prioritete na prvo mjesto? Ako se u praksi svakodnevno pokazuje nevoljnost vladajućih struktura naspram obećanih ciljeva, da li su građanima zaista poznate posljedice ovakvog načina rada političara na njihovu ekonomsku budućnost?

Ekonomska tranzicija stavlja slobodnog građanina na prvo mjesto. On je taj koji odlučuje, ali ne samo kada su izbori u pitanju, već i svaki put kada se u Bosni i Hercegovini otvori svako novo radno mjesto. To nisu odluke političara. Upravo zbog toga, diskusija u pogledu uloge građana u ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine, mogla bi odgovoriti na neka od ključnih pitanja kao što su:

- Da li su građani BiH zaista svjesni svoje uloge u tržišno orijentisanoj ekonomiji? Tržišna ekonomija podrazumijeva da su slobodni građani oni koji dobrovoljno i svjesno ulaze u poslovanje sa drugim pojedincom. Oni bolje od države mogu donijeti odluke o proizvodnji, zaposlenosti, izvozu od bilo kojeg državnog aparata. Međutim, tržišni sistem se zalaže za ekonomsku slobodu građana, dok pitanje šta će građani uraditi sa tom svojom slobodom ostavlja njima samima. Ako stanovništvo protestuje protiv prakse vlade po određenim ekonomskim pitanjima, ili je problem u nesnalaženju građana u novom sistemu ili prakse vlade ne dozvoljavaju građanima neometano korištenje zagarantovanih ekonomskih sloboda?
- Jedna poslovice kaže *'Onaj koji hvali prošlo vrijeme nije u toku, negira samog sebe i nema nadu u budućnost.'* Da li je nostalgija za vremenima centralno-planske ekonomije namjerno prouzrokovana kod velikog broja građana Bosne i Hercegovine od strane onih kojima odgovara sistem svakojake diktature i ograničene slobode, ili bi građani radije željeli da im neko drugi odlučuje o njihovom položaju, zaposlenju ili njihovoj večeri?
- Ko je u Bosni i Hercegovini stvarno dio rješenja, a ko dio problema? Gdje se tu nalazi Evropska Unija koja svaki dan poziva Bosnu da napokon napravi korak u ekonomskim reformama. Da li je to za dobrobit Evrope ili Bosne i Hercegovine?

Kao što je napisano u uvodu, ovaj izvještaj je koncipiran da čitaocu pruži osnovne informacije o trenutnoj ekonomskoj situaciji u Bosni i Hercegovini i brojnim pitanjima, koja mogu dovesti do unaprijeđenja trenutnog ekonomskog položaja Bosne i Hercegovine. U poglavljima ovog izvještaja dat je jedan pogled na stavove povodom pitanja posljedica koje su prouzrokovane, ali i koje mogu biti dodatno prouzrokovane liberalizacijom nacionalne ekonomije.

U ekonomiji je budućnost vrlo teško prognozirati. U Bosni i Hercegovini ne postoje precizne statističke informacije na državnom nivou, koje su potrebne kako bi se postigla veća preciznost u ocijenjivanju uspjeha na ekonomskom polju. Međutim, svakodnevni događaji u BiH, kao i opisani događaji sa poljoprivrednicima sa početka teksta, govore da mnogo toga u Bosni i Hercegovini ne ide kako bi to većina željela. U ovom radu, pokušao je dati pregled potencijala, ali i opasnosti koje slobodna trgovina nudi Bosni i Hercegovini. Ostale teme za diskusiju trebale bi potaknuti na razmišljanje i o ostalim bitnim pitanjima, čiji odgovori bi otkrili najveći dio slike u kojoj se nalazi odgovor na pitanje – zbog čega danas postoji toliko nezadovoljstvo trenutnom situacijom u Bosni i Hercegovini?

Međutim, koliko će to doprinijeti Bosni i Hercegovini ne zavisi od bilo koga ko pokuša da pronade ispravan odgovor. Na kraju, to zavisi od samih građana koji sami trebaju da donesu odluku o tom pitanju. Upravo je to glavni cilj ovog izvještaja. Da pomogne čitaocu da kreira vlastitu perspektivu o određenim problemima, koji imaju dalekosežne posljedice po njegov život i život njegovih potomaka. Ukoliko je ovaj rad doprinio da se razumije uvodni citat sa početka teksta, osnovni cilj cijelog ovog dokumenta je u potpunosti ispunjen.

Zabilješke:

-
- ¹ Svjedočenje Alena Greenspena ispred Komiteta Američkog kongresa za Bankarstvo, stanovanje i gradske poslove Kongresa Sjedinjenih Država Amerike. Od 24. februara 2004. godine.
- ² Termin preuzet iz Oxfamovog izvještaja: 'Rigidna pravila i dvostruki standardi': Trgovina i globalizacija u dvadesetiprvom stoljeću.
- ³ Izvod iz govora Marshall, George C. od 05. Juna 1947. godine, na Harvard Univerzitetu.
- ⁴ Isto
- ⁵ World Bank: World Development Indicator 2003
- ⁶ EU Izvještaj: 'Put ka integraciji – Evropska Unija i Zapadni Balkan'
- ⁷ Informacije dobivene iz dokumenta Pakta o stabilnosti u JIE Radni sto o olakšavanju trgovine 26. maj 2003. godine: Trgovinska liberalizacija u Jugoistočnoj Evropi: Izvještaj o napretku Januar - Maj 2003. godine
- ⁸ Izjava predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH data Dnevnim novinama Avaz: Naslov 'Potpisan sporazum o slobodnoj trgovini između Bugarske i BiH' dana 17.10.2003. godine.
- ⁹ Centralna Banka BiH: Mjesečni uvozi i izvozi robe za 2001, 2002, i 2003. godinu. Iz izvještaja korišteni podaci statistike vanjske trgovine. U iznosima uključena prilagođenja prema metodologiji Centralne Banke BiH.
- ¹⁰ Tokom rada na ovom izvještaju nije se moglo precizno ustanoviti udio uvoza iz Hrvatske u potpunom uvozu BiH u 2003. godini. Prema podacima spoljnotrgovinske komore uvoz iz Hrvatske je iznosio oko 23 % ukupnog Bosanskog uvoza. Međutim, prema podacima spoljnotrgovinske komore podaci o ukupnom iznosu su manji nego prema informacijama statistike vanjske trgovine. Orijentacioni procenat je samo sredstvo za razumijevanje procesa liberalizacije i zbog ograničenja nije korištena preciznija procjena ove informacije.
- ¹¹ Izvor: Hrvatski zavod za statistiku – 'Godišnje statističko izvješće'. Izdanje za 2003. godinu
- ¹² Izvještaj Svjetske banke: World Development Indicator 2003, procjena za Bosnu i Hercegovinu. Trgovina i finansije. Izvor: World Development Indicators database, avgust 2003. godine
- ¹³ Izvor Svjetska Banka: 2003 World development Indicators
- ¹⁴ Izbor: Centralna Banka BiH – Izvoz i uvoz roba klasifikovanih prema harmonizovanom sistemu kodova Svjetske trgovinske organizacije - Glavne komponente. Izvještaj za period januar – decembar 2003. godine.
- ¹⁵ Naziv preuzet iz: UNDP, Izvještaj o humanom razvoju – BiH 1998, UNDP/IBHI Sarajevo 1999.
- ¹⁶ Prema: Politike Međunarodne podrške zemljama Jugoistočne Evrope – (ne)naučene lekcije u Bosni i Hercegovini, dio IV - Bosna i Hercegovina od 1995.: Tranzicija i rekonstrukcija privrede, Dragoljub Stojanov. Fond otvoreno Društvo BiH, August 2001.
- ¹⁷ Izvor: World Bank 2003 World development Indociator. Dodatna napomena: Prema paritetu kupovne moći pozicija Bosne i Hercegovine je u 2001. godini je bila nešto povoljnija i nalazila se na 92 mjestu. Prvenstveno zahvaljujući niskim troškovima života i lokalnih usluga. Isto.
- ¹⁸ Bruto domaći prihod (Gross National Income GNI) Atlas metoda trenutni dolari: U skladu sa Sistemom nacionalnog računovodstva (SNA) iz 1993. godine zamijenjena prethodna terminologija, tako da je indikator Bruto Nacionalni Proizvod (BNP) zamijenjen sa novom terminologijom GNI.
- ¹⁹ PRSP – Rast privatnog sektora: '...privatni sektor trenutno (u 2003. godini) učestvuje tek sa 40 odsto BDP i do kraja perioda implementacije PRSP (2007) njegovo učešće trebat će se povećati na 75 odsto.'
- ²⁰ Prema podacima Zavoda za statistiku F BiH i RS godišnjak za 2002 godinu
- ²¹ Informacija preuzeta iz dnevnih novena 'Avaz' od 8. marta 2004. godine, str.13
- ²² Informacijama prema statističim izvještajima. Informacije preuzete od Izvještaja privredne komore BiH.
- ²³ Statistički godišnjak Federacije BiH 2002, Sarajevo 2002, podaci za Mart 2001.
- ²⁴ Lokalno istraživanje mogućnosti i uslova zapošljavanja na lokalnim tržištima. ALDI u.g. Januar 2004. godine.
- ²⁵ MMF Konsultacije po članu IV 2004, Tačka 7. Povećanje korporativnog profita će također zahtijevati disciplinu kod određivanja minimalnih plata 17. decembar/prosinac 2003. godine.
- ²⁶ Razvojna strategija BiH – PRSP Podržimo reforme, reforme se isplate: Uvodni govor Predsjedavajućeg VM i Premijera oba BH entiteta, Sarajevo 13. mart 2003. godine.
- ²⁷ Reference iz: Saussier J.:Analiza PRSP u Etiopiji, World Learning Januar 2003.
- ²⁸ PRSP – Akcioni plan - makroekonomska politika, vanjska trgovina, prijem u WTO i podrška izvozu
- ²⁹ PRSP – Sektorski prioriteti
- ³⁰ Zbog potrebe mjerenja postotka siromaštva koji bi realnije prikazao problem siromaštva u svijetu, utvrđena je mjera od manje od 2 dolara po glavi stanovnika. Ekstremno siromaštvo jeste kada stanovnici u prosjeku troše/zarađuju manje od 1 dolar dnevno.
- ³¹ Generalna linija siromaštva podrazumijeva sva domaćinstva koja izuzev potrošnje oskudne količine hrane ima i druge potrebe za potrošnjom za drugim artiklima (primjer, stan, odjevanje, korištenje kućanskih aparata,...). Kada se sabere sva potrošena hrana, troškovi za obrazovanje, upotrebna vrijednost namještaja, upotrebna vrijednost trajne robe i sva iskorištena neprehrambena potrošnja u toku jedne godine, dobiva se da svako domaćinstvo koje ova dobra potroši u iznosu od 2.198 KM po osobi, spada u domaćinstva koja se nalaze na generalnoj granici siromaštva.
- ³² PRSP – Pregled siromaštva u Bosni i Hercegovini A.1. Siromaštvo u BiH. Detaljnije informacije Blagostanje u Bosni i Hercegovini 2001: 'Mjerenja i nalazi' (BHAS) RS (RSIS) FBiH (FIS), Svjetska banka (WB), decembar 2002. godine.
- ³³ Orijentacione informacije preuzete iz PRSP i Istraživanja o mjerenju životnog standarda u BiH prema čijim procjenama u neformalnom sektoru radi oko 362.000 građana BiH. U ovim procjenama najveći postotak se

odnosi na broj radnika u poljoprivredi koji smo radi preiznosti isključili iz analize.

- ³⁴ UN FAO FAOSTAT Database procjenjeni broj stanovnika u Bosni i Hercegovini u 2002. godini. Posljednji podaci od 26. februara 2004. godine. Stanovnici u ruralnom području mogu biti stanovnici koji prihod ostvaruju u poljoprivredi, ali i izvan nje.
- ³⁵ Prema podacima FAO iz 2003. godine BiH od 39 zemalja Evrope nalazi se na posljednjem 39. mjestu po stopi rasta poljoprivredne proizvodnje. Isto: Prema PRSP Sektoriski prioriteti - Poljoprivreda citat: 'Pokazatelji produktivnosti u poljoprivredi svrstavaju BiH na dno evropske ljestvice'. Prema podacima Statističkog biltena 1-BiH 2002
- ³⁶ UN FAO FAOSTAT Database: 571 Agricultural Population, posljednji podaci ažurirani 26. februara 2004. godine. Procjene.
- ³⁷ Citat prema izjavama zvaničnika BiH, na elektronskim i pisanim medijima, 26. februar 2004. godine.
- ³⁸ Reference preuzete iz statističkih informacija o prilivu stranih direktnih investicija kreiranih od strane Agencije za promociju stranih investicija u BiH FIPA.
- ³⁹ PRSP- Rast privatnog sektora: Cilj: Unaprijeđenje poslovnog okruženja za domaća i strana ulaganja: jačanje jedinstvenog ekonomskog prostora. Cilj 3. Privući veći obim stranih ulaganja.
- ⁴⁰ Gini koeficijent ima vrijednosti od nula do jedan u zavisnosti od visine nejednakosti u raspodjeli prihoda u jednoj zemlji. Mala nejednakost u prihodima stanovnika postoji kada je Gini koeficijent manji 0,34, a visoka nejednakost kada je Gini koeficijent veći od 0,55. Izvor: Hanmer, L, J.Healey i F. Naschold u radu: 'Da li će Ekonomski rast prepoloviti siromaštvo do 2015. godine?' iz 2000-te godine. Gini koeficijent mjeri nejednakost od rasporeda prihoda u zemlji od situacije kada je perfektna jednakost i tada je Gini koeficijent nula (svi stanovnici u zemlji imaju jednak dohodak), do potpune nejednakosti kada je Gini koeficijent jedan (jedna osoba u zemlji ima sav prihod).
- ⁴¹ Informacije iz rada: 'Svačije čudo? Ponovna posjeta siromaštvo i nejednakosti u Istočnoj Aziji' Ahuja, V. Washington, World Bank
- ⁴² Maquiladora se naziva Meksička korporacija koja posluje pod maquila programom odobrenim od Meksičkog sekretarijata trgovine i industrijskog razvoja (SECOFI). Maquila program na ovom mjestu obuhvata kompanije u kojim strani kapital i menadžment participira do 100 % u strukturi kompanije bez potrebe za nekom specijalnom autorizacijom od strane države. Drugo, ove kompanije imaju specijalni tretman u carini, dozvoljavajući bezcarinski privremeni uvoz mašina, opreme, dijelova i materijala, kancelarijske opreme samo na osnovu pismene garancije kompanije da ta dobra neće trajno ostati u Meksiku. Ovaj program operiše pod Zakonom 'Dekret za razvoj i poslovanje Maquiladore industrije od 22. decembra 1989. godine.'
- ⁴³ Reference iz: Buitelaar, R, and R. Perez: Maquila, ekonomske reforme i korporativne strategije'. World Development 28(9): 1627-42
- ⁴⁴ Reference iz: McCulloch, N. A. Winters and X. Cirera: 'Trgovinska liberalizacija i siromaštvo – Priručnik' London 2001. Centar za istraživanje ekonomskih politika.
- ⁴⁵ UNCTAD-ov pregled 100 najvećih nefinansijskih transnacionalnih kompanija u svijetu u 2000-toj godini.
- ⁴⁶ Lall, S. : Konkurentski izazovi u novim Azijskim trgovinama: Malezija, Tajland i Filipini - Konkurentnost tehnologije i znanje'.
- ⁴⁷ Informacije FIPA – Agencije za promociju Stranih Investicija
- ⁴⁸ Podaci prema PRSP – Rast privatog sektora – privatizacija. U iznosu od 446 miliona KM, od čega je 103 miliona u staroj deviznoj štednji. Ovo je ukupan iznos uplaćen u novcu od domaćih i inostranih pravnih i fizičkih lica za kapital državna preduzeća i druge oblike imovine.
- ⁴⁹ Citati preuzeti iz Rigged Rules and Double Standards prema: ' World bank – Globalisation, Growth and Poverty: Building an Inclusive World Economy'. Washington: World Bank
- ⁵⁰ Prilikom pisanja ovog poglavlja najviše su korištene informacije iz Oxfamovog izvještaja: Lažirana pravila i dvostruki standardi (Rigged reules and Double Standards), Izvještaj kreiran za potrebe kampanje Big Noise Make Trade Fair. Informacije upotrebljene u ovom izvještaju iskorištene uz dopuštenje.
- ⁵¹ World Bank. Globalna ekonomska perspektiva i zemlje u razvoju 2003. Poglavlje 1. Međunarodna ekonomija i perspektive za zemlje u razvoju: World Bank 2003
- ⁵² Isto.
- ⁵³ Za zemlje Azije su korištene informacije o stanovnicima koji žive sa prihodom manje od 1 \$, a za Evropu i Centralnu Aziju procenat stanovnika koji žive sa prihodom manje od 2 \$. Procenat stanovnika Evrope i Centralne Azije koji žive sa manje od 1 \$ na dan prihoda se povećao za 2 %. Izvor br 42.
- ⁵⁴ Izvor: Oxfam izvještaja: Lažirana pravila i dvostruki standardi (Rigged reules and Double Standards), Izvještaj kreiran za potrebe kampanje Big Noise - Make Trade Fair.
- ⁵⁵ Vidijeti ranije GNI – Atlas metoda. Izvor Svjetska banka 2003. godine.
- ⁵⁶ Uvod preuzet iz Oxfam izvještaja: Lažirana pravila i dvostruki standardi (Rigged reules and Double Standards), Izvještaj kreiran za potrebe kampanje Big Noise Make Trade Fair.
- ⁵⁷ Lall, S. 'Tehnološka struktura i performanse u proizvodnji za izvoz zemalja u razvoju 1985 – 1998', Oxford Development Studies 28. 2001.
- ⁵⁸ WTO Statistika Međunarodne trgovine 2003
- ⁵⁹ Izvor: Dongguan - Biro za inostranu trgovinu i ekonomsku saradnju
- ⁶⁰ Izvor: PRSP – 'Specifična pitanja u vezi siromaštva u BiH – Obrazovanje i siromaštvo'
- ⁶¹ Citat preuzet iz Oxfam izvještaja: Lažirana pravila i dvostruki standardi (Rigged reules and Double Standards), Izvještaj kreiran za potrebe kampanje Big Noise Make Trade Fair.
- ⁶² Nestle 1998
- ⁶³ Citat preuzet iz Oxfam izvještaja: Lažirana pravila i dvostruki standardi (Rigged reules and Double Standards),

Izveštaj kreiran za potrebe kampanje Big Noise Make Trade Fair.
⁶⁴ Americas Program, Interhemispheric Resource Center: 'NAFTA, Foreign Direct Investment, and Sustainable Industrial Development i Mexico. Lyuba Zarsky and Kevin P. Gallagher. Januar 28, 2004.

⁶⁵ OECD i Svjetska banka

⁶⁶ Prema: Global Development Briefing – Madness. Mart 2004. godine.

⁶⁷ Fuad Strik director Coca-Cola u Bosni i Hercegovini, - Magazin DANI br.352 12. mart 2004. godine

⁶⁸ Prema PRSP Dio Izazovi – Pasus: Stvaranje uslova za ekonomski rast

⁶⁹ Službene novine BiH 4/98

⁷⁰ UNCTAD 1998

⁷¹ Hanson, H.Gordon: 'Trebaju li države promovisati strane direktne investicije.. UNCTAD; Centar za međunarodni razvoj Harvard Univerzitet. Februar 2001.

⁷² Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu 12 novembra 2002. godine pokrenuo inicijativu za otklanjanje zapreka za širenje poslovanja i otvaranje novih radnih mjesta. Inicijativa je nazvana 'buldožer' inicijativa. Prvih 50 Buldožder reformi. Reforma broj 26 – Rad slobodnih zona u Skladu sa Zakonom o slobodnim zonama u BiH; Reforma broj 28 – Uklanjanje obaveza da se predstavništva stranih preduzeća registruju u oba entiteta.

⁷³ UNDP Projekat Sistem ranog upozoravanja Bosna i Hercegovina 2002. Specijalno izdanje posvećeno izborima

⁷⁴ Iz izveštaja Komisije Vijeću o spremnosti Bosne i Hercegovine za pregovore o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom. Prema planu 'Reforme javne uprave u BiH iz marta'. 18. novembar 2003.

⁷⁵ OHR Sarajevo – Ured za štampu – Novinsko izdanje: Visoki predstavnik upozorio UN o rizicima u provođenju reformi u BiH. Mart 03. 2004.

⁷⁶ Prema medijskim informacijama objavljenim na javnom RTV Servisu BiH, BHTV1, dana 10.03.2004. godine

⁷⁷ Istraživanje obavljeno na području cijele BiH u gradskim i mješovitim sredinama tokom telefonskih razgovora sa 300 građana BiH. ALDI u.g. Decembar 2003. godine.

⁷⁸ Na osnovu najava Sindikata BiH o mogućim znatnim otpuštanjima radnika iz državnih preduzeća i preduzeća koja bi mogla otići u stečaj. Za rad je korištena optimistična procjena.